

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXVIII) XV, vol. 49
Број 3/2016.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1452-1741

Број 3/2016 Год. (XXVIII) XV vol. 49 стр. 1-158

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
мр Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић Лазић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

Планета принт, Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

СРПСКЕ ТЕМЕ – САДАШЊОСТ И ИСТОРИЈА

Момчило Суботић

РЕПУБЛИКА СРПСКА ПО ВОЉИ НАРОДА РЕФЕРЕНДУМ О ДАНУ РС	1
---	---

Саша Марковић

СРПСКИ ВОЈНИК И „ВЕЛИКИ РАТ“ - ИЛИ О ПОКУШАЈУ НАРУШАВАЊА ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА	23
--	----

СРБИЈА У ПРОЦЕСУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

Јована Миловановић

ЛИБЕРАЛИЗАМ И БЕЗБЕДНОСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ: ЕВРОПСКА БЕЗБЕДНОСНА ЗАЈЕДНИЦА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ	41
---	----

Марко М. Вујић

РЕАЛНОСТ И ИЗАЗОВ ПОГЛАВЉА 27 У ПРЕГОВОРИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	59
--	----

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА И ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

Младен Стојадиновић

ПОЈАМ И ИСТОРИЈА ИДЕЈЕ КОСМОПОЛИТИЗМА ОД АНТИКЕ ДО XX ВЕКА	79
---	----

Веран Ж. Станчетић

ЕТИКА У ПОЛИТИЦИ И ЈАВНОЈ УПРАВИ – ЗНАЧАЈ И ПАРАДИГМЕ ЕТИКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА	99
---	----

Владица Тодоровић

СТРАНКЕ КОНЗЕРВАТИВНЕ ОРЈЕНТАЦИЈЕ У СРБИЈИ С КРАЈА XX ВЕКА – СПО, СРС, ДСС	115
---	-----

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Биљана Витковић

ОДГОВОРНОСТ ЗА ГЛОБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ И МЕЂУНАРОДНО РАЗУМЕВАЊЕ	135
--	-----

CONTENTS

The Issue's Theme

SERBIAN THEMES - PRESENT AND HISTORY

Momcilo Subotic

REPUBLIC OF SRPSKA BY THE WILL OF THE
PEOPLE REFERENDUM REGARDING THE DAY OF RS 1

Sasa Markovic

SERBIAN SOLDIER AND „THE GREAT WAR“ – OR
ABOUT AN ATTEMPT AT VIOLATING HUMAN DIGNITY 23

SERBIA IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

Jovana Milovanovic

LIBERALISM AND SECURITY COMMUNITY: EUROPEAN
COMMUNITY SAFETY IN THE WESTERN BALKANS 41

Marko M. Vujic

REALITY AND THE CHALLENGE OF CHAPTER 27 IN
NEGOTIATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF SERBIA
AND THE EUROPEAN UNION 59

FROM THE HISTORY OF POLITICAL IDEAS AND POLITICAL HISTORY

Mladen Stojadinovic

CONCEPT AND HISTORY OF THE IDEA OF
COSMOPOLITANISM FROM THE ANTIQUITY
TO THE XX CENTURY 79

Veran Z. Stancetic

ETHICS IN POLITICS AND PUBLIC ADMINISTRATION –
THE IMPORTANCE AND PARADIGMS OF PUBLIC ETHICS 99

Vladica Todorovic

THE PARTIES OF CONSERVATIVE ORIENTATION
IN SERBIA AT THE END OF XX CENTURY – SPO, SRS, DSS 115

POLEMICS, REVIEWS

Biljana Vitkovic

RESPONSIBILITY FOR GLOBAL COMMUNICATIONS AND
INTERNATIONAL UNDERSTANDING 135

Уводник

Политичка ревија у трећем броју доноси више по тематици разноврсних, садржајних и веома инспиративних истраживачких подухвата наших уважених сарадника. За тему овог броја изабрали смо радове садржане у рубрици *Српске теме – садашњост и историја*, имајући у виду широк и утемељен теоретски захват и методолошки приступ темама које обрађују. Ради се о историјски пројектованим темама, о актуелним темама са „продуженим историјским дејством“ које умногоме одређују друштвени и политички живот српског народа и његових земаља као и суседних политичко- државних ентитета. Да би се разумела актуелна идентитетска и геополитичка позиција српског народа у Републици Српској којем бошњачки лидери и њихови западни савезници оспоравају право на Дан републике, грб, химну, заставу, па и на саму РС, те следствено и на постојање Срба западно од Дрине, неопходно је у теоријском, историјско-политиколошком приступу, а онда и у политичком ангажману сагледати дугорочни смисао и значај антисрпског „босанског геополитичког троугла“ (М. Суботић). У овом делу можете прочитати и веома актуелан рад који обрађује положај Србије у „Великом рату“ и приказује проблеме са којима се српски народ суочавао у геополитичкој ситуацији уочи и током ратних година 1914-1918, те аргументовано одбацује тезе о наводном српском националном-империјализму (С. Марковић).

У рубрици *Србија у процесу евроинтеграција* можете се упознати са два веома успела и интересантна рада наших младих сарадника. Први обрађује теоријски концепт либерализма, на којем почива западни политички поредак, као и политички пројекат ЕУ, с посебним освртом на европску безбедносну димензију на западном Балкану. Други рад се бави анализом преговора Србије и ЕУ по питању Поглавља 27.

Из политичке теорије стваљамо вам на увид чланак о појму и развоју идеје космополитизма од антике до 20. века, затим рад из домена савремене политичке мисли и праксе који говори о питању етике у политици и јавној управи, а из савремене политичке историје рад који расправља на тему о конзерватиним политичким странкама у Србији деведесетих година прошлог века.

У освртима и приказима можете да прочитате рад о књизи на тему из савременог глобалног комуницирања и међународног разумевања. Овом приликом позивамо наше сараднике, поготово младе истраживаче, да наставе да пишу своје радове за ову рубрику.

Обавештавамо вас да радове за наредни број Политичке ревије пошаљете до 20. новембра 2016. године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

СРПСКЕ ТЕМЕ – САДАШЊОСТ И ИСТОРИЈА

1

Момчило Суботић

РЕПУБЛИКА СРПСКА ПО ВОЉИ НАРОДА
РЕФЕРЕНДУМ О ДАНУ РС

23

Саша Марковић

СРПСКИ ВОЈНИК И „ВЕЛИКИ РАТ“ -
ИЛИ О ПОКУШАЈУ НАРУШАВАЊА
ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА

*Момчило Суботић**

Институт за политичке студије

РЕПУБЛИКА СРПСКА ПО ВОЉИ НАРОДА РЕФЕРЕНДУМ О ДАНУ РС**

Сажетак

Предмет анализе овог рада јесте најављени референдум којим се грађани РС опредељују по питању датума Дана Републике Српске. Разуме се да предмет нашег истраживања подразумева шири контекстуални, историјски, етнички, политички, геополитички дискурс у разматрању положаја и перспективе РС као државног ентитета у оквиру или изван Босне и Херцеговине. У писању овог рада користили смо се методом анализе, синтезе, као и компаративном методом, те на основу нашег досадашњег истраживања на тему Босне и Херцеговине, као историјски српске земље, а затим (од Аустроугарске окупације 1878) „босанског геополитичког троугла“, до данашњих (гаулајтерских времена – високи представници, као некад конзулска времена) дана и актуелизовања етничких, државних, политичких и геополитичких-идентитетских питања. Имајући у виду овакав теоријско-методолошки и предметно-проблемски истраживачки захват, логично је да смо у раду обрадили поменути историјски део, затим питање бошњачког оспоравања РС, и њихово, уз подршку западних ментора, дерогирање Дејтонског споразума и заговарање његове измене у „Дејтон 2“, којим ће се само поставити одузимање надлежности српском ентитету

* Научни саветник

** Текст је резултат рада на пројекту бр. 179009 који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

до потпуног гашења РС. У раду смо још указали на континуитет муслиманско-хрватске политике према Српском народу у предвечерје грађанског рата у БиХ, њихово заседање без учешћа српских представника у парламенту БиХ и доношења одлуке о независности ове југословенске републике, која је почивала на равноправности и консензусу три конститутивна народа, те њихово опредељење за крњи, противуставни, противсрпски референдум, који је представљао окидач за рат у БиХ. У последњем поглављу обрадили смо став према референдуму власти у Београду, Вучића и Николића, затим представника западних земаља, САД и челника ЕУ, те реаговања стручне и политичке јавности у Српској, Србији и шире у региону. Циљ овог рада је да се укаже да се БиХ као држава не може одржати уколико се настави антидејтонска политика слабљења и урушавања Републике Српске. Само политика која се чврсто држи „изворног Дејтона“, његовог „слова“ а не „духа“, којим високи представници брутално крше и мењају одредбе Дејтонског споразума, може трасирати пут опстанка ове иначе вештачке и конструисане државе. У противном треба очекивати да ће Република Српска бити приморана да распише референдум о независности и одвајању од преосталог дела БиХ. Ова одлука не би смела да изненади званични Београд, као што је „изненађен“ референдумом о Дану РС. Добро је што Русија није била изненађена, већ је подржала праведну борбу за слободу и очување Републике Српске.

Кључне речи: Република Српска, референдум, Дејтонска БиХ, грађански рат, муслиманско-хрватска коалиција, САД, ЕУ, Русија, Србија, стручна и политичка јавност

1. „ДА ЛИ ПОДРЖАВАТЕ ДА СЕ 9. ЈАНУАР ОБЕЛЕЖАВА И СЛАВИ КАО ДАН РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ?“

Ово је референдумско питање које је владајућа партија у Републици Српској СНСД предложила на усвајање Народной Скупштине РС, за референдум који ће бити одржан 25. септембра 2016. године. Скупштина РС је 15. јула 2016. усвојила

Одлуку о расписивању референдума о Дану Републике Српске. Одлука је донета са 63 гласа за, док ниједан посланик није био против, нити уздржан. За референдум су гласали послници свих српских посланичких група. Бошњачки посланици из посланичког клуба „Домовина“ напустили су заседање, сматрајући да је референдум неуставан, противзаконит и антидејтонски потез Скупштине РС. Михнет Окић у име клуба „Домовина“ позвао је високог представника да санкционише овакве активности, „или да добро размисли о свом даљем раду овде“. На Окићеву опаску реаговао је Милорад Додик, подсетивши да Инцко не може да реагује против референдума: „Његове одлуке се не објављују у Службеном гласнику РС, па не би ни ова“.¹

На Одлуку НС РС о референдуму клуб Бошњака у Већу народа уложио је вето, са захтевом Уставном суду РС да поништи референдум, сматрајући да је тиме угрожен витални национални интерес бошњачког народа. Клуб Срба и клуб Хрвата нису прихватили вето Бошњака. Веће за заштиту виталног националног интереса при Уставном суду Републике Српске одлучило је да није повређен витални национални интерес бошњачког народа. На тај начин је Уставни суд РС рекао шта мисли о Одлуци уставног суда БиХ од 26. новембра 2015, „којима се одредбе Закона о празницима Републике Српске, које се односе на 9. јануар као Дан Републике Српске, неуставне“. Тако се зачела борба Срба да обележавају Дан Републике оног датума када је она настала, што је само по себи и логично и нормално, али ту ноторну демократску тековину Бошњаци и западни „демократори“ оспоравају.

2. „БОСАНСКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ТРОУГАО“ ИЛИ БОСНА - ДИВНА ЗЕМЉА, ПУНА МРЖЊЕ И СТРАХА

Вероватно је једну од најбољих дефиниција о Босни дао Иво Андрић у *Травничкој хроници*², затим и у *Писму из 1920*, у којем

- 1) Са седнице НС РС.
- 2) Није наодмет подсетити на, иначе, често цитирани, део из Андрићевог виђења верског и духовног живота у Босни, наведеног у *Травничкој хроници*, који је актуелан и данас, с тим што је попримио и политичке и геополитичке конотације јер су вере у БиХ (ислам и католичанство) постале нације (Бошњаци и Хрвати). „Четири вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључиво и строго одвојена од осталих. Сви живе под једним небом и од исте земље, али свака од те четири групе има средиште свога духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам Бог зна где, само не овде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назатком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету. И свака

пише о свом давнашњем познанику и пријатељу Максу Левенфелду, лекару и сину лекара, Јеврејину, и њиховом сусрету на железничкој станици у Славонском Броду. Тема њиховог сусрета била је Босна, земља њиховог рођења, дечаштва и младости. А Левенфелд напушта Босну - дивну земљу, пуну мржње и страха. „Босански геополитички троугао“ настао на темељу верских разлика једног истог – српског – народа под вековним утицајем окупаторских колонијалних сила (Турске, Аустрије, Ватикана, Млетачке републике), а који ће у наредном периоду, нарочито у Титовој комунистичкој ери постати нови – несрпски ентитети – Хрвати и муслимани (данас Бошњаци). Већ из Писма из 1920, може да се сагледа сва трагичност овог колонијалног верско-етничког инжењеринга. Иако Андрић није писао о политици и геополитици, макар не непосредно, већ о друштвеним приликама, вери, култури и књижевности, у његовој докторској дисертацији „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“³ (одбрањена на немачком, у Грацу 1924), биће наговештене готово све теме које ће писац обрадити у својим делима. А колонијални конструкт: „босански геополитички троугао“ успостављен у време аустроугарске окупације Босне и Херцеговине (1878), велике силе и данас одржавају на политичкој позорници. У Босни се и данас баве истим идентитетским питањима као у време Бењамина Калаја, првог аустроугарског гувернера БиХ, који је за потребе аустроугарске геополитике прогласио „босанску нацију“ и „босански језик“, да би пред крај своје владавине настојао да укаже на међузависност муслимана и католика (данас Бошњака и Хрвата).⁴ Исто то чине и данашњи страни управници БиХ–е

од њих је од нетрпељивости начинила највећу врлину и свака очекује спасење однекуд споља, и свака из противног правца.“

- 3) Иво Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, докторска дисертација, превео и за штампу приредио Зоран Константиновић: предговор Радован Вучковић, Просвета, Београд, 1994.
- 4) Пре него што је дошао на чело окупационе управе у БиХ (1882), Бењамин Калај (1839-1903) је био аустроугарски конзул у Београду, и као одличан познавалац српског језика и писац добре „Историје српског народа“, заступао тезу о српском карактеру Босне и Херцеговине, да би за потребе „аустроугарског Балкана“ развио тезу о постојању посебног бошњачког народа, као носиоца континуитета босанске државности. Позивањем на богумилско порекло босанских муслимана Калај је настојао да им обезбеди оно што нису имали, национални идентитет и историјски континуитет. Он и даље није порицао српски карактер БиХ, али је преко тога прелазео из политичких разлога. Сматрао је, наиме, да је реално водити политику босанске нације и због уверења да је српском народу прирођен дух сепаратизма. Пред крај своје владавине Калај је напустио теорију и политику бошњаштва и настојао да докаже међузависност муслимана и католика (тек промовисаних Хрвата у БиХ, на чему је највише учинио надбискуп врхбосански Јосип Штадлер и Ђиро Трухелка, затим Иво Пилар итд). Ипак закључивао

(савремени гаулајтери), који Бошњаке и Хрвате (које су Калај, Штадлер, Пилар, Трухелка и други промовисали из верске у националну антисрпску категорију) супротстављају Србима у РС и настављају своју окупаторску и колонијалну владавину.⁵ Западни колонизатори користе сличну реторику као Аустроугарска 1878: *Босну трена цивилизовати и демократизовати*, јер то не могу да учине њени народи. И с обзиром да Босна није могућа као јединствена и самостална геополитичка јединица, јер она то никад у историји није била, наставља се окупаторско-колонијални режим западних сила, као и национално-државно идентитетска криза, пре свега криза Муслиманско-хрватске федерације, тј. Бошњака и Хрвата у БиХ, који кривца за све босанске „странпутице“ на дејтонском путу у „светлу будућност“, виде искључиво у РС и њеном политичком вођству. Тачније у самом постојању српског ентитета. Оваква наопака логика бошњачких политичара и политичке, верске и друштвене елите, подржана од западних покровитеља, испровоцирала је и одлуку о референдуму о Дану Републике Српске.

3. БОШЊАЧКО ОСПОРАВАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Проблем је, дакле, у политичкој провокацији са бошњачке стране, коју је Бакир Изетбеговић, бошњачки члан председништва, дефинисао у виду захтева Уставном суду БиХ да оцени уставност и законитост обележавања Дана РС, којим се наводно повређује витални национални интерес Бошњака и Хрвата као конститутивних народа у РС. Ова политичка провокација, као и квазисудска одлука Уставног суда БиХ, уследила је по инерцији, као и све претходне, занемарујући и право и правду, али занемарујући и геополитички контекст, тј. да је у међувремену дошло до промена на светском плану, на плану глобалних констелација, и да Срби у Републици Српској више нису препуштени сами себи и зловољи западних моћника. На српску страну стала је Русија на челу са Путином, који отворено подржава руководство и народ

је да: „Босна и народ у њој осећају, што је историја показала, да ту специјалну индивидуалност могу одржати само онда, ако се на неког много моћнијег ослоне. Некада је то био византијски цар, потом угарски краљ, затим султан, аустријски цар итд“. (према. Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882-1903*, Сарајево, 1987, 97) Прва и друга Југославија, данас велике силе на челу са САД итд.

5) Види шире: Момчило Суботић, „О Клајевом концепту босанске нације и њеним савременим промотерима, у : *О Србима муслиманске вероисповести* (ур. др Момчило Суботић) ИПС, Београд, 2012, 239-266.

Републике Српске у њиховој борби за слободу. Иначе би и овај захтев прошао као и сви претходни антидејтонски потези, који су вршени у циљу одузимања „Дејтоном“ загарантованих надлежности српског ентитета, са крајњим циљем унитаризације БиХ и поништавања РС.⁶ До сада су, што силом, што милом, од РС одузете многе надлежности, више од 60, а кључна је у области оружаних снага и одбране. Високи представници (ОХР) лишавали су политичких функција све оне српске политичаре који су се супротстављали њиховом својевољном тумачењу, у ствари бруталном кршењу Дејтонског споразума. Све је чињено да српски ентитет постане беживотна празна љуштура. Сва је прилика да су западне земље на челу са САД и Дејтонски споразум прихватиле као изнуђен политички потез, или препреку коју у ходу треба савладати. Наиме, непосредно после дејтонских преговора Ричард Холбрук, главни конструктор „Дејтона“, изјавио је да је у преговорима учињена грешка – која се зове Република Српска – и да ту грешку временом треба исправити. Високи представници у БиХ – сви одреда, неки више неки мање, све до актуелног Валентина Инцка, радили су само то – рушили РС. Кршили су „изворни Дејтон“, а своју бахатост, за коју примају енормне плате⁷, тумачили као имплементацију „духа“ Дејтонског споразума, јер је „слово Дејтона“ наводно застарело и превазиђено. Силом су мењали дејтонске одредбе по налогу западних силника на челу са САД. Све њихове антидејтонске, а то је по правилу значило и антисрпске одлуке „аминовао“ је Уставни суд БиХ, у којем доминирају странци⁸, који са муслиманским представницима увек надгласају српске представнике. Тако су високи представници, западне судије и амбасадори – а то желе и даље - као колонизатори управљали Босном. Тако су и данас против српског референдума устали сви одреда – и високи представник и Савет за имплементацију мира (изузев руског амбасадора у БиХ) и Уставни суд БиХ и сви бошњачки политичари, хрватски политичари држе се неутрално из тактичких разлога прижељкујући трећи – хрватски ентитет . На „штетност“ референдума нарочито указују представ-

- 6) О тежњи Бошњака да потисну и пониште Србе у БиХ, њихов идентитет, име, историју, веру, културу, језик, писмо и све оно што чини једну нацију и њен идентитет, и што је у даљој прошлости био и идентитет Бошњака, који су углавном српског порекла, види у: Зоран Милошевић, *Бошњачко поништавање Срба*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2002.
- 7) Валентин Инцко као Високи представник УН за БиХ прима невероватних 24000 евра месечно.
- 8) -Уставни суд БиХ има девет чланова од којих два Србина, два Хрвата, два Бошњака и три странца

ници ЕУ. Нико до њих се не осврће на демократски домет и капацитет референдума. Сви су одједном заборавили на референдум као европску политичку иновацију, као најдемократскији облик народног изјашњавања и политичког партиципирања. Нико није се супротставио референдуму у Шпанији (Каталонија), Шкотској, Великој Британији поводом „брегзита“ – изласка из ЕУ и бројним другим референдумима широм Европе и ЕУ, јер то су ваљда неки, по суседе, Европу, свет нешкодљиви политички и геополитички потези, за разлику од српског референдума, који је наводно претња стабилности у региону, Европи и шире у светским размерама. Овакав начин реаговања западни мисионари и миротворци правдају превентивним разлозима – плашећи се да је то увод у референдум о независности Републике Српске, који ће свакако уследити, што председник Додик отворено наговештава, ако се у Босни и поводом Босне настави политика поништавања српског ентитета.

4. „ДЕЈТОН“ И „ДЕЈТОН 2“

Када је у питању антисрпска политика Запада, овде су од мале користи историјске чињенице и формална логика. Запад не прихвата ни чињенице ни логику. Од бошњачких политичара, оних који се према свом српском пореклу крајње непријатељски понашају, не треба очекивати ни толико. А чињенице нам сведоче да је Република Српска Дан Републике установила 9. јануара 1992, на светог архиђакона Стефана, и несметано га обележавала и прослављала 23 године. Девог јануара 1992. формирана је српска држава западно од Дрине, најпре названа Српска Држава БиХ, од маја 1992. – Република Српска. Ево доказа да је Република Српска настала пре „Дејтона“, те да право српског народа да обележава Дан своје државности не може никако да буде антидејтонски чин, осима тога ни једном дејтонском одредбом ова чињеница се не доводи у питање. У Дејтонском споразуму нигде не помиње, те и не оспорава право Срба на обележавање дана своје државности. Напротив, Дејтонски споразум је ту државност потврдио, па је према томе логично, да народ који има државу, потврђену међународним споразумом, има право и на Дан њене државности. Дејтонски споразум је признао политичку самосталност РС, легалност њених институција, као и њен државно-политички континуитет, утемељен управо 9. јануара 1992. године. Негирањем права Срба да поменутог датума обележавају Дан Ре-

публике, бошњачки политичари и њихови ментори покушавају да се Републици Српској оспори статус државе потписнице Дејтонског споразума, а тиме и статус субјекта међународног права. Уставни суд је покушао да наметне тезу о непостојању Републике Српске пре 1995, тј. да је она била резултат потписивања мировног споразума, што је неприхватљиво јер је споразумом у Дејтону РС потврђена као држава српског народа - проглашена пре рата и у рату одбрањена. О чему би иначе Срби уопште преговарали у Дејтону, да нису имали и у рату одбранили своју државу? Због тога се обележавањем Дана РС брани и спроводи Дејтонски споразум, а не руши, како је то закључио Уставни суд.

5. КОНТИНУИТЕТ БОШЊАЧКО – ХРВАТСКЕ ПОЛИТИКЕ ПРЕМА СРПСКОМ НАРОДУ У БИХ

Оспоравање српског референдума је заправо оспоравање Републике Српске, политички покушај оспоравања српског народа на простору БиХ. То је наставак предратне политике муслиманско-хрватске коалиције, која је и поред уставне равноправности три конститутивна народа⁹ настојала да прегласавањем српских представника у БХ парламенту обесправи српски народ у Босни и Херцеговини. Наиме, у време рата у Хрватској у БиХ је образована парламентарна и шира политичка антисрпска муслиманско-хрватска коалиција. Ова коалиција доносила је кључне одлуке о преуређењу Босне и Херцеговине, без учешћа српских представника у државном парламенту, што се косило са Уставом БиХ који није допуштао да се уставне промене доносе прегласавањем представника једне нације.¹⁰ Посланици ХДЗ и СДА су 15. октобра 1991. године усвојили Меморандум о сувереној БиХ, а на наредном заседању Скупштине, позивајући се на изгласану сувереност, условили су опстанак Босне и Херцеговине у саставу СФРЈ останком Словеније и Хрватске. Крајем 1991, муслимански и хрватски посланици су, против српских ставова и Устава БиХ, поднели захтев за међународно признање независне државе Босне и Херцеговине. Тиме је погажен Устав Босне и Херцеговине

9) Крајем јула 1990. Скупштина Босне и Херцеговине усвојила је амандмане на Устав, којима се Босна и Херцеговина проглашава демократском државом равноправних грађана, народа Муслимана, Срба, Хрвата и других.

10) Амандманом 70 од 31. јула 1990. године у републичком парламенту уведена је установа Националног савета, састављена од једнаког броја представника три народа, која одлучује по начелу опште сагласности.

који је почивао на равноправности, конститутивности и консензусу три народа. Рушење Југославије био је циљ којем је тежила коалиција Хрвата и Муслимана, а Срби у БиХ били су главни противник тежњама коалиције. Поврх свега, ЕЗ је, преко свог саветодавног тела Бадинтерове комисије, изнела „стручну“ препоруку да је могуће одржати референдум о независности БиХ без учешћа српског народа.¹¹ Ово је један од примера како је тзв. међународна заједница, заузела отворену антисрпску позицију у југословенској кризи, као што ће учинити и у грађанском рату као последици такве политике, а исту, антисрпску позицију задржаће западне земље и у поратном постјугословенском раздобљу.

Отуда је стварање Републике Српске представљало реакцију на хрватско-муслиманске политичке потезе, Срби су деловали превентивно – створили су сопствену државу да би се заштитили од најављеног противустваног и противсрпског, ратног референдума¹² за муслиманско-хрватску државу, која ће свим средствима настојати да побије и протера Србе из Босне, као што су чинили аустријски „шуцкори“ у Првом и Павлићеве хрватско-муслиманске усташе у Другом светском рату.

6. БОШЊАЦИ НИСУ ХТЕЛИ ДЕМОКРАТСКО РЕШЕЊЕ ВЕЋ РАТ ЗА БОСНУ КАО МУСЛИМАНСКУ ДРЖАВУ

Исправност напред наведене констатације сведочи чињеница да су Муслимани одбили план португалског дипломате Жозе Кутиљера из марта 1992, који је представљао јединствену прилику да се превазиђе ратна опасност и преуређење БиХ уведе у мирније, демократске воде. ЕУ, тада ЕЗ, међутим, није искористила ову шансу. План је одбачен. По налогу САД Алија Изетбеговић је повукао свој потпис са документа о уставном уређењу БиХ који је 17. марта 1992. потписао са српским и хрватским представницима, Радованом Караџићем и Матом Бобаном. Треба подсетити

11) Види шире у: Момчило Суботић, *Хрвати и Босна. Геополитичке замисли у Хрватској према Босни и Херцеговини*, Бели анђео, Шабац, 2002, и Момчило Суботић, *Право на самоопредељење и југословенски експеримент. Прва, друга, трећа Југославија*, ИПС, Београд, 2004.

12) На референдуму 29. фебруара и 1. марта 1992. године, коалиција Хрвата и Муслимана (62,78%), без учешћа српске стране, изгласала је независну БиХ. Овај, крњи, противуствани двонационални референдум, који није удовољио ни уставном закону да се одлуке ове врсте доносе двотрећинском већином, Запад је прихватио као основ за образовање нове државе, иако је било очигледно да ће таква независност довести до грађанског рата у БиХ.

да је Кутиљеров план предвиђао да се БиХ преуреди као федерација/конфедерација три конститутивне јединице, са државном структуром и односима међу конститутивним јединицама сличној дејтонској Босни и Херцеговини. Ворен Цимерман, амерички амбасадор у Београду у време грађанског рата у Хрватској и БиХ и главни наговарач Изетбеговића да одбије план и крене у рат против Срба, накнадно ће изјавити, да је САД веровала да ће Срби одустати од својих ставова ако Запад призна Босну, те да „план из Лисабона није уопште био рђав“¹³. Али, Америци је одговарало да босанске муслимане (и Хрвате) подстакне на рат против Срба, и због жеље да се прикаже као пријатељ муслимана, имајући у виду њену непријатељску и неоколонијалну политику према већини исламских држава. Осокољен подршком Запада и неких муслиманских држава, пре свега Турске и Ирана, Алија Изетбеговић је жртвовао мир за своју визију независне, „грађанске, демократске, босанске државе“, у којој није било места за Србе, али ни за Хрвате, ако је судити по начелима из његове Исламске декларације, која признаје само исламску цамахирију.

Стога је Дејтонски споразум, који је успоставио децентрализовану ентитетску државну заједницу, трн у оку унитаристичким и централистичким круговима у Сарајеву, који на све начине (а највише преко институције ОХР и Уставног суда) настоје да наметну измене одредби Дејтонског споразума и тиме од државне заједнице створе вештачку босанску националну државу (по узору на концепт Бењамина Калаја)¹⁴ са централистичким државним уређењем.

13) Пјер Мари Галоа, *Алахово сунце заслепљује запад*, Београд, Бањалука, 1996, стр. 87.

14) Бошњачки интелектуалци (на челу са Мухамедом Филиповићем) и политичари стоје на становишту да је Босна бошњачка и да је то веза са богумилима, те да су Срби (они кажу и Хрвати, који се као нација у Босни појављују тек са аустроугарском окупацијом, тако што су се Срби католици почели изјашњавати као Хрвати) у Босну дошли у 19. веку. Међу присталицама Калајеве „босанске нације“ био је у почетку и Ђиро Трухелка, који је касније напустио ову идеју и почео да пише о Босни као о хрватској земљи, што је, по налогу бечке геополитике, учинио и Калај, а то су биле и идеје хрватских писаца и геополитичара фрустрираних величином и обликом хрватске „кифле“, те су почели да пишу и говоре о тријалистичком преуређењу двојне монархије, у којој би једну државну јединицу чинила Хрватска у чијем саставу би била и Босна.. Хамдија Крешевљаковић је такође износио тезе о аутохтоности босанске нације и њеној богумилској традицији и пореклу. Сличне ставове заступали су Мехмедбег Капетановић, тадашњи председник сарајевске општине, Сафвет бег Башагић и други. Башагић у једној својој песми пише: „Од Требиња до бродскијех врата, није било Срба и Хрвата. А данас се кроза своје хире, оба странца ко у своме шире“. Слични митови и данас заносе водеће бошњачке верске, интелектуалне и политичке представнике. Они би да оживе Калајев концепт „босанске нације“, али пошто им то не успева, то нису успели ни ратом, те инсистирају на тези да је „Босна одбрањена, али није ослобођена“. Види:

Једна од измена је одлука о конститутивности народа и уставности тзв. Суда и Тужилаштва БиХ, чиме се ствара централизовани судски систем иако за то нема никаквих уставних овлашћења, нити је Дејтонским споразумом предвиђено. Политичко вођство РС, на челу са Додиком, сматра да РС није дужна да прихвати насилно створене институције БиХ, јер оне немају легитимитет, нити су основане на легалан начин. Одлука о конститутивности народа донета је такође изменом одредби Дејтонског споразума, и сад се Сарајево као и бошњачки представници у Дому народа РС позивају на ову одлуку кад указују да референдум задире у национални интерес Бошњака. У РС сматрају да се референдумом не крши национални интерес бошњачког народа у РС.

7. СТАВ СРБИЈЕ И ЗАПАДНИХ ФАКТОРА ПРЕМА РЕФЕРЕНДУМУ И РЕАГОВАЊЕ СТРУЧНЕ ЈАВНОСТИ

Референдумска грозница трајала је неколико дана, а затим је почела да се стишава, али то не значи да су престали притисци да вођство РС одустане или одложи време одржавања референдума. О томе сведочи и јучерашњи (7. септембар) долзак у Банске дворе кључних западних амбасадора у БиХ, да издејствују одустајање или одлагање референдума. Једно од питања Додик у било је под којим условима би РС одустала од референдума, на шта је председник РС одговорио, да ће референдум бити одржан и да не постоје никакви услови за његово одлагање. Нагласио је још да је то одлука Скупштине РС коју су изгласале све политичке странке. А поводом притисака још је рекао: „Ми у РС смо навикли на притиске, не можемо да живимо без њих. Чим нас не притискају, одмах се изгубимо као у безваздушном простору“.¹⁵ Најављени референдум као и демократске правне, политичке, геополитичке, безбедносне и друге димензије овог чина коментаришали су српски, бошњачки, хрватски политичари и аналитичари, као и представници Европске уније.

На састанку који су поводом референдума организовали Томислав Николић и Александар Вучић с политичким представницима Срба из Републике Српске на челу са Додиком, председник и премијер Србије нису подржали одржавање референдума, „али

Момчило Суботић, „О Калајевом концепту 'босанске нације' и њеним савременим промотерима“, у *О Србима муслиманске вероисповести* (ур. Момчило Суботић), ИПС, Београд, 2012, 239-266

15) *Информер*, 6. септембар 2016, 3.

ни на који начин нису желели да утичу на промену политичких ставова легитимно изабраних политичара у РС поводом одржавања најављеног референдума“. Вучићев резервисан став поводом Додикове одлуке о референдуму, изражен је и у ограђивању од овог чина, када је рекао „...Не подносим лака и популарна решења, којима је народ одушевљен“. Николић и Вучић су изразили поштовање територијалног интегритета БиХ и ентитета РС, те да осуђују „нападе који из појединих земаља стижу против Републике Србије и српског народа, као и лицемерно ћутање и прављење лажних симетрија од стране значајног дела међународне заједнице“ (ово се односи на величање усташтва у Хрватској и претње преосталим Србима, МС).

За разлику Николића и Вучића, који нису изашли пред новинаре, сва четири политичара из Републике Српске још једном су јавно образложили своје ставове. Додик је задовољан ставом руководства Србије, која се неће мешати, ни подржавати ни оспоравати одлуку коју доносе државни органи РС. Младен Иванић, српски члан Председништва БиХ, истакао је да су одлуку о референдуму донеле институције РС, иза ње стоје све српске политичке странке, и нагласио да он јесте члан Председништва који сматра да је „9. јануар био и да ће остати значајни празник РС и да ће српски народ сасвим сигурно наставити да га обележава. Рекао је и да је прошло време осиноности (мислећи на бошњачке политичаре у Сарајеву, МС), које ником добра није донело нити ће донети. Сличан став је изнела и премијерка РС Жељка Цвијановић: „Не видим разлога за галаму, мада се у БиХ галама прави и кад се неком у Сарајеву не свиђа у којем правцу лете птице, тако да разумем читав низ опструкција одређених институција на нивоу БиХ“.¹⁶ Младен Босић је изразио забринутост над ситуацијом у региону, оценивши да га многе ствари подсећају на 1991. годину.¹⁷

Да видимо шта су о правној и политичкој димензији најављеног референдума рекли поједини професори и политички истраживачи. Професор Ненад Кецмановић је у чланку под насловом „Референдум, него шта“¹⁸, најпре изнео следећу опаску: „Вучић је, као лидер у матици и одликаш на путу у ЕУ, изјавио да ће, уколико Инцко забрани референдум, сазвати састанак представ-

16) *Политика*, „Србија подржава Републику Српску, али не подржава референдум“, 2. септембар, 2016, 5.

17) Исто.

18) Ненад Кецмановић, „Референдум, него шта“, *Политика*, 2. септембар 2016, 15.

ника РС, а учинио је то ево и на само негативни став Савета за имплементацију мира. Додик пак, дрчни лидер угроженог ентитета, негде у исто време је рекао да високи представник Инцко не може да заустави референдум...“ Износећи даље шта би могао да учини Инцко, Кеџмановић анализира две варијанте: прва је да и поред спорних „бонских овлашћења“ забрани референдум. Кеџмановић сматра да се Инцко, и поред силних личних фрустрација, неће одлучити на овај корак, јер не би имао међународну подршку, пре свега ону из САД, које се налазе наомак избора и вероватно не би подржале Инцкову „самовољу“ и тиме отвориле још један спор са Русијом. Осим тога Инцкова одлука о забрани нема консенсуалну подршку у Већу за имплементацију мира, јер је руски амбасадор у БиХ подржао референдум. Друга варијанта полази од претпоставке да ће референдум бити одржан, али ово изјашњавање народа Инцко не би подржао, у том случају Скупштина Српске би одлуку о верификацији резултата референдума можда мало одложила, али би се 9. јануар наставио славити као и до сада, с тим што би из Београда на прославу можда дошао Николић, а не Вучић, „заузет новом демонстрацијом воље за добре односе са Сарајевом, али и то је мало вероватно“.

Кеџмановић даље истиче, да је замешатељство које је поводом референдума замешао Бакир Изетбеговић потуно непотребно, те да то личи као кад би „Британци променили Елизабетин рођендан, Французи Дан републике итд“. А Изетбеговић је „измислио још један повод да рутински провоцира „српски ентитет“. Бошњачком народу у БиХ, истина, није по вољи постојање Српске, али ког датума ће бити слављен њен рођендан, мало их или нимало не занима. Напротив, за Српску и Србе обележавање рођења републике, и то баш оног историјског датума када је проглашена, има велики симболички значај“. Уставни суд БиХ је игнорисао став српских и хрватских судија и подржао бошњачке да се забрани референдум. Кеџмановић подсећа да је Додик на молбу Вучића био одложио референдум о враћању отетог правосуђа, те да је ово порука „међународног фактора“ да чува оно што је остало од РС, па оспорава и право Српској да и рођендан слави дана када се родила... Додик није крио да је „датум Дана“ само пробијање леда за ревизију свега што је уназад 20 година отето и наметнуто мимо Дејтоне. Те да је ово увод у нове референдуме, али не и у сецесију.¹⁹

Коментатор Политике Бошко Јакшић сматра да: „Нема сумње да 9. јануар 1992. код многих изазива мучнину јер су они који су

19) Види: Ненад Кеџмановић, исто.

тад проглашавали Српску наредних година дириговали неким од највећих ратних злочина у Европи након Другог светског рата. Слављење тог датума је удар на саживот²⁰. Јакшић указује на страх Бошњака од могућности да би Београд и Загреб, уз Додикову подршку, могли да обнове милошевићевско-туђмановске апетите о подели Босне. Овај аутор пише као да је Босна демократска и политички стабилна земља, те наводи да њен ауторитет признају и међународна заједница и Београд и Загреб, само Милорад Додик игнорише уставни суд БиХ, угрожава владавину права и правни поредак. Јакшић пише као да крвавог грађанског рата, који су изазвали Бошњаци и Хрвати игнорисањем права српског народа, у Босни није ни било, па потпуно занемарује елементарне чињенице о разбијању и распаду југословенске државе и Босни као „Југославији у малом“.

Социолог Душан Јањић, у интервјуу *Политици*, сматра да је добро што се Београд оградио од референдума²¹, да је тај потез изнуђен „али јако добар и волео бих да буде део неке нове стратегије Србије у односу према Босни и Херцеговини“. Он референдум повезује са локалним изборима у РС, али указује и на могућност јачања тензија на релацији Бањалука – Сарајево. Није јасно на какву нову стратегију Србије према БиХ мисли Јањић.²² Србија је један од гараната Дејтонског споразума, и треба да се залаже за стриктно поштовање одредби овог међународног уговора, као и да подржава Републику Српску у захтевима да поврати овлашћења која су високи представници отели од српског ентитета, а не да прихвата даља дерогирања овог споразума, која под фирмом „Дејтон 2“ унитаризују БиХ и гасе Републику Српску. Не мисли Јањић ваљда на ову стратегију! Али Јањић, с обзиром да, како тврди, нема измене граница, јер то САД неће дозволити, саветује – „уђите сви у НАТО па ћемо мењати границе“.²³

20) Бошко Јакшић, „Вучић избегао распеће из Лакташа“, *Политика*, 2. септембар 2016, 14.

21) Види: С. Буквић, „Референдумска одступница Београд“, *Политика*, 3 септембар 2016, 5.

22) У телевизијској емисији *Око*, у којој су поред Јањића учествовали професор Ненад Кецмановић и Дејан Јовић са загребачког Факултета политичких наука, Јањић се потпуно ван теме хвалио да је познавао Фрању Туђмана, са којим је био породични пријатељ, те да се ради о једном фином господину. Био је заустио да каже да је у блиским односима са још неким политичарима из хрватског државног врха. Попут њега, и Дејан Јовић, бивши саветник хрватског председника Иве Јосиповића, који га је сменио због тога што је хрватски референдум о независности прогласио нелегалним, исто тако је причао демагошке флоскуле, као што је успостављање „босанског друштва“, те на тај начин јачање босанске државности, као да је Босна држава из бајке, са неспорном историјском државотворношћу и јаком етничком структуром, политички стабилна. Не знамо да ли Јовић ишта зна о српском карактеру Босне и Херцеговине!?

23) Исто.

Слично мисли и Александар Попов, који још додаје да референдум одговара и Хрватима у БиХ, јер теже стварању трећег-хрватског ентитета у БиХ, о чему постоји сагласност између Додика и лидера Хрвата Драгана Човића.

Мирослав Лазански у чланку „Босна на Сицилији“ истиче да референдум у БиХ није највећи проблем, и да то добро знају и у Сарајеву и на Западу, већ да је то питање „две жестоко посвађане Југославије: оне око БиХ и њена мини-копија унутар саме БиХ. Наиме, ако Срби, Хрвати и Бошњаци нису могли заједно да живе у великој Југославији, како ће онда заједно да живе у малој Југославији? Само због брачног пара Клинтон? „Босански лонац“ је функционисао само као део спојеног југословенског суда-лонца. Када је експлодирао велики лонац, прокључао је и мали...И зато Босна никада неће постати Швајцарска, у најбољем случају и ако буде среће, Босна ће бити Сицилија...²⁴ Да би поткрепио своју тезу Лазански повлачи паралелу између овог српског, од Запада проскрибованог референдума и референдума Словеније и Хрватске о изласку из СФРЈ 1990. године, који је западни свет оквалификовао као демократско право сваког народа, уписано у Повељу УН. Слични „референдуми недавно су одржани у Шкотској, у Шпанији, тј. Каталонији, па небо није пало, нити је био смак света. Британци су овог лета на референдуму рекли „не“ ЕУ и ником ништа. Нико да их оптужи да дестабилизирају ЕУ, Европу у целости, можда и планету Земљу“. Лазански такође наводи, у овом тексту помињани, „тајни састанак муслимана и Хрвата октобра 1991, када су, без присуства представника српског народа, одлучили да изгласају независност БиХ. Без консензуса српског народа што је било противно важећем Уставу БиХ. И тако је кренуо рат у Босни, а све остало је историја. И сада то многи „заборављају“ када говоре да референдум о установљењу Дана РС вређа осећаје друга два народа у БиХ. Па се спомиње одлука Уставног суда БиХ, који је закључио да је „обележавање 9. јануара 1992. када је део српских посланика у скупштини тадашње БиХ, без сагласности Бошњака и Хрвата, прогласио територијално разграничење од друга два два народа, неуставно јер се тиме крше права Хрвата и Бошњака као припадника народа који су такође конститутивни у Републици Српској“. На ову квазитезу Уставног суда БиХ Лазански логички одговара: „То што су Хрвати и Бошњаци у јесен 1991. у парламенту БиХ, без присуства Срба и њихове сагласности, прогласили излазак БиХ из СФРЈ, то

24) Мирослав Лазански, „Босна на Сицилији“, *Политика*, 3. септембар 2016, 13.

није `територијално разграничење`, то је ваљда био мали теферич. Онако, уз млаку шљиву поред реке. Све по правном мишљењу Устаног суда БиХ, у којем седе три странца којима је давно истекао мандат, два Бошњака, два Србина и два Хрвата. Па ти Србине тражи правду на том суду“.²⁵

Академик Витомир Поповић, професор Правног факултета у Бањалуци, сматра да вољу народа Републике Српске да изађе да референдум не могу спречити никакве политичке одлуке, претње нити изнуде и да ће се српски народ изборити за слободу у пуном капацитету, а „ако Бог да ускоро и за независност Републике Српске“. Као председник завичајног удружења „Змијање“, Поповић подсећа да је данашња ситуација у БиХ као пресликана из времена Петра Кочића и његовог отпора аустроугарском окупатору, који се огледао у родољубивим делима и друштвеном, културном и просветном ангажману овог родољубивог српског књижевника. „И онда, као и данас Срби се боре да остану своји на своме. Онда сте имали Бењамина Калаја – Аустријанца, који је наметнут од Аустро-угарске, а данас имате Валентина Инцка и друге представнике међународне заједнице који хоће да нас скрену са нашег пута, да нам кажу да немамо права која има сав цивилизован и културан свијет“.

Према његовим речима, постоји упорно настојање да се „Срби натјерају да живе са онима који неће да живе са њима“.

„Много штошта је пресликано из Кочићевог доба. Ако хоћете да сагледате /вријеме/ из његових приповједака `Јазавац пред судом` и `Суданије` погледајте како данас ради Уставни суд БиХ. Странци су били ти који су судили и тужили и доносили одлуке и спроводили те одлуке. Ми се боримо против тога и ми морамо успјети у томе јер другог пута немамо“.

Поповић је, са позиције бившег потпредседника и судије Уставног суда БиХ, појаснио да тај суд апсолутно нема надлежност да се бави питањима која спадају у надлежност Уставног суда Републике Српске, односно не може да преиспитује одлуке које је донела Народна скупштина Републике Српске. „Он може да оцијени да ли је неки закон у складу са Уставом БиХ, а када је ријеч о такозваним општим актима и одлукама Скупштине и Владе Српске, он ту нема никакве надлежности. Још у вријеме док сам ја био у Уставном суду БиХ тамо су на оцјену уставности достављене неке одлуке кантоналних влада и суд се прогласио

25) Исто.

ненадлежним за то“. Зато Поповић констатује: „Ако је донесена одлука Народне скупштине, онда она представља вољу српског народа и Републике Српске, а вољу народа нико и ништа не може спријечити.“²⁶

Није ни чудно ни неочекивано да су се западни моћници острвили против српског референдума. Тако је за Американце референдум о Дану РС неуставан, високи представник УН Валентин Инцко упозорава и прети да се расписивањем референдума Додик игра ватром, јер „Дејтонски споразум и Устав БиХ нису шведски сто с којег можете бирати оно што вам се свиђа зарад задовољавања тренутних политичких циљева“²⁷ – истиче Инцко, заборављајући да „Дејтон“ не забрањује референдум, као и да су високи представници мимо и против „Дејтона“ одузимали надлежности Републици Српској, и по вољи својих господара дограђивали овај „шведски сто“ западне геополитике.

Европски званичници такође истичу своје противљење најављеном референдуму. За њих је то непотребно и сувишно. Јоханес Хан, комесар ЕУ за суседску политику, „открива“ да се проблем може решити поштовањем судских одлука, и да „тај референдум може да има само консултативни карактер“, а висока представница ЕУ за спољне послове и безбедност Федерика Могерини, да је „референдум непотребан и штетан и да се треба посветити економском развоју земље“.²⁸ Запад би тако хтео да натера Србе да живе са онима који неће да живе са њима и који оспоравају и само српско име у Босни. А познато је да је Босна и Херцеговина српска земља и то средишња етнографска српска област, у којој су живели Срби три вероисповести – православне, мухамеданске и католичке, и то је став европске историографије до аустроугарске окупације и Берлинског конгреса (1878), када Аустрија ствара „босански геополитички троугао“ за потребе свог геополитичког концепта тзв. „аустроугарског Балкана“ у БиХ. А познато је, такође, да је Свети архијакон Стефан, који је први страдао за веру Христову, био слава и бошњачких хришћанских предака, па је за очекивати да данашњи Бошњаци имају пијетета према својим православним српским прецима.

26) Витомир Поповић, „Нико не може да спријечи вољу народа Српске“, *СРНА*, интернетско издање, 25. август 2016.

27) Валентин Инцко, „Додик се игра ватром“, интервју *Политици*, 3. септембар 2016, 4.

28) Јоханес Хан, „Референдум у РС може бити само консултативан“, *Политика*, 6. септембар 2016, 4.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине: (докторска дисертација)*, Просвета, Београд, 1994.
- Буквић, С. „Референдумска одступница Београд“, *Политика*, 3. септембар 2016.
- Галоа, Пјер Мари, *Алахово сунце заслепљује запад*, Београд, Бањалука, 1996.
- Инцко, Валентин, „Додик се игра ватром“, интервју *Политици*, 3. септембар 2016.
- *Информер*, 6. септембар 2016, 3.
- Хан, Јоханес, „Референдум у РС може бити само консултативан“, *Политика*, 6. септембар 2016.
- Јакшић, Бошко, „Вучић избегао распеће из Лакташа“, *Политика*, 2. септембар 2016.
- Лазански, Мирослав, „Босна на Сицилији“, *Политика*, 3. септембар 2016.
- Калај, Бењамин, *Историја српског народа*, Књижара „Петар Ђурчић“, Београд, 1895.
- Кецмановић, Ненад, „Референдум, него шта“, *Политика*, 2. септембар 2016.
- Краљачић, Томислав, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882-1903*, Сарајево, 1987.
- Милошевић, Зоран, *Бошњачко поништавање Срба*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2002.
- Поповић, Витомир, „Нико не може да спријечи вољу народа Српске“, *СРНА*, интернетско издање, 25. август 2016.
- Суботић, Момчило, „О Калајевом концепту босанске нације и њеним савременим промотерима“, у: *О Србима муслиманске вероисповести* (ур. др Момчило Суботић) ИПС, Београд, 2012.
- Суботић, Момчило, *Хрвати и Босна. Геополитичке замисли у Хрватској према Босни и Херцеговини*, Бели ањео, Шабац, 2002.
- Суботић, Момчило, *Право на самоопредељење и југословенски експеримент. Прва, друга, трећа Југославија*, ИПС, Београд, 2004.

Momcilo Subotic

REPUBLIC OF SRPSKA BY THE WILL OF THE PEOPLE
REFERENDUM REGARDING THE DAY OF RS

Resume

“Do you support the idea of celebrating January 9th as the Day of Republic Srpska?” This is a question posed by the referendum of 25th of September 2016 which the citizens of Serbian entity in Bosnia and Herzegovina will have opportunity to reply to. On July 15th 2016 the National Assembly of the Republika Srpska confirmed the Resolution on calling for the Referendum regarding the Day of the Republika Srpska. The Resolution was adopted by 63 pro-votes, while there were no contra votes or abstained representatives from voting. The representatives of all Serbian parliamentary groups voted for this referendum. However, Bosniak representatives from the parliamentary group entitled “Fatherland” left the session arguing that the referendum was an unconstitutional, illegal and anti-Dayton move of the Assembly of the Republika of Srpska. Then the Bosniak club in the Council of Peoples put veto on the Resolution regarding the referendum which had been made by the National Assembly of the Republic of Srpska, requesting the Constitutional Court of the Republic of Srpska to disannul the referendum and arguing that it threatened vital national interest of the Bosniak people. The Club of the Serbs and the Club of the Croats did not accept the veto of the Bosniaks. The Council for Protection of Vital National Interest, which is applied to the Serbian Constitutional Court, made decision that there was no injured vital national interest of the Bosniak people. In this way, the Constitutional Court of the Republic of Srpska made its statement regarding the decision of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina of 26 November 2015 by which “the provisions of the Law on Anniversary Days of the Republic of Srpska, referring to the 9th January as the Day of the Republic of Srpska, were considered to be unconstitutional”. In this way this was the start for the Serbs to mark the Day of the Republic of Srpska as the date when the Republic

of Srpska was established, although the Bosniaks and Western “democracy“ opposed such move. In fact, by opposing the Day of the Republic of Srpska they oppose the Republic of Srpska itself and, in other words, the debate regarding the Day of the Republic of Srpska is only an inducement trigger for opposing the Republic of Srpska.

In his Ph.D. dissertation regarding development of spiritual life in Bosnia under influence of the reign of Osman Turkish government a writer Ivo Andric underlined tragic destiny of the Serbs as one and the same people which had been divided by religious denominations through the colonial politics. This became obvious in particular in the times when the Turkish invaders, who used to give priority to their “imperial faith” over the nations, became replaced by another one invader – a multinational Austro-Hungarian Empire. For purpose of accomplishing its own geopolitical objectives, the Austro-Hungarian Empire established some sort of “Bosnian geopolitical triangle” and through the moves of its Governor Benjamin Kalay it succeeded to distance the Mohammedan Serbs and Roman Catholic Serbs from identification with the Serbs. It created “Bosnian nation” out of Bosnian Serb Mohammedans, it created “Bosnian language” out of Serbian language and through religious missionary activities of Stadler, Pilar, Truhelka, Pavlinovic and other missionaries, it created the Croats out of Bosnian, Dalmatian, Slavonic and Dubrovnik Roman Catholic Serbs. In European historiography in the period prior to the Berlin Congress (1878) Bosnia and Herzegovina had been regarded as a Serbian historical and ethnographic region. Therefore its identity issue is a basic issue within its ethnic, cultural, statehood, political, geopolitical and other issues. Throughout history Bosnia has not been regarded as an independent geopolitical unit, but has been regarded only as a part of some state establishment which was larger than it, firstly as a part of medieval Serbia, then Turkey and then Austro-Hungary, but its highest level as the unit it achieved as a part of Yugoslav federation.

Nowadays Bosnia and Herzegovina is an artificial creation, regarding which Western states led by

the United States of America support an illusion of the Bosniaks that it is possible to dissolve the Republic of Srpska both by violent and non-violent methods by “creative” implementation of “Dayton” agreement, which in reality implies violation of provisions of this international treaty, and establish a sovereign unified “democratic” and substantially Muslim state Bosnia and Herzegovina. It is the word about continuity of Croatian-Muslim politics in deprivation of the rights of the Serbian people which led to the outbreak of the war in Bosnia and which the Croats tactically do not support nowadays due to not being satisfied with their own position in the Federation of Bosnia and Herzegovina, which had been imposed to them by Washington agreement, and so they insist on a third entity – Croatian one. Therefore a leader of the Bosnian Croats Dragan Covic does agree with the decision of Milorad Dodik that the citizens of the Republik of Srpska confirm the Day of the Republic of Srpska by the referendum.

It was expected that both United States of America and the European Union and the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, in which three foreigners and two Bosniaks have opportunity to outvote two Serbs and two Croats, and also the High Representative for Bosnia and Herzegovina Valentin Inzko and the Peace Implementation Council (all of them except the Russian ambassador in Bosnia and Herzegovina) are against the referendum and against the politics of strengthening of the Republic of Srpska in general. They all pleaded against the right of the Serbs to confirm the Day of their Republic of Srpska, which had been recognized by the international agreement – the Dayton Agreement. In fact the Dayton Agreement confirmed and did not deny the Republic of Srpska, and within the Agreement there is no any provision prohibiting the referendum. This is why the Resolution of the National Assembly of the Republic of Srpska regarding the Day of the Republic of Srpska is completely in accord with “the Dayton Agreement” and the Dayton Agreement is defended and implemented by the marking of this Day of the Republic of Srpska, and not disannulled by it, as was concluded by the Constitutional Court. The Court made such conclusion

in accord with political objective of Bakir Izetbegovic and Western centres of power, and all this is a deeply anti-Dayton and anti-Serbian politics. All this implies that Bosnia and Herzegovina is not viable as a state if the anti-Dayton politics of weakening and dissolving of the Republic Srpska will be continued. Only a policy of firmly adhering to the "Dayton Agreement," and that means not the politics of only "the spirit" of the high representatives who brutally violate and change the provisions of the Dayton Agreement, but the politics of respecting "the written words on the paper", can pave the way to the survival of this otherwise artificially constructed state. Otherwise, it is possible to expect that the National Assembly of the Republic of Srpska will announce the referendum regarding the independence of the Republic of Srpska and its separation from the rest part of Bosnia and Herzegovina. Such decision should not surprise official representatives of Belgrade (Vucic - Nikolic) in the way they were "surprised" with the decision on the referendum regarding the Day of the Republic of Srpska. It is good that Russia was not surprised with it, but instead of it it supports the just struggle for freedom of Serbian people and the preservation of the Republika Srpska.

Key words: Republic of Srpska, referendum, Dayton, Bosnia and Herzegovina, civil war, the Muslim-Croatian coalition, the US, EU, Russia, Serbia, professional and political public.

* Овај рад је примљен 16. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

Саша Марковић

Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у Новом Саду

СРПСКИ ВОЈНИК И „ВЕЛИКИ РАТ“ - ИЛИ О ПОКУШАЈУ НАРУШАВАЊА ЉУДСКОГ ДОСТОЈАНСТВА*

Сажетак

Намера овог рада је да приближи проблеме са којима се српски народ суочавао у геополитичкој ситуацији уочи и током ратних година 1914-1918. У ситуацији непосредне ратне опасности и претње окупације територије становништво Србије није имало избора. Народ се посветио војничкој дужности која је опет била мотивисана доста јасном потребом одбране сопствене земље. То је уливало појединцу снажан осећај праведне борбе и рата који најжалост не може да се избегне. Ратне околности су биле немилосрдне, а снагажљивост је плутала између морала и конформизма. Имајући све ово у виду, становниште о наводном српском националном-империјализму, са којом у наредним редовима полемишемо тешко да је одрживо.

Кључне речи: војник, рат, дужност, воља, храброст, посрнуће.

1. ТРАГОВИ ИДЕНТИТЕТА

Полазећи од дефиниције идентитета да је он „истоветност или једнакост са самим собом“, односно да је његова психолошка импликација „како људи одређују или дефинишу

* Овај рад настао у оквиру истраживања на пројекту: „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, број: 47023.

сами себе⁴¹, ми прихватамо становиште о комплексности садржаја појмовног одређења идентитета. Ипак, и уз претпоставку да су одступања могућа, склони смо идеји да је током конституисања самосталне српске државе од 1804. године постојала извесна интенција која је каналисала карактер идентитета и социјализовала његову манифестацију. Био је то почетак темељне или свеобухватне промене која „је била тако дубока да је нису сасвим и до краја били свесни ни њени савременици.“⁴²

Ослањајући се на „историјско памћење“ о самосталној држави, заговарајући доследност верској припадности - хришћанству православне провениенције и придржавајући се обичаја и традиције Срби су утирали пут својој националној слободи и државном јединству. Продубљујући религиозност у најширу народну подршку духовној интерпретацији прошлости становништво је стварало заједништво којим се одупирало бројним узурпацијама идентитета. „Демократизација Српске цркве за време Турака дошла је најбоље до израза управо у томе, што је некадању феудалну класу у управљању црквом заменио народ.“⁴³ Народно предање, помешано са јединственим искуством вере у Христа градило је традицију моралних узора на врлинама јунака из прошлости.

Идентитет негован кроз поносну успомену, од почетка 19. века се афирмисао кроз критичко преиспитивање прошлости са намером старања прагматичног политичког става којим „треба да се слади бистра свијест и понос добро прорачунат и објашњен разговјетном прошлосту.“⁴⁴ Косовско залеђе модерне српске националне артикулације било је у основи било ког становишта. “Код свију историјских успомена доба цара Лазара је полазна тачка.“⁴⁵ Оно се кретало од емоције која је чувала сећање, преко преиспитивања објективности до изазова политикантске уобразиље за чије потребе је емоција о Косову била обновљена али су првобитно страдање и жртва устукнули пред хероизацијом лише-ном саосећања и која стреми нихилизму.⁴⁶ Овај наратив, имајући у виду симболичку улогу мита, односно народног предања могао

1) Ерик, Ериксон, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

2) Драгана, Антонијевић, *Карађорђе и Милош, између историје и предања*, Српски генералски центар, Београд, 2007, стр. 21.

3) Васа, Чубриловић, *Српска православна црква под Турцима од XV до XIX века*, http://www.rastko.org.rs/istorija/spc/vcubrilovic-crkva-turci_c.html.

4) Стојан, Новаковић, *Косово*, Загреб, 1901, стр. 5.

5) Ото, Дубислав, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1898, стр. 81.

6) Ближе види: Саша, Марковић, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије,

је у сваком тренутку да има обрнут процес стварања свог израза у зависности од тога како је актуелна политичка елита била идеолошки орјентисана.

Између ауторитарних склоности вођа и народног поверења које је умело да преиспита и критикује стварало се српско друштво. „Права снага човекова јесте његов ум.“⁷ На тај начин демонстрирано заједништво – оличено у „трајању променљивости“⁸ То стремљење ка образовању, по суду уважених интелектуалаца није увек ишло узлазном путањом, шта више почетком 20. века, кроз популарисање популизма пре свега у политици којем се чинио излишним аналитички приступ савременим најширим културним трендовима, народ се суочавао и са назадовањем. „Књига је наишла на слаб одазив, мало растурена и прошла готово неопажена.“ То је утицало на појаву дестабилизације идентитета услед „нечувене равнодушности која је све обузела.“⁹ Отуд је српска национална идеја „остала палимпсест“¹⁰ који се, уколико је политичкој елити било потребно, без обзира да ли је имала модернизаторски или ригидни повод, изнова појављивао и добијао своју савремену и употребљиву форму.

И поред свега, зато што се суочавала са сопственим пропустима Србија је постајала лидер националне еманципације на Балкану, а српски народ се хватао у коштац са одговорношћу и последицама. Стварање српског друштва на демократским и националним основама није промакло ни ондашњим интелектуалним ауторитетима који су имали снажан утицај на упознавање европске јавности са српским ставом и током „Великог рата“. „Било би тешко наћи бољу дефиницију националности него што је дају Срби. Заједнички језик, заједничка култура, и заједнички обичаји: ово су спољашњи и видљиви знаци који чине да је народ свестан своје заједничке расе, другим речима националности.“¹¹

Фобије су почетком 1914. постале снажан политички аргумент у националној еманципацији држава. Нажалост била је то инерција неповерења која се спојила са попришта интересног

Београд, 2015, бр. 1/2015, стр. 57-70; Саша, Марковић, *Национално без одијума; поглед без претензија*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2015.

- 7) Владимир, Јовановић, *Основи снаге и величине српске, Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 164.
- 8) Андреј, Митровић, *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 9.
- 9) Јован, Скерлић, „Начело солидарности“, *Српски књижевни гласник*, 1904, свеска 8, стр. 592.
- 10) Милош, Ковић, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.
- 11) Robert, Seton-Watson, *War and Democracy*, London, 1915, стр. 21.

сусрета великих сила на Балкану. „Са интерпретацијом крајњих граница и националних аспирација, обележила је у захтевима влада и јавнога мњења сфере, које су се судариле и гушиле сваки основ за солидаран рад, међу малим народима на Балкану. Створене пукотине шовинистичким политикама, пуштале су олако и без икаквих тешкоћа, улазак страних утицаја на Балкан. Нигде није било умерености, ни правилних погледа, ни на садашње, ни на будуће проблеме.“¹²

Национализам се отргао контроли и његови следбеници, најчешће међу младима, убеђени да чине патриотско дело били су склони решавању нагомиланих и сложених проблема по принципу *hunc et nunc*.

2. СУОЧАВАЊЕ СА ТЕШКО ОДРЖИВИМ ТУМАЧЕЊЕМ

Несумњиво да је српски национални интерес у периоду непосредно пред Први светски рат, од одређених држава био тумачен као изразито неприхватљив са очигледним националистичким карактеристикама. Тим пре овај став је јачао како је војно-политички успех Краљевине Србије у балканским ратовима био све очигледнији. Критике са којима се суочавало ослобађање сународника од турске власти могле су да нађу упориште у пронађеним одговорима на изазове са којима се суочила српска војска на територији на којој живи етнички мешовито становништво са недовољно искристалисаним националним опредељењем. Та тзв. „флотантна маса“ о којој је писао и Јован Цвијић под непосредним утицајем требала је да се приклони доминантној националној идеји. У тим тренуцима дешавали су се и еуфорични иступи који су уместо културне афирмације националне идеје стимулисали сопствени национализам по сваку цену. Био је то могући отклон од тзв. „културног национализма“ који треба да је и „... по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него човечанска.“¹³ На прагу овог становишта о културној оправданости израза националне идеје стварали су и угледни руски мислиоци почетком 20. века, а што нам је битан податак за дослух друштвених идеја Срба и Руса у даљем контексту овог рада. „Шта је национализам?

12) Коста, Стојановић, *Слом и васкрс Србије*, Радио телевизија Србије, Београд, 2012, стр. 21.

13) Исидора, Секулић, „Културни национализам“, *Нови Србин* јануар-јуни 1913, Сомбор.

То је алгебарски x , што значи веома сложен и вишеслојан садржај. Али суштина национализма је племенит егоизам, сазнајни и трезвени, упоран као душа, као савест.¹⁴

На прагу ових постулата, изгледа нам да можемо примереније од изопштења да се суочимо и са данас савременим тумачењима и наше прошлости из периода „Великог рата“ која потичу и од представника блиског народа – како се бар уврежено априори констатује. „Свака земља – учесник светског рата имала је своје интересе, пре свих територијалне који су требали да буду решени на штету ближих суседа и даљих конкурената. Српски национал-империјализам¹⁵ ништа није био бољи од аустријског или француског.“¹⁶ У нашем скромном истраживачком опусу истичемо да смо се приликом читања овог текста први пут сустрели са термином „српски национал-империјализам“ који, иако недовољно прецизно, ипак очигледно истиче да је и државни и национални интерес Краљевине Србије био претећа претензија одговорна за ратна дешавања.¹⁷

Несумњиво да ово становиште руског историчара може да се сагледа и у контексту све гласнијег ревизионизма у погледу тумачења узрока и самог рата 1914-1918. Ипак, иако прихватамо и подржавамо идеју о динамичном развоју историјске науке и неизбежној ревизији тренутних историографских домета, сматрамо

-
- 14) Михаил, Меньшиков, *Великорусская идея*, Институт русской цивилизации, Москва, стр. 210.
- 15) Овом приликом подсећам да ни Владимир Ильич Уљанов Лењин када је, током рата 1916, разматрао империјализам као „монополитички капитализам“ индустријски развијених колонијалних сила није убрајао међу империјалне земље мале државе, а тиме је заобишао и Краљевину Србију. Међутим, подсећам да је став Совјетског Савеза о југословенској држави као творевини „великосрпске“ политике детерминисао националну и државну политику Краљевине Србије током Првог светског рата као освајачки концепт директно уперен против радничке класе која живи на овим просторима. Ближе види: Владимир, Ильич, Лењин, *Империјализам као највиши стадиј капитализма*, Београд, 1948. На прагу овог становишта били су и ондашњи југословенски комунисти. „Јасно је да српска буржоазија одриче Хрватима и Словенцима националну индивидуалност само зато, да би лакше могла идеолошки правдати своје империјалистичке прохтеве.“ Ближе види: Сима, Марковић, *Национално питање у светлости марксизма*, Издање централног одбора Н.Р.П.Ј, Београд, 1923, стр. 117.
- 16) Владимир, Валентинович, Фортунатов, „Дискуссионные проблемы истории Первой мировой войны“, *Первая мировая война и проблемы российского общества*, Санкт-Петербург, 2014, стр. 11.
- 17) Уколико се осврнемо и на исходишну књигу о империјализму енглеског либерала Џона Хобсона не наилазимо на препознавање империјалних тежњи Краљевине Србије. Хобсон осим империјалних интереса великих држава Европе, од малих препознаје једино претензије Португала и Белгије. „Од других европских земаља, две једино, Португал и Белгија, учествовале су директно у такмичењу за нови империјализам.“ John Atkinson Hobson, *Imperialism a study*, London, 1902, стр. 22.

да је синтагма „српски национал-империјализам“ неутемељена у историјским околностима учешћа Србије у Првом светском рату. Тумачећи руски национални интерес оног времена ми морамо да скренемо пажњу да је он био вођен универзалним принципом о Москви као трећем Риму, при чему четвртог неће бити. „После пада другог Рима, трећи Рим-Москва — довољна је себи самој; четвртог Рима неће бити.“¹⁸ Са тим у вези интерес царске Русије тешко да је био сводљив на остварење националне идеје било ког словенског народа, а тиме и српског иако су искушења о расној и верској повезаности била врло снажна и подстицајна за редуccionе екскурсе током догађајне прошлости. О томе се јасно и уверљиво, у предратном периоду и писало. „Заиста да ли је вредело да Русија страда и бори се хиљаду година, да постане хришћанска са Светим Владимиром и европска са Петром Великим, непрестано при том заузимајући нарочито место између Истока и Запада, да ли је вредело да све то учини само да би у последњем обрачуну постала оруђе ‘великој идеји’ српској или ‘великој идеји’ бугарској.“¹⁹ Концепт руског националног интереса, изгледа није био спреман да свом универзалистичком карактеру претпостави подршку балканским националним партикуларизмима. Осим тога национални интереси Русије често су тумачени и као војно-дипломатски преседан антиевропског карактера. „Током 19. века европљанини нису веровали нити у мирољубивост Русије, нити у мудрост и прогресивност замисли њеног императора. Они су себе убеђивали да Русија тежи ка територијалном проширењу и намери да покори све своје суседе... Западна Европа не познаје Русију.“²⁰ Ипак, у историјским околностима демонстрације очигледних аспирација Аустро-Угарске, нарочито након анексије Босне и Херцеговине 1908, руски национални израз, који није био имун и на асимилаторске претензије,²¹ био је склон да тумачи словенску узајамност, и то нарочито у погледу сарадње са династијом Карађорђевић као приоритет руског интереса чији је универзални принцип угрожен германском империјалном охолошћу којој се већ и превише уступака до тада

18) *Русская Мысль*, бр. 10, 1914, стр. 41.

19) Владимир, Соловјов, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006, стр. 106.

20) Ивана, Ильин, *Национальная Россия: наши задачи*, Алгоритм, Москва, 2015, стр. 43.

21) „Ако су деценији пре рата представници најекстремније русификације тежили да обраде националне мањине у православу веру и асимилију их у руску културу, рат је донео квалитетне промене.“ Эрик, Лор, *Русский национализм и Российская империя: Кампания против „вражеских подданных“ в годы Первой мировой войны*, Москва, 2012, стр. 199-200.

чинио и кроз тешко прихватљив губитак Бугарске о којој се и даље писало са великим поштовање. „И заиста, у намери да нанесу непријатељу пораз, Бугари нису обраћали пажњу на своје болесне и рањене који су гинули на хиљаде.“²²

Истичемо да иако неспремна, Русија је неутемељено оптужену Краљевину Србију узела под своју заштиту. „Када се ваше краљевско височанство обратило мени, оно се није преварило у срдачним осећањима које гајим према вама и у моме срдачном расположењу према српском народу... Русија неће остати равнодушна према Србијиној судбини.“²³ Тиме она није неопрезно изложила свој опстанак подршци српском разметљивом национализму, већ је имала намеру да очува своје интересе на Балканском полуострву. „За испуњавање планираног циља било је потребно уништити Србију, истерати Русију са Балканског полуострва и заменити је са Аустро-Угарском.“²⁴ Јасно и недвосмислено сврставање Русије у одбрану независности Краљевине Србије крајем јула 1914. било је повезано и са ризиком неправилне процене која би у неком контексту посттумачења, да су победнице биле Централне силе, сврстала Русију на страну оних који су желели да остваре своје националистичке циљеве и по цену деструкције геополитичке стабилности Европе и изазивања ратног сукоба. Иако до тога није дошло, поменуто етикетирање ратних циљева Србије као империјални подухват оставља дубок траг у моралну оправданост руске подршке Краљевини Србији од јула 1914. и током наредних ратних година. Тим пре што ова констатација долази из Русије и што може да остави утисак одговорног професионализма, чини нам се да је потребно указати на аспекте страдања српског народа током рата кроз представљања секвенци ратних и животних драма које су доживљавали појединци. Тиме би, верујемо заблуда о империјализму Срба изгубила свако упориште и то у народу од којег се можда понајмање и очекивала, али која није смела да се пренебрегне и тиме инструкуише њено суочавање са страдалништвом Срба у „Великом рату“. За добробит тада постојеће савезништва потребан је и адекватан одговор.

22) Русская Мысль, бр. 9, 1914, стр. 61.

23) Телеграм његовог царског величанства императора Николаја Краљевићу Александру Српском, Српско-аустријски и европски рат, Руска дипломатска преписка, Ниш, 1914, стр. 34.

24) Сергей Дмитриевич, Сазанов, *Воспоминания*, Харвест, Минск, 2002, стр. 82.

3. СРБИ, РАТ И СРБОФОБИЈА

Јулска криза, која се односи на период између атентата у Сарајеву и објаве рата у Краљевини Србији може се окарактерисати најпре као неочекиван проблем, а потом и као непревазиђен инцидент упркос спремности за најшире уступке. У Аустро-Угарској монархији дошло је до стимулисане манифестације србофобије, а „нејасна, прожимајућа мржња“ постала је водила поступака националних и државних политика.²⁵ „Као што су за време балканске кризе Срби по варошима и селима хапшени и осуђивани услед денунцијација разних мрачних типова, тако то бива и сада после грозног атентата у Сарајеву. Престонички листови час-по па јаве како је овде или онде ухапшен по који Србин због ‘уздицања сарајевског атентата.’“²⁶

Ситуација у Краљевини Србији током месец дана јулске кризе била је врло напета. Земља се налазила усред изборне кампање која, због често емотивног приступа гласању је била оптерећена бројним међусобним оптужбама које су се односиле на издају националних интереса, политиканство и корупцију.²⁷ Грађани су били у неспокоју и недоумици осећајући аустријски империјални цинизам и са упртим погледом наде према Русији цара Николаја. „Свет се не бави толико распитивањем шта нота садржи... Главни интерес грађанства упућен је... држању Русије.“²⁸ Овом приликом Русија је подржала напоре Србије за смиривање напете ситуације. „Један сраман рат објављен је једном слабом народу. Гнушање је велико у Русији, а и ја учествујем у њему.“²⁹ У симболичком осмишљавању наметнутог сукоба, Руси су означили рат као сукоб „мача (германа) и крста (словена), а Срби су у том контексту постали жртве обести империјалног мача. „Када је разбојнички мач био извучен из корица и када се надвио на малом Србијом, руски народ се њему супротставио са крстом. Није само армија

25) „Општу дезинтеграцију политичког живота можда ништа боље не илуструје од ове нејасне, прожимајуће мржње према свему и према свакоме... Сада су сви били против свих, а највише против свог најближег суседа – Словаци против Чеха, Хрвати против Срба, Украјинци против Пољака...“; Хана, Арент, *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1999, стр. 375.

26) „Вести из места и народа“, *Браник*, бр. 137, 13 (26) јул 1914.

27) Ближе види: Андреј, Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2014; Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату*, Клио, Београд, 2014.

28) „Утисак у Београду“, *Новости*, бр. 190, 12. јул 1914.

29) Телеграм Николе II, Вилхелму II, од 16/29 јула 1914, *Српско-Аустријски и Европски рат, дипломатски и други документи, Немачка бела књига*, Ниш, 1914, стр. 56.

била мобилисана. Не, узнемирана Русија војску је послала из дубине свог националног бића.³⁰

Краљевина Србија постала је ратно попрште. Није постојало разграничење између фронта и позадине. Србин је био непријатељ, без обзира на пол и узраст, а истовремено је свету предочена слика о непоштовању ратних конвенција од стране Краљевине Србије. Убрзо је, захваљујући озбиљно спроведеној истрази саввим друга слика угледала стварност, а контекст наводних злочина Срба раскринкан. „Само неодређене и мутне оптужбе. Нигде имена, нити места где су се десила инкриминисана факта, нигде ниједно јасно означавање...“

Ратне операција, са модерном војном техником показале су сву своју снагу разарања. „До избијања рата 1914. године проналасци у области производње експлозивних мешавина ређали су се великом брзином.“³¹ Страдало се али то није био избор народа. Жртва је постала обавеза – проклета али неизбежна. „Ретки су они којима трогодишњи рат није узео неког драгог члана породице. Има чак и потпуно угашених породица: пре неки дан видео сам једног несрећног старца који је од октобра 1912. године сахранио седморицу својих синова, четири зета (ожењени његовим сестрадама) и двојицу зетова који су били ожењени његовим ћеркама. Али, душа српског сељака је неуништива: ову часну старину несреће нису дотукле. Он наставља да обрађује свој комадић земље, без роптања. То не значи да не жали за својом децом. Он их жали у себи, да нико не види.“³² Подржавајући владу Краљевине Србије и уочавајући неминовност великих жртава, чини нам се, да је Рајс изрекао и једну врло незахвалну констатацију „На сву срећу, у Србији има пуно деце, тако да ће за неколико година ови малишани заменити они који су пали на Јадру, Церу, Мачковом камену, Гучеву, Руднику или на Колубари.“³³

Упркос успесима током 1914, који су пропраћени и свежим успоменама на бројна храбра војничка дела, места за било какав оптимизам није било. „Поносит и без страха, остао је и даље у стојећем ставу и без заклона... Један стаховит тресак, јаук, стуб земље и дима – а затим мучно јаукање недотучених. Једном при-

30) Владимир, Франчевич, *Эри, Меч и крест*, Журнал Вопросы философии, Издательство Правда, Москва, 1991, стр. 221.

31) Данило, Шаренац, *Топ, војник и сећање, Први светски рат и Србија 1914-2009*, Институт за савремену историју, Београд, 2015, стр. 28.

32) Арчибалд, Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта*, Геополитика, Београд, 2014, стр. 112.

33) Исто, стр. 113.

ђе брат, прекрсти се, пољуби га у чело – па се врати на своје место, без речи, блед и миран.³⁴ Епидемија пегавог тифуса, током 1915 узимала је свој данак. „Месо је с њих отпадало док им гангрена не би захватила срце и мозак, а онда би дошла смрт у страшној агонији.“³⁵

Удружени напад непријатеља од октобра 1915. условио је озбиљну и тешко одрживу ситуацију на бојном пољу. „Ситуација је на бојном пољу озбиљна, због велике бројне надмоћности непријатеља, који, у јачини од неколико стотина хиљада напада и са севера и са истока.“³⁶ Напад је проузроковао нове жртве. „Од једном чујем на улици кукање. Некако страховито, пуно мистике кукање. Шта је то? То није женско кукање. Један болничар, млад сељак иде улицом и гласно кука...Њих седморица браће било, шесторица погинула, само он један остао. – ‘И ја хоћу да идем у ров да погинем. Како ћу мајци да кажем да су сви изгинули? Ја не могу да јој кажем! Кад погинем и ја, нека јој други кажу.“³⁷ Кулминација погибелби био је прелазак преко Албаније зимских месеци 1915/1916. Околности су захтевале нова подвижништва и трпљење. Страдање је било беспримерно. „Њихова мршава тела, њихове неразвијене груди и непоуздан корак једини су још трагови њихова детињства, јер угашени поглед, оборене главе и тешак бол исписан на лицу даје им изглед старца од седамдесет година.“³⁸ Неки од војника нису могли себи да опросте што су напустили отаџбину и на тај начин је издали. „Одазвао сам се позиву отаџбине јер сам био дужан да се одазовем. Али нисам успео да остварим њене наде. Испунио сам се страхом од смрти ... побегао сам из отаџбине а њу оставио да је непријатељ гази прљавим ногама, да роби стару моју мајку, браћу моју, сестре моје...“³⁹ И у оваквим тренуцима бринуло се о очувању живота као највишој вредности ратног напора. „...Јунаштво је сачувати живот и главу... Требају наше главе и наши животи и нашим кућама и нашој Србији.“⁴⁰

34) „Светли записи“, *Ратни записи, илустровани књижевни часопис*, Београд, 10. мај 1915, бр. 20, стр. 8.

35) Пјерн-Верне, Жан, Жак, Тарди, *Проклети рат, 1914 – 1916*, Суботица, 2013, стр. 69.

36) Извештај врховне команде, *Ратни дневник*, Крагујевац, бр. 440, 9. октобар 1915.

37) Милица, Јанковић, *Жртве, Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, књига 73, 15. јун 1915, Ниш, 1915, стр. 56.

38) Бранислав, Нушић, „Четрдесет хиљада мученика“, *Двестопетнаеста*, Ратна мемоарска и дневничка проза, Београд, 1921, стр. 106.

39) Милош, Зечевић, *Дневник*, Крф, 1916.

40) *Ратни записи*, бр. 22, 24. 5. 1915, стр. 11.

О суочавању са новонасталом ситуацијом у којој су бројни војници, због ратних рана постајали трајни инвалиди сведоче и владине брошуре које су храбриле осакаћене војнике да имају веру у живот и да покажу вољу у превазилажењу тешке ситуације. „Изабаците, дакле сви одреда сваку мисао из главе о неспособности. Још како сте ви способни! И ако само будете на свом месту, ви ћете многим двоножним људима у будуће предњачити примером и бићете у свему напреднији од њих који не буду на свом месту.“⁴¹ Зато је и народ у највишем чину своје духовности – молитви тражио лик „обичног војника.“⁴²

Трпљењем су војници и цивили истрајавали у суочавању са искушењима која су им наметана. Често је на испиту била и њихова моралност која је, упркос виђеном на бојишту тежила хуманости и остварењу саосећања. „Бојно поље је трансцендентна сцена смрти и самопожртвовања, и истовремено је тако драматична, да упркос свом ужасу и злочину буди страст моралног ентузијазма.“⁴³ У том погледу рат је свугде и свагда сличан, а обичан војник је томе незаобилазни сведок.⁴⁴ И током рата држава је препознала обавезу да испоштује демократски принцип солидарности који је бринуо о породицама погођеним ратним страхотама. „Силни поремећаји, непосредни и посредни, што их је рат изазвао захтевају јачу, добро смишљену и добро организовану државну акцију у духу друштвене солидарности.“⁴⁵ Упркос присутним недостацима у пракси ова намера остављала је утисак бриге и незапостављености угроженог човека.

Такав став код Срба није остао непримећен, шта више изазивао је поштовање и код најодмеренијих војника – официра високог ранга који су, током рата наилазили на разуралерну људску стварност. „Сада при крају четврте године овог рата шаљем своје дивљење и поштовање вашој сјајној нацији коју ми поносно сматрамо за верне савезнике и која је највише од свију патила у овом рату.“⁴⁶ Истовремено демонстрирана је и одлучност у амби-

41) *Разговори са инвалидима*, Инвалидска библиотека, Крф, 1917, стр. 14.

42) *Ратни записи*, бр. 16, 12. април 1915, стр. 2

43) Reginald John Campbell, *The War and the Soul*, Dodd, Mead and Company, New York, 1916, стр. 71.

44) „Сви су ишли и ћутали... Све је било у духу ћутања и молитве. Многе је очекивала слава и херојска смрт. Ипак су ишли храбро и смело, свесни важности тренутка.“; С. А. Арутюнов, *Дневник солдата 1914-1915*, Ростов на Дону, 2013, стр. 48.

45) Лазар, Марковић, „Народна солидарност“, *Дело, лист за науку, књижевности и друштвени живот*, Државна штампарија Краљевине Србије, Ниш, 1. јули 1915, стр. 50.

46) Цон Милн, *Писмо војводи Живојину Мишићу*, 13. јул 1918; преузето са <http://www.europeana.eu/portal/>.

цији за повратак на територију сопствене земље уз одмереност и педантност у припреми војничких планова за остварење тог циља, без обзира на усхићење које је остављало утисак непромишљености и недовољно припремљене идеје која је нестајала у еуфорији. „Цео српски народ је уједињен данас у својој одлучности да поврати своју изгубљену земљу и ослободити своју браћу од владавине Аустро-Угарске, или да у том покушају умре до последњег човека.“⁴⁷

4. ПРЕМА ЗАКЉУЧКУ

Манифестација сложеног карактера идентитета српског народа у модерној епохи имала је своју снажну експресију кроз дефинисање националног интереса који је опет почивао на све слојевитијем садржају националне идеје и државне организације Срба. Историјски процес осмишљавања српске нације имао је све динамичне карактеристике стварања нације у европским оквирима. Утемељен на очуваном историјском памћењу, духовно повезан верском манифестацијом, традицијом и обичајима, инспирисан најпре романтизмом, а потом и либералним опусом идеја, ослоњен на продубљивање образовања, вођен политичким елитама етаблираним у својим интерпретацијама народних интереса и усредсређен на ослобађање још увек неслободних сународника – српски национални интерес је, у актуелном ангажовању често имао и амбивалентан карактер. На тај начин он је био повод за брзоплете друштвене акције које су имале сумњиву демократску подршку. Стабилизација друштвеног живота након 1904. била је омогућена захваљујући одговорнијој парламентарној политици која је имала своје слабости, али је утицала на демократизацију друштва. Унутар-политичка консолидација утицала је и на спољно-политичке успехе и јачање угледа Краљевине Србије које је изазвало и не баш повољне реакције. Аустро-Угарско подозрење у концепт српске националне политике било је огромна препрека њиховом остварењу. Балкански ратови показали су, најпре сву снагу јединствене балканске политике, а потом и сву разорну деструкцију њеног самоуништења. Међусобно сукобљени интереси могли су да дају повода за непримереност националних циљева. Ипак, етикетизација са којом смо се сусрели у овом раду

47) Robert, Seton-Watson, *Serbia, Yesterday, Today and Tomorrow*. London: The Kosovo day Kommittee, 1916, стр. 23.

и покушали да полемишемо о српском империјализму, који би у контексту неких угледних тумачења нацистичких идеја био његов прототип, неутемељена је и неодржива. Тим пре и што, за разлику од рецимо Немачке која своју империјалну политику крунише нацистичким режимом, Југославија као државна конструкција носеће српске националне идеје није уочи ни током Другог светског рата, код Срба била доминантно стециште екстремне десне идеологије чак и када је то подстицао немачки окупациони режим. Примерена аргументација о непостојању српског империјализма, сматрамо да почива на представљању концепта одбрамбеног рата који је народ, кроз личне драме доживео. Истичемо и да је и савремени научни опус руске историографије – што смо и илустровали, а који се односи на проблематику нашег рада, огромним својим делом супротан од проблематичног становишта о империјализму Србије. Рат је трагично искуство о чему говоре подједнако страдања људи, у овом конкретном случају и Срба и Руса. Они нису бежали од њега, али нису имали намеру да се њиме окористе. Одбрана, а потом и ослобађање у тумачењу обичних људи су били национални интерес коме се посвећено приступило и једино у тим околностима страдање је било прихватљиво. Империјализам је, из ове перспективе беспредметна доколица недораслих свом позиву. Истичемо да нам није намера била да допринесемо постојећем утиску о уобразиљи о самодовољности српског погледа и тиме додатно подстакнемо атмосферу ескапизма, већ сасвим супротно, свесни сопствених бројних недостатака не желимо да их неко види тамо где не постоје, а бројне жртве страдалништва лиши хуманог смисла учињеног.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Драгана, *Карађорђе и Милош, између историје и предања*, Српски генеалогски центар, Београд, 2007.
- Арутюнов, С. А., *Дневник солдата 1914-1915*, Ростов на Дону, 2013.
- Арент, Хана, *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1999.
- Владимир, Франчевич, *Меч и крст*, Журнал Вопросы философии, Издательство Правда, Москва, 1991.
- Дубислав, Ото, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1898.
- Ериксон, Х. Ерик, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике,

- Београд, 2008.
- Зечевић, Милош., *Дневник*, Крф, 1916.
 - Ильин, Иван, *Национальная Россия: наши задачи*, Алгоритм, Москва, 2015.
 - Јовановић, Владимир, *Основи снаге и величине српске, Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
 - Лењин, Владимир, *Империјализам као највиши стадиј капитализма*. Београд, 1948.
 - Лор, Эрик, *Русский национализм и Российская империя: Кампания против «вражеских подданных» в годы Первой мировой войны*, Москва, 2012.
 - Ковић, Милош, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.
 - Меньшиков, Михаил, *Великорусская идея*, Институт русской цивилизации, Москва, 2012.
 - Марковић, Саша, *Национално без одијума; поглед без претензија*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2015.
 - Марковић, Сима, *Национално питање у светлости марксизма*, Издање централног одбора Н.Р.П.Ј, Београд, 1923.
 - Миодраговић, Јован, *Трагични дани Србије: белешке из злогласне трогодишње владавине аустриске у Србији: 1915-1918*, Београд, 1921.
 - Митровић, Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2014.
 - Митровић, Андреј, *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008.
 - Новаковић, Стојан, *Косово*, Загреб, 1901.
 - Нушић, Бранислав, *Четрдесет хиљада мученика. Девестопетнаеста, Ратна мемоарска и дневничка проза*, Београд, 1921.
 - Рајс, Арчибалд, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта*, Геополитика, Београд, 2014.
 - *Разговори са инвалидима*, Инвалидска библиотека, Крф, 1917.
 - Сазанов, Сергей, Дмитриевич, *Воспоминания*, Харвест, Минск, 2002.
 - Секулић, Исидора, „Културни национализам“, *Нови Србин*, јануар-јуни, Сомбор, 1913.
 - Скерлић, Јован, „Начело солидарности“, *Српски књижевни гласник*, Београд, 1904, свеска 8.
 - Соловјов, Владимир, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006.

- Seton-Watson, Robert, *Serbia, Yesterday, Today and Tomorrow*, The Kosovo day Committee, London, 1916.
- Seton-Watson, Robert, *War and Democracy*, London, 1915.
- Стојановић, Коста, *Слом и васкрс Србије*, Радио телевизија Србије, Београд, 2012.
- Тарди, Жак, Жан Пјерн-Верне, *Проклети рат, 1914 – 1916*, Суботица, 2013.
- Фортунатов, Владимир, Валентинович, Дискусионные проблемы истории Первой мировой войны. *Первая мировая война и проблемы российского общества*, Санкт-Петербург, 2014, с. 9-15.
- Campbell, R.J, *The War nad the Soul*, Dodd, Mead and Company, New York, 1916.
- Hobson , John Atckinson, *Imperialism a study*, London, 1902.
- Чубриловић, Васа, *Српска православна црква под Турцима од XV до XIX века*: http://www.rastko.org.rs/istorija/spc/vcubrilovic-crkva-turci_c.html.
- Шаренац, Данило, *Топ, војник и сећање, Први светски рат и Србија 1914-2009*, Институт за савремену историју, Београд, 2015.
- *Браник*, Нови Сад, 1914.
- *Новости*, Београд, 1914.
- *Ратни дневник*, Крагујевац, 1915.
- *Ратни записи*, Београд, 1915.
- *Дело*, Ниш, 1915.
- *Српски књижевни гласник*, Београд, 1904.
- *Нови Србин*, Сомбор, 1913.
- *Руская Мысль*, Москва, 1914.
- <http://www.europeana.eu/portal/>
- <http://velikirat.nb.rs/>

Sasa Markovic

SERBIAN SOLDIER AND „THE GREAT WAR“ – OR ABOUT AN
ATTEMPT AT VIOLATING HUMAN DIGNITY

Resume

This paper is illustrate the problems that the Serbian people faced in the geopolitical situation before and during the World War I (1914-1918). The Kingdom of Serbia, a coryphaeus of national idea and national programs of unification of the Serbs on Yugoslavian basics, was under direct pressures from the Central Powers. These pressures were based on imperial intentions, which did not have room for the independent Serbian state in its projection of state interests. Serbian population had no choice in a situation of a direct war threat and a threat of occupation of the territory. Therefore, Serbian people were dedicated to their military duty, which was again being quite motivated by their necessity to defend their own country. This gave a great deal of encouragement to an individual and provided him with an outstanding feeling of righteous battle and war, which unfortunately could not be avoided. That kind of a context of war circumstances led to the mass identification of duties with the sacrifice (if the very situation required) in a patriarchal society where undisturbed Christian ethic population was predominant. This dedication to the patriotic act was recognized on the battlefield through a personality of a determined warrior whom an enemy could hardly unhinge. War circumstances were not merciful, and resourcefulness was floating between morality and conformism. Bearing all this in mind, the view of the alleged Serbian national imperialism (which will be tackled in the following lines) is hardly sustainable.

Key words: warrior, war, duty, bravery, downfall

* Овај рад је примљен 12. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

СРБИЈА У ПРОЦЕСУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

41

Јована Миловановић

ЛИБЕРАЛИЗАМ И БЕЗБЕДНОСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ:
ЕВРОПСКА БЕЗБЕДНОСНА ЗАЈЕДНИЦА
НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

59

Марко М. Вујић

РЕАЛНОСТ И ИЗАЗОВ ПОГЛАВЉА 27 У
ПРЕГОВОРИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

*Јована Миловановић**

Београд

ЛИБЕРАЛИЗАМ И БЕЗБЕДНОСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ: ЕВРОПСКА БЕЗБЕДНОСНА ЗАЈЕДНИЦА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Сажетак

Либерализам доприноси разумевању међународних односа и безбедности истичући колико идеје и идеали (људска права, слобода, демократија, институције) и друштвене силе (капитализам, тржишта) имају ефекте на односе између држава. Либерална концепција безбедности узима демократске савезе и остале видове удруживања држава у организације регионалног карактера као нужност за безбедност и дугорочни мир. Европска унија је таква једна (безбедносна) заједница која је емпиријски приближна најнапреднијим заједницама описаним у литератури. Такву безбедносну заједницу треба да одликује заједничка перцепција вредности и норми и одређени ниво колективног идентитета. Такође, одликује је и усаглашена безбедносна политика ван заједнице. Међутим, сарадња на темељима либерализма је често праћена сукобима унутар ЕУ. Тако је безбедносна сарадња понекад била у сенци сукоба око пољопривредне политике, учешћа у буџету и војних интервенција, што доказује колико су државе осетљиве више на релативне добитке него на нормативне вредности либерализма. Тиме је на примеру Европске уније јасно да је либерализам неопходан, али не и довољан фак-

* Докторанд, Факултет политичких наука, Београд

тор за успостављање безбедносне заједнице. Са друге стране, Западни Балкан је регион где ЕУ има најјачу мотивацију да прошири своју безбедносну заједницу. Државе региона као објект политичког условљавања ЕУ интеграција, још од самита ЕУ-Западни Балкан одржаног у Загребу 2000. године, интензивно хармонизују своје право са *acquis communautaire*, врше дубоке измене институционалног оквира и трансформишу целокупну политичку културу према нормама и вредностима либерализма. Међутим, економска криза, миграциона криза, украјинска геополитичка криза и референдум о изласку Велике Британије из ЕУ су се наметнули као ризици за даљу интеграцију земаља Западног Балкана. То може напослетку да доведе до будућег продубљивања, уместо проширивања интеграције ЕУ као својеврсни вид ширења "либералне зоне мира". Поред тога, поверење између земаља Западног Балкана је изузетно ниско и комуникација између њих се непрестано нарушава. Међутим, услови растуће напетости између Запада и Русије могу занемарити нормативну страну интеграције и послужити баш као мотивација унији да гледа на балканско проширење из геополитичке перспективе као што је био случај са Румунијом и Бугарском.

Кључне речи: безбедносне заједнице, либерализам, Европска унија, Западни Балкан

„Живимо у свету у којем се трансформише сваки аспект онога што чинимо, било то добро или лоше, упадамо у један глобални поредак који нико у потпуности не разуме, али чије последице осећамо сви.“

Ентони Гиденс¹

Последња деценија XX века донела је тектонске промене у области европске и светске безбедности. Вакум моћи у Источној Европи настао распадом СССР-а и Варшавског уговора, реформе у државама Средње и Источне Европе, уједињење Немачке, као и дисолуције СФР Југославије доводи до промене безбедносне структуре на тлу Европе. Након краја биполарне фазе

1) Ентони Гиденс, *Одбегли свет*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 33.

међународних односа дошло је до промене на нивоу система, до настанка униполарног момента и нових изазова, ризика и претњи (који су вишедимензионални, тешко предвидиви и сазнатљиви) и до појаве новог концепта безбедности (која обухвата, не само војну, већ и политичку, економску, социјеталну и еколошку димензију). Јавља се потреба да се пронађе нови концепт функционисања субјеката међународних односа.

Такође, дошло је до промене снаге, значаја и броја безбедносних актера. У овом раду истражује се настанак безбедносних заједница на темељима либералних идеала и вредности као новог концепта функционисања и сарадње у међународним односима. Моје истраживачко питање је да ли је либерализам нужан фактор за формирање безбедносне заједнице? Током истраживања служићу се примерима Европске уније као плуралистичке безбедносне заједнице и Западног Балкана, који као недовршени мировни пројекат ЕУ представља део европске безбедносне заједнице, која се увози на Балкан посредством ЕУ механизма.²

1. ЛИБЕРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ У ДИСКУРСУ БЕЗБЕДНОСТИ

Традиционални корени међународне безбедности обухваћени теоријама либералног и демократског мира, под капом теоријом либералног институционализма, у претходне три деценије обојили су међународне односе веровањем да су комплексна међузависност и мир узрочно-последично везани. Адам Смит је још пре готово три века упознао са доприносом економске трговине на стварање мирољубивог окружења, које потом Имануел Кант разрађује у делу Вечни мир да би приближио конститутивне услове за трајно утемељивање мира. Кант закључује да демократије не ратују међу собом и да систем кочница и равнотежа онемогућава олако доношење одлуке за улазак у рат. Након Првог светског рата и разарајућих људских и материјалних последица, невидљива спона између економије и мирољубиве коегзистенције постаје нераскидива јер се закључује да је економска сарадња било ког нивоа увек исплативија за све субјекте од насилног прекида комуникације услед рата. Иако је жестоко критикована теорија у емпиријском смислу, она потпомаже решавање безбедносне дилеме и промовише сарадњу међу државама.

2) Европска унија је захваљујући искуству током деведесетих покренула 1996. године посебан регионални приступ, који је временом све више укључивао политику условљавања као основни принцип функционисања.

Либерални институционализам међународну политику види као простор сарадње и интеграције. Аутори су недвосмислени у тврдњи да је “идеја о могућности успостављања односа поверења и сарадње између актера међународне безбедности је једна од кључних идеја коју промовише либерални институционализам”.³ Поспешивање односа сарадње, поверења и разумевања чини неуралгично језгро безбедносног обрасца либералног институционализма. Основна идеја која представља пожељни начин уређења односа кроз оптику либералног институционализма јесте демократски мир. Емпиријска тврдња је да су демократске државе ретко ратовале међусобно. Вредност демократије се подигао до вредности да је она услов за мир. Што се тиче саме операционализације појма и употребе концепта демократије, подразумева се да се инхерентна мирољубивост односи на демократије које су старије од три године.⁴ Заправо, институционална аргументација указује да утицај институција демократске државе ограничавају владину моћ изискивајући стално оправдавање одлука пред грађанима.⁵

Посебно се у студијама безбедности издваја Дојлова теорија демократског мира која се заснива на ставу да либералне државе не ратују против других либералних држава. Мајкл Дојл тврди да је у пракси постојала разлика у понашању либералних друштава према другим либералним друштвима и понашању либералних друштава према нелибералним друштвима. Анализирајући сукобе од почетка 19. века, он примећује да скоро не постоје случајеви у којима су либералне државе водиле рат против других либералних држава. Дакле, према теорији демократског мира, демократија као облик друштвеног уређења и систем вредности којима тежи, представља један од најважнијих предуслова мира. Управо ова констатација указује на међусобну повезаност демократије са достизањем и очувањем мира и безбедности. Безбедност у међународним односима зависи од подстицања успостављања либералних институција и креирања међународне политике која мора имати као свој дугорочни циљ ширење либерализма. То значи неопходност развијања и заштите демократије, укључујући

3) Јелена Милићевић-Пророковић, „Либерални институционализам“, у зборнику: *Међународна безбедност: теоријски аспекти* (приредили: Милан Липовац и Драган Живојиновић), Факултет безбедности, Београд, 2014, стр. 186.

4) Драгана Ђурашиновић-Радојевић, „Теорија демократског мира“, у зборнику: *Међународна безбедност: теоријски аспекти* (приредили: Милан Липовац и Драган Живојиновић), Факултет безбедности, Београд, 2014, стр. 227.

5) Исто, стр. 236.

и либералне тенденције у недемократским државама. С тим у вези, Дојл тврди да се достизање и очување мира и безбедности мора заснивати на подстицању демократских система, поштовању универзалних људских права и развоју цивилног друштва. Схватање ове теорије подразумева да ће либералне државе бити у миру једна са другом, као и да ће демократске владе бити више пацифистичке у односу на друге облике власти. Либерализам по себи доприноси разумевању међународних односа и безбедности истичући колико идеје и идеали (људска права, слобода, демократија, институције) и друштвене силе (капитализам, тржишта) имају ефекте на односе између држава.⁶ У суштини, ентузијазам оваквог приступа долази од уверења да синхронизитет демократизације и капитализма представља неизбежну пацифистичку руту ка миру и крају историје.⁷

Узимајући у обзир наведено, може се рећи да је тврдња теорије демократског мира да су либералне државе у суштини мирније, односно мање насилнички настројене у односу на друге, пре свега, спорна. Емпиријски рад на потврђивању ставова теорије демократског мира је неодређен и углавном се базира на традиционалне међудржавне ратове. Поред тога, остаје да се одговори на питање наслеђа које либерализам оставља у виду безбедносних заједница, створених за очување истих безбедносних интереса, али које такође проузрокују ратоборност и субверзивност према трећим субјектима.

Најсавременији облик либерализма, либерални институционализам, протажира схватање да институције представљају кључни елемент у остварењу демократије и мира на унутрашњем, али и међународном плану. Овај теоријски правац прихвата многе од претпоставки реализма, попут схватања да је преовлађујуће стање у међународном систему држава стање анархије. Међутим, док се у реализму заступа став да је структурална анархија међународног система неизбежна и непроменљива последица разлике између унутрашње и спољне политике, при чему је у унутрашњим односима могуће постићи правду и демократију, али не и изван државе, либерални институционализам верује у могућност превазилажења таквог стања у међународним односима. Либерални институционализам стога, истиче утицај који

6) Michael W. Doyle, "Liberalism and foreign policy", u zborniku: *Foreign Policy: Theories, actors, cases* (приредили: Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne), Oxford University Press, Oxford, 2008, стр. 69.

7) Исто, стр. 61.

на мирољубиво стање у односима између држава имају међународне организације, демократски уређене државе, као и економска међузависност држава. Либерална концепција безбедности и међународних односа узима демократске савезе и остале видове удруживања држава у организације регионалног карактера (регионализам) као нужност за безбедност и дугорочни мир.⁸ Велики значај придаје се економској, политичкој и културној сарадњи у међузависном односу држава. Након Другог светског рата, постаје извесно да неолиберална институционална парадигма има практичну мудрост за све присутнију потребу држава за укључењем у међународне интеграције, посебно имајући у виду развијање плуралистичке безбедносне заједнице. Даље, иако безбедносна сарадња не мора бити предуслов међудржавне сарадње, она је свакако гарант стабилности која омогућава да се идентификују нове области сарадње а постојећа разгранана на друге области. Током овог истраживања, и поред ограничења, испитаћемо да ли су све карактеристике либерализма (постојање демократије, трговине и институција) истовремено довољан и неопходан предуслов настанка безбедносне заједнице. Ипак, оваква теоријска поставка је реципијент озбиљних критика. У једну од критика убраја се оспоравање могућности успостављања сарадње у циљу изградње одрживог мира као израз самог идеализма. То је нарочито упечатљиво на примеру Западном Балкану где већ две деценије ЕУ као пројекат вечног мира покушава да изведе своју безбедносну заједницу упркос бројним индикаторима структурних макро ограничења, слабог развоја међусобног поверења унутар региона и лоше комуникације између држава региона

2. БЕЗБЕДНОСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ТЕОРИЈСКОЈ И ЕМПИРИЈСКОЈ СТВАРНОСТИ НАКОН ХЛАДНОГ РАТА

Карл Дојч је 1957. године први формулисао идеју безбедносне заједнице. Према њему регионалне безбедносне заједнице представљају групе држава које су се одрекле употребе силе као средства за решавање конфликта унутар региона.⁹ У њој се заједнички друштвени проблеми могу решити кроз процесе мирољубиве сарадње, због чега се чланице неће међусобно физички борити, већ ће скоубе решавати на други начин. У теоријском смислу

8) Исто, стр. 65.

9) Amitav Acharya, *Constructing a Security Community in Southeast Asia: Asean and the Problem of Regional Order*, Routledge, New York, 2001, стр. 16.

постоје плуралистичке и амалгамиране безбедносне заједнице. У плуралистичким безбедносним заједницама се развија дух заједништва, међутим државе у њима задржавају своју независност. Код амалгамираних безбедносних заједница државе се уједињују у нови политички ентитет. Плуралистичке безбедносне заједнице су емпиријски најприближније најнапреднијим заједницама описаним у литератури студија безбедности. Емануел Адлер и Мајкл Барнет су након Хладног рата први дефинисали плуралистичку безбедносну заједницу као „транснационални регион састављен од суверених држава чији грађани одржавају поуздана очекивања мирних промена“.¹⁰ Поуздано очекивање мирних промена постоји у скоро сваком тренутку када год ниједна страна држи насиље замисливим. Штавише, државе су научиле да сили није место у дугорочном управљању односа између припадника безбедносне заједнице. Таква међународна формација омогућава да државе превазиђу страх да ће бити војно угрожене једне од стране других, те непријатељство и неповерење постају незамисливе категорије. Уз то, безбедносну заједницу одликују заједничка перцепција претњи, очекиване добити од међусобне размене и одређени ниво колективног идентитета. Такође, одликује је и усаглашена безбедносна политика ван заједнице.

Адлер и Барнет тврде да постоје три групе фактора који олакшавају настанак и развој плуралистичких безбедносних заједница; Прва група се састоји од услова који обухватају оне факторе који би могли да подстакну државе да започну са преоријентацијом перцепције о друштвеној стварности (нпр. ратови, безбедносни изазови и ризици). Друга група рефлектује факторе који воде развоју узајамног поверења и колективног идентитета и ови фактори су категоризовани у интензивирању трансакција и комуникације између држава и социјалном учењу. Међутим, за Адлера и Барнета, овакав бихевиоризам заснован на квантитативним приступу трансграничним кретањима и међузависности не може да буде експланаторно и прескриптивно решење за изградњу заједнице. Чинећи квалитативни заокрет ка конструктивизму, Адлер и Барнет претпостављају да трећа страна (екстерни актер) може играти значајну улогу у стварању магнетног социјализацијског ефекта за изградњу безбедносне заједнице. Таква репрезентативна трећа страна је ЕУ која подстиче субјекте да се придруже европској безбедносној заједници због моћи да користи

10) Emanuel Adler and Michael Barnett, *Security Communities*, Cambridge University Press, 1998, стр. 30.

„штап и шаргарепу“ политику. Стварањем нормативних и понекад узрочних оквира деловања, овај тип институција, према Адлеру може играти кључну улогу у ширењу и институционализацији вредности, норми и заједничког разумевања. Стога, у својим почетним фазама, безбедносне заједнице су идентификоване као мировни пројекти започети кроз остваривање социјализацијске/нормативне моћи међународних организација као спољнег актера.¹¹ На крају, од чланова безбедносне заједнице се очекује да својим уверењима, вредностима и ставовима започну да се идентификују међусобно као целина (регионални идентитет, осећање МИ).¹²

3. ПРИМЕР ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО БЕЗБЕДНОСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Европске државе су почеле да развијају плуралистичку безбедносну заједницу још почетком педесетих година када је претходно кроз Заједницу за угал и челик отпочет процес економске интеграције на западу старог континента. Стварање „европске зоне мира“ било је у средишту амбиције пројекта европских интеграција. Данас је ЕУ зона мира између држава чланица који постоји на основу сепаратног мира између њих. У том смислу, процес интеграције остаје непотпун све док не обухвати све „европске државе“. Из тог разлога, проширење ЕУ је најефикаснији механизам за пацификацију међудржавних односа на европском континенту и стварање стабилног мира.¹³ Како је још изнето у Извештају о имплементацији Европске стратегије безбедности: „У оквиру нашег континента, проширење наставља да буде моћан покретач стабилности, мира и реформи.“¹⁴ ЕУ као развијена безбедносна заједница у којој је рат постао неприхватљив, тежи управо да подстакне развој мирних интеракција и изван њених граница ширењем своје зоне мира. Кључне либералне норме које чине основу ЕУ су мир, слобода, демократија, људска права и

11) Emilian Kavalski, *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*, I.B. Tauris, London, 2008, стр. 61.

12) Такво регионално осећање груписања имају нордијске, балтичке и централно-европске земље.

13) Vincent Laporte, “The European Union-an Expanding Security Community?”, *EU Diplomacy Paper*, 6/2012, стр. 9.

14) Council of the European Union, *Report about the implementation of the European Security Strategy: Providing security in a changing world*, Brussels, 11 December 2008, стр. 6.

владавина права.¹⁵ Регионална сарадња се сматра фундаменталним принципом који води ка миру и достизању осталих норми. ЕУ је пре свега један нарасе постмодерни систем који не наглашава суверенитет или раздвајање унутрашње и спољне политике, већ је то један врло развијен систем међусобног мешања и поштовања.¹⁶ Новоформиране институције пружају могућност не само представницима власти већ и разним друштвеним групама, од бирача, удружења грађана и лобиста до појединачних делова бирократије, да “активно учествују у процесу спољно-политичког одлучивања“, што и јесте једна од основних одлика плуралистичке безбедносне заједнице.¹⁷

Међутим, након усвајања лисабонских одредби у домену заједничких спољних, безбедносних и одбрамбених политика, Европска унија је показала фундаменталну дискрепанцу између заједничких политика и циљева организације и спољнополитичких амбиција њених држава чланица. Део проблема лежи у непресушној тенденцији да националне политике остану суверени домени држава чланица. После интервенције у Ираку 2003. године постало је јасно да конзистентна Заједничка спољна и безбедносна политика представља само мит, јер су државе показале да су задржале праксу сувереног руковођења сопственим националним интересима (подела на стару и нову Европу). Исто одступање од либералног концепта „разборите агресије“ огледаним у доктрини неопходности да се интервенише и заштити људска популација (R2P) у нелибералним државама задесио је ЕУ и током хуманитарне катастрофе у Либији 2011. године када су се поједине државе чланице сместиле у позицију одступања од овог принципа.¹⁸

У међувремену, промене у међународној структурној дистрибуцији релативних способности створило је нове изазове најјачим државама ЕУ. Велика Британија је референдумом о изласку из ЕУ 23. јуна 2016. године задала институционални ударац унији, док је отворено питање да ли Немачка као највећа економија може да се окрене старим триковима, као што Миршајмер предвиђа,

15) Ian Manners, “Normative power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, бр. 2/2002, стр. 242.

16) Роберт Купер, *Распад нација*, Београд, Филип Вишњић, 2007, стр. 40.

17) Филип Ејдус, *Међународна безбедност: теорије, сектори, нивои*, Службени гласник, 2012, стр. 87.

18) Либерална мисао у међународним односима је правдала доста често војне интервенције у „одметничким државама“ као одраз мудрости и просветљена Запада. Синтагма „разборита агресија“ се приписује британском филозофу Дејвиду Хјуму.

и да ли би се у оквиру мултиполарне структуре могла вратити равнотежа моћи. Шта више, сарадња на темељима либерализма је често праћена и сукобима унутар ЕУ. Тако је безбедносна сарадња понекад била у сенци сукоба око пољопривредне политике и учешћа у буџету, што доказује колико су државе осетљиве више на релативне добитке него на нормативне вредности либерализм. Такође, садашњи приоритет ЕУ је њено продубљивање, не њено проширење. Влада страх да се по први пут неки аспекти „вечног пројекта мира“ попут интеграције могу зауставити услед здруженог утицаја следећих фактора: грчка дужничка криза, миграциона криза, раст десничарског популизма и референдум Велике Британије о изласку из ЕУ 23. јуна. Излазак Велике Британије из ЕУ као својеврсне чланице која је деценијама користила свој „политички рабат“ не-интеграције у Шенген и Еврозону свакако да ће имати далекосежне институционалне последице и економске ефекте на јединствено европско тржиште. Са друге стране, криза у Украјини преусмерила је интересовање Уније и ставила на испит њену одбрамбену и безбедносну политику тј. спремност да као глобални актер одговори новим безбедносним изазовима. То је поред економске кризе, политички мотив захлађења интересовања за интеграцију Западног Балкана. Ипак, сматра се, према речима Томаша Жорнашчука, да ће услови растуће напетости између Запада и Русије служити баш као мотивација Унији да гледа на балканско проширење из геополитичке перспективе. Тиме је на примеру Европске уније јасно да је либерализам неопходан, али не и довољан фактор за успостављање безбедносне заједнице.

3.1. Пример Западног Балкана као увозника европске безбедносне заједнице

Термином Западни Балкан, ЕУ је настојала да нагласи особеност процеса демократизације и безбедносне нормализације у земљама овог подрегиона Југоисточне Европе (Балкана), односно примену посебних политика ЕУ за њихову интеграцију у Европску унију. Уједно, представља и групу држава чији су примарни безбедносни интереси и главни процеси (де)секуритизације толико уско повезани да се њихове националне безбедности и безбедносни проблеми не могу реалистично разматрати одвојено.

Једна од најбитнијих безбедносних карактеристика Европске уније представља потреба за израженом политизацијом суседа у безбедносном смислу – иако нису чланице, веза држава Западног Балкана са ЕУ представља решење за безбедносне бриге. Западни

Балкан је регион где ЕУ има најјачу мотивацију да прошири своју безбедносну заједницу. Као што је изражено у ЕСС: „Европа се и даље суочава са безбедносним претњама и изазовима. Избијање сукоба на Балкану био је подсетник да рат није нестало са нашег континента.“¹⁹ У својим почетним фазама, безбедносне заједнице су управо идентификоване као мировни пројекти започети кроз остваривање социјализацијске/нормативне моћи међународних организација као спољног актера.²⁰

На Западном Балкану је до сада искључиво постојао напор ЕУ да изгради регионално груписање земаља и начини облике мултилатералне сарадње преко нормативног дискурса о европским стандардима.²¹ Учесће ЕУ у региону је одређено политиком промовисања обрасца међудржавних односа у циљу учења балканских држава-елита одређеним нормама и правилима прихватљивог међународног понашања.²² Тако усмерена, ЕУ интенционално извози регионалну сарадњу кроз политику условљавања, тачније, кроз процедуралну дифузију током преговора о придруживању и трансфером приликом финансијске и техничке подршке коју даје ЕУ трећим странама.²³ Како Западни Балкан хронично пати од мањка сигурности, процес евроинтеграција је неопходан.²⁴ Свеprisутна тежња за остварењем државотворне стабилности или обнове државности, као и присуство милитантног духа, а понајвише недовољно уочена и занемарена могућност сарадње у области безбедности и одбране, додатно ставља фокус на безбедносну запуштену, зависну и недовољну регију, за коју европско окриље представља нужност.²⁵ Анастасакис зато и тврди да је смисао европеизације Балкана садржан у слеђењу либералног духа: „У кратком и средњем року, европеизација може бити повезана са прављењем тешких социо-економских и политичких избора за земље. Али на дуге стазе, она се идентификује

19) European Council, *European Security Strategy: A secure Europe in a better world*, Brussels, 12 December 2003, стр. 1.

20) Emilian Kavalski, *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*, нав. дело, стр. 61.

21) Dimitar Bechev, *Constructing South East Europe: The politics of Balkan Regional Cooperation*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, стр. 80.

22) Emilian Kavalski, *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*, нав. дело, стр. 64.

23) Ian Manners, “Normative power Europe: A Contradiction in Terms?”, нав. дело, стр. 245.

24) Мирослав Хаџић, „Безбедносна динамика Западног Балкана“, *Разумјети НАТО*, Подгорица, 2007.

25) Исто.

са модернизацијом, развојем, стабилношћу и безбедношћу заснованој на мекој моћи и предностима сарадње и коегзистенције.²⁶

Међутим, развој безбедносне заједнице на Западном Балкану ставља на испит либералну претпоставку да државе са истим економским интересима (улазак у еврозону) немају поуздано поверење међу собом. Политичке и друштвене вредности које окупљају људе у безбедносним заједницама чине да су генерално толерантнији ка 'другим' групама. Поред тога, безбедносне заједнице одликује високо интерперсонално поверење. На Западном Балкану либералне вредности, иако конституционално прихваћене, немају свој дух живота у пракси и оптерећују регионалне односе, чиме, не омогућавају развој безбедносне заједнице у теоријском и концептуалном смислу. У Хрватској се систематски крше људска и мањинска права Срба и не поштују се међународне преузете обавезе. На Косову и Метохији ОЕБС-а, припадници српске мањинске заједнице у енклавама готово да немају приступ образовању. Ово право је ускраћено због недостатка безбедности што ствара страх Србима да врше своје право на слободу кретања. Шта више, Унија сама није имала никакву реакцију на флагрантно и системско кршење људских и уставом загарантованих права српске мањине у Хрватској (случај укидања ћирилице). Такође, у доба највеће мигрантске кризе која је погодила Европу након Другог светског рата, сведоци смо грубог кршења људских права миграната и азиланата у најмање две државе чланице ЕУ (Грчка и Мађарска), као и у једној држави кандидату (Македонија), на које је администрација Уније такође остала глупонема. Због недостатка либералних вредности државе на Западном Балкану и немају чврсто међусобно поверење услед нелибералних пракси које еродирају развој узајамног поштовања. На питање Барометра југоисточне Европе да ли суседне земље представљају реалну претњу миру и безбедности њиховог друштва, испитаници Западног Балкана су највише одговорили са „нешто попут претње“ или „претња“ уместо „безначајна опасност“.²⁷ Регион западног Балкана пати од нормативних противречности, а појмови безбедности, правосуђа, људских права и заштите мањина имају различита често супротстављена значења за различи-

26) Othon Anastasakis, "The Europeanization of the Balkans", *Brown Journal of World Affairs*, бр. 12/2005, стр. 86.

27) Suzette Grillo, Valerie J. D'Erman and Rebecca J. Cruise, "Developing Security Community in the Western Balkans: The Role of the EU and NATO", Paper prepared for the EUSA International Conference, May 17-19, 2007, Montreal, QC Canada.

те етничке групе или државе.²⁸ У оквиру такве контрадикторне климе, недовољно либералне, тешко је успоставити регионална задовољавајућа решења за добросуседске односе.²⁹ Као последица свега, друштва и политике у земљама Западног Балкана су чешће повезане са недостатком или ограниченим „друштвеним“ и „људским“ капиталом, важним предусловом за успостављања поверења као кључног елемента безбедносне заједнице.³⁰

Поверење није само кључни елемент за успостављање безбедносне заједнице, већ решење загонетке које ЕУ својом политиком условљавања намеће балканским државама. Но, управо тај кључни елемент није могуће наметнути споља, међународним утицајем. Одсуство заједничког идентитета оставило је утисак да су државе приморане на сарадњу и да уколико спољни притисак нестане, та крхка регионална творевина вероватно неће преживети. Дмитар Бечев добро примећује да је интерсубјективно структурирање балканског идентитета у функцији како је постављено национално “сопство” *vis-a-vis* Запада или Истока/Русије. У прилог томе говори и немогућност политичких елита да се идентификују међусобно, али и стално присутни проблем дефиниције региона који појачава одсуство осећаја припадности једном региону. Љубиша Митровић је прецизно приметио да се регион Западног Балкана не доживљава као природна целина друштвеног живота и добробит и просперитет посматрају се у оквиру других целина као значајних, а не у оквиру Балкана.³¹ Током хрватско-српског граничног спора и кратког трговинског рата који је избио између две земље током 2015. године постало је јасно како испод површине регионалне сарадње условљене ЕУ интеграцијом постоје и даље морбидни симптоми национализма и међу-националне нетрпеливости. Реторика хрватског Премијера Зорана Миловановића наликовала је ратном дискурсу деведесетих имплицирајући да односи између две државе могу лако да се поремете и да опасност од захлађивања односа не ишчезава. Зато је постојање регионалног идентитета кључни елемент за

28) Othon Anastasakis, “The EU’s political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach”, *Southeast European and Black Sea Studies*, бр. 4/2008, стр. 371.

29) Исто.

30) Othon Anastasakis and Vesna Bojicic-Dzelilovic, *Balkan Regional Cooperation and European Integration*, The Hellenic Observatory, London, 2002, стр. 12.

31) Љубиша Митровић, „Регионални Идентитет и однос актера према процесима глобализације, регионализације и евроинтеграције Балкана”, рад у оквиру пројекта *Културни и етнички односи на Балкану - могућности регионалне и европске интеграције* (1310), Филозофски факултет у Нишу, стр. 23.

успех регионалне сарадње и интеграција.³² Иако је чињеница да идеологија, поларност и лидери не играју значајну улогу до скоро говорила у прилог отворености региона и напретку ка стицању пуноправног чланства, топло- хладни односи Хрватске и Србије показују да разлога за уношење немира има, као и да је питање времена, односа глобалних сила и подршке коју пружају једној од страна, пресудно за поновно враћање духова прошлости. У случају Западног Балкана, либерализам је нужан али не и довољан услов за формирање безбедносне заједнице.

Безбедносне заједнице представљају производ изградње сложеног и активног теоријско-примењеног либералног приступа који на вишедимензионалан, садржајан и консенсан начин идентификује сличне друштвене потребе и интересе, те сугерише ставове према међународним и унутрашњим утицајима.

Овако дефинисане безбедносне заједнице представљају један од најбитнијих ослонаца развоја, меру одржања и стабилности друштва самих чланица.

Познато је да Европска унија годишње троши преко 3 милијарде евра на промовисање „европских вредности“ и сопствену рекламу, па се поставља питање колико су заиста јаке те вредности. Верује се да ће економска криза која годинама уназад погађа Унију помоћи у решавању дилеме о стварним капацитетима Европске уније, тј. видеће се да ли је њена садашња организација адекватна форма за крупне економске изазове или су националне државе још увек најбоља и највиталнија структура за суочавање са глобалним изазовима. Нажалост, евро-тест економске кризе иде на руку евроскептицима јер не само што криза озбиљно потреса и традиционално стабилне „староевропске“ економије, укључујући и оне најјаче Немачку, Италију, Француску него се урушава и многохваљено европско јединство и солидарност.

Анализирајући примере кризе у Грчкој, појединачних односа држава чланица према санкцијама које Европска унија уводи Русији због украјинске кризе, може се закључити да је свеукупна европска безбедност екстремно компликована и искушава готово све форме небезбедности. Показало се да у “европској зони мира”

32) Cvete Koneska, “Regional Identity: The Missing Element in Western Balkans Security Cooperation”, *Western Balkans Security Observer*, бр.7/2007, стрп. 83.

уопште не доминирају либералне вредности и идеали и далеко од тога да свако итекако не води првенствено рачуна о сопственим интересима, о својој економији, својим радницима, својим банкама и својим компанијама.

Са друге стране, Европа никада до сада није била тако напредна и слободна. Насиље из прве половине 20-тог века уступило је место периоду мира и стабилности, без преседана у европској историји. Стварање Европске уније било је пресудно за такав развој догађаја. Оно је преобразило односе између наших држава и грађана.

Ипак, намеће се питање да ли даље евроинтеграције саме по себи слабе безбедност Европе? Нови безбедносни изазови попут политичко-економске безбедности, социјеталне безбедности или питања мањина у оквиру мултикултурализма, регионализма и вертикалних конфликта (државе вс. мањине) стварају атмосферу несигурности.³³ Да ли нови безбедносни ризици (животна средина, миграције, тероризам, међународни организовани криминал) отварају пукотину унутар саме европске заједнице упркос немања свеукупног консензуса држава чланица за одговор на њих? Ова и друга питања су подсетник да на Европску унију као на безбедносну заједницу треба аналитичко-редефиницијски приступити.

Крајње, да ли је Западни Балкан спреман да израсте у некакав подкомплекс европске безбедносне заједнице, како би се након ратне прошлости, уз помоћ ЕУ, буре барута изградило у подручје мира, стабилности, просперитета, слободе и сарадње? Неоспорна је чињеница да је дошло до промена безбедносних политика у региону, да се улажу (извесни) напори да се промене регионални и национални идентитети, као и да се ЕУ (барем вербално) залаже за проширење ЕУ и безбедносне политике.

Давање потврдног одговора представља само питање времена, јер ће препреке у виду међуљудског (не)поверења и недостатка позитивног регионалног идентитета, бити савладане постепено, стицањем пуноправног чланства ЕУ као шансе да се неповерење искорени и потврди либерални пут јачања демократије, тржишне економије и институција (националних и регионалних). По врх свега, област безбедности се опажа као осетљиво политичко поље, а да би регионална сарадња била успостављена, западно-балканске државе морају да „десекуритизују“ своје суседе, односно да безбедносни дискурс промене у политички.

33) Algieri, Franco, "A Weakened EUs Prospects for Global Leadership", *The Washington Quarterly*, Winter 2006-2007, стр. 107-115.

ЛИТЕРАТУРА

- Acharya, Amitav, *Constructing a Security Community in Southeast Asia: Asean and the Problem of Regional Order*, Routledge, London and New York, 2001.
- Adler, Emanuel and Michael Barnett, *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Algieri, Franco, "A Weakened EU's Prospects for Global Leadership", *The Washington Quarterly*, Winter 2006-2007, стр. 107-115.
- Anastasakis, Othon, "The EU's political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach", *Southeast European and Black Sea Studies*, бр. 4/2008, стр. 365-377.
- Anastasakis, Othon, "The Europeanization of the Balkans", *Brown Journal of World Affairs*, бр. 12/ 2005.
- Anastasakis, O., Bojicic-Dzelilovic V., *Balkan Regional Cooperation and European Integration*, The Hellenic Observatory, London, 2002.
- Bechev, Dimitar, "Carrots, sticks and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, бр. 8/2006, стр. 27-43.
- Bechev, Dimitar, *Constructing South East Europe: The politics of Balkan Regional Cooperation*, Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Buzan B. And Waever O., *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge, 2003.
- Deutch, Karl W., Burrell, Sidney A. and Kann, Robert A. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton, 1957.
- Doyle, Michael, "Liberalism and foreign policy", u zborniku: *Foreign Policy: Theories, actors, cases* (приредили: Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne), Oxford University Press, Oxford, 2008, стр. 49-71.
- Doyle, Michael, "Kant liberal Legacies and Foreign Affairs", *Philosophy and Public Affairs*, бр. 3/1983, стр. 206-209.
- Ђурашиновић-Радојевић, Драгана, "Теорија демократског мира", у зборнику: *Међународна безбедност: теоријски аспекти* (приредили: Милан Липовац и Драган Живојиновић), Факултет безбедности, Београд, 2014, стр. 219-251.
- Ејдус, Филип, *Међународна безбедност: теорије, сектори, нивои*, Службени гласник, 2012.
- Гиденс, Ентони, *Одбегли свет*, Стубови културе, Београд, 2005.
- Grillot, Suzette Valerie J. D'Erman and Rebecca J. Cruise, "Developing

Security Community in the Western Balkans: The Role of the EU and NATO”, Paper prepared for the EUSA International Conference, May 17-19, 2007, Montreal, QC Canada.

- Хаџић, Мирослав, „Безбедносна динамика Западног Балкана“, *Разумјети НАТО*, Подгорица, 2007.
- Kavalski, Emilian, *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*, Tauris Academic Studies, London, 2007.
- Koneska, Cvete, “Regional Identity: The missing element in Western Balkans Security Cooperation”, *Western Balkans Security Observer*, бр. 07/2007, стр. 111-119.
- Купер, Роберт, *Распад нација*, Београд, Филип Вишњић, 2007.
- Manners, Ian, “Normative power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, бр. 2/2002, стр. 235-258.
- Милићевић-Пророковић, Јелена, „Либерални институционализам“, у зборнику: Међународна безбедност: теоријски аспекти (приредили: Милан Липовац и Драган Живојиновић), Факултет безбедности, Београд, 2014, стр. 179-197.
- Митровић, Љубиша, „Регионални Идентитет и однос актера према процесима глобализације, регионализације и евроинтеграције Балкана“, Рад у оквиру пројекта *Културни и етнички односи на Балкану - могућности регионалне и европске интеграције* (1310), Филозофски факултет у Нишу, стр. 19-31.
- Smith, Karen, “EU still a civilian power?”, *European Foreign Policy Unit Working Paper*, London School of Economics, 2005.
- Vučetić, Srđan, “The Stability Pact for South Eastern Europe as a Security Community- Building Institution”, *Southeast European Politics*, бр. 2/2001, стр. 109-134.

Jovana Milovanovic

**LIBERALISM AND SECURITY COMMUNITY:
EUROPEAN COMMUNITY SAFETY IN THE WESTERN BALKANS**

Resume

Liberalism contributes to the understanding of international relations with standpoint that many ideas and ideals (human rights, freedom, democracy, institutions) and social forces (capitalism, markets) have

effects on relations between states. IR Liberalism takes the concept of security alliances and other forms of association of states into the regional organization as a necessity condition for security and long-term peace. The European Union has such a (security) community feature which is empirically approximate to the most advanced communities described in the literature. Such security community should be characterized by shared perceptions of values and norms and a certain level of collective identity. However, cooperation based on the tenets of liberal values and norms is often accompanied by clashes within the EU. For example, security cooperation has been overshadowed by conflicts over agricultural policy, participation in the budget and military intervention, which proves how much the states are more sensitive to relative gains than the normative values of liberalism. Liberalism is a necessary but not a sufficient factor for establishing security community. On the other hand, the Western Balkans is a region where the EU has the strongest motivation to extend its security community. Countries of the region as an object of political conditionality of EU integration have been transforming the whole political culture and institutional framework according to the norms and values of liberalism. However, the economic crisis, migration crisis, Ukrainian geopolitical crisis and Brexit have imposed such risks to the further integration of the Western Balkans. This may eventually lead to a deepening instead of expanding EU integration - vision of spreading "liberal zone of peace". In addition, the trust between the countries of the Western Balkans is very low and communication between them is continually being violated. However, the conditions of growing tensions between the West and Russia might lead to ignoring the normative side of integration and serve to elevate motivation of enlargement from geopolitical perspective as was the case with Romania and Bulgaria.

Key words: Security Community, European Union, Liberalism, Western Balkans

* Овај рад је примљен 15. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

*Марко М. Вујић**

Факултет политичких наука

РЕАЛНОСТ И ИЗАЗОВ ПОГЛАВЉА 27 У ПРЕГОВОРИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Сажетак

Република Србија од децембра 2015. године налази се у преговорима о усклађивању свог законодавства са правним тековинама Европске уније. Правне тековине ЕУ су подељене на 35 поглавља која се разликују по комплексности, али и важности за ЕУ. Циљ овог рада је да покаже значај преговора о усклађивању са правним тековинама из Поглавља 27 које се односи на заштиту животне средине. Рад је подељен на четири целине. У првом делу је приказано шта политика животне средине представља за ЕУ, и на који начин се спроводи Седми акциони план заштите животне средине. Други део рада посвећен је анализи Поглавља 27 европског законодавства и стратегија Републике Србије за усвајање ових правних тековина. Трећи део рада фокусиран је на финансијске и административне захтеве, кроз призму апроксимације у области заштите животне средине Републике Србије. У четвртном делу рада је извршена анализа студије случаја Суда правде ЕУ која се односи на питање заштите животне средине што омогућава да се у пракси сагледа колика је важност овог поглавља.

Кључне речи: Животна средина, Европско законодавство, усклађивање, апроксимација, Поглавље 27

* Сарадник демонстратор и докторанд на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду.

1. ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ОКВИРУ ЕУ - УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Европска унија (у даљем тексту ЕУ) поседује највише стандарде на свету када је у питању политика заштите животне средине. Ови стандарди развијали су се деценијама кроз многобројне акте, акционе планове и данас представљају најобухватније модерне норме када је у питању заштита животне средине.¹ Непосредно након прве Конференције Уједињених нација о човековој животној средини, (Стокхолм, 1972. године) на самиту Европске заједнице у Паризу, годину дана касније, комисији је наложено да разради први Акциони програм заштите животне средине. Након тога уследило је шест акционих програма заштите животне средине Европске уније, закључно са актуелним седмим по реду, донетим 2014. године. Поступним проширењем ЕУ високи стандарди заштите животне средине пренесени су на велики део европског континента, а напори ЕУ допринели су јачој међународној обавези борбе против климатских промена, очувања озонског омотача, и целокупног биодиверзитета.

Када је у питању подела надлежности у области животне средине треба нагласити да су оне мешовите природе тј. подељене су између држава чланица и ЕУ. Надлежност ЕУ у овој области ограничена је са два кључна чиниоца: принципом субвенционисаности и захтевом да се за одређена, нарочито осетљива питања, и даље тражи једногласност уместо већинске подршке држава чланица у Савету министара („зелени“ порези, неки аспекти управљања водним ресурсима, просторног планирања, енергетске политике, итд).² Разлог за мешовити принцип надлежности је у чињеници да су одређена питања у области заштите животне средине од изразитих националних интереса и специфичности, да као и у другим важним политикама државе чланице нису вољне да у потпуности пренесу надлежности на наднационалне институције ЕУ.

Поред оснивачких уговора, директива, регулатива и одлука, које спадају у европско законодавство, најважнији документ у области животне средине, а који представља водич за Европску политику заштите животне средине до 2020. године је Седми акци-

1) Анита Волф-Нидермајер, „Еколошка политика“, *Европа од А до Ш – приручник за европску интеграцију*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2004, стр. 61-62.

2) Драгољуб Тодић, *Водич кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2011, стр. 28.

они програм заштите животне средине (енг. *The 7th Environment Action Programme* - ЕАР). Овај програм је заједничка стратегија за будуће акције ЕУ и држава чланица које деле одговорност за његово спровођење. Поменути ЕАР успоставља девет приоритетних циљева које је потребно остварити до 2020. године:³

- заштита, чување и повећање природног капитала ЕУ;
- претварање ЕУ у ресурсно ефикасну, зелену и конкурентну економију са ниским нивоом емисије штетних гасова;
- заштитити грађане ЕУ од притисака и опасности за њихово здравље и благостање повезаних са животном средином;
- максимизација користи од европског законодавства у области животне средине кроз бољу имплементацију;
- повећање знања о животној средини кроз доказе и знање;
- осигурање инвестиција у животну средину и климатску политику и решавање трошкова;
- боља интеграција питања животне средине у друге области и осигуравање кохерентности при стварању нових политика;
- направити да градови ЕУ буду одрживији;
- да помогне да ЕУ ефикасније обрати пажњу на међународну животну средину и климатске промене.

Конкретно овим документом државе чланице су се усагласиле да ће ЕУ „постићи смањење емисије штетних гасова минимално за 20% до 2020. године; осигурати да се до 2020. године 20% потрошње енергије добија из обновљиве енергије; и постићи смањење потрошње примарне енергије за 20%.“⁴

Оно што се не сме занемарити је да ЕУ ни у једном моменту није желела конзервацију животне средине, чиме би се успорио економски раст Уније (раније заједнице), већ је као један од основних циљева (наведених у члану 2. Уговора о Европској унији), предвиђено је да ће она, „подстицати привредни и друштвени развој као и остварење усклађеног и одрживог развоја.“⁵

Институционално посматрано, државе чланице и надлежне институције ЕУ одговорне су за предузимање одговарајућих

3) Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013. on a General Union Environment Action Programme to 2020 „Living well, within the limits of our planet“ (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, Brisel, 28.12.2013 (član 2)

4) Исто, преамбула део 10.

5) Stuart Bell, Donald Mc Gillivray, Ole Pedersen, *Environmental Law*; Oxford, 2006, pp. 64-79.

мера како би се осигурало испуњавање приоритетних циљева постављених у ЕАР. Европска комисија (у даљем тексту ЕК) је најважнији орган када је у питању заштита животне средине и она осигурава праћење спровођења релевантних елемената ЕАР кроз редовни процес праћења у оквиру стратегије Европа 2020. Такође, ЕК спроводи евалуацију спровођења ЕАР и по потреби правремено представља предлог Осмог ЕАР како би се избегао дисконтинуитет.⁶

Европски парламент (у даљем тексту ЕП) има Стални комитет за животну средину, јавно здравље и исправност хране који се бави класичним легислативним и буџетским питањима у наведеној области. Савет ЕУ у једном од својих формата заседа као Савет за животну средину. Главни задаци Савета ЕУ у овој области су заштита животне средине, исправно коришћење природних ресурса, заштита људског здравља, а посебну пажњу обраћа на међународна питања у области климатских промена.⁷

Поред ових главних институција, животном средином се бави и Европски економски и социјални комитет, Комитет региона, Европска инвестициона банка и Европска агенција за заштиту животне средине. Последња представља, неполитичку, специјализовану, агенцију ЕУ чији је задатак да омогући тачне и независне информације у области животне средине. Ова агенција је главни извор информација за све актере који учествују у развијању, усвајању, имплементацији и евалуацији политике заштите животне средине. У Републици Србији је основана слична агенција која се зове Агенција за заштиту животне средине, а делује као орган у саставу Министарства пољопривреде и заштите животне средине.

2. ПРОЦЕС РЕАЛИЗАЦИЈЕ ПОГЛАВЉА 27

Учестала дебата од оснивања Европске уније је има ли она универзалне критеријуме за све будуће чланице, или су они варирали и варирају од државе до државе. Помешаност субјективних утисака, и општих прокламованих форми можда је најбоље помирити ставом да је у највећој мери ниво критеријума за чланство у ЕУ растао самим развојем ЕУ. Првобитно највећи степен утицаја имао је географски положај и политички поредак унутар самих

6) Детаљније о раду Европске комисије у: Весна Кнежевић-Пређић, *Како делује правни поредак Европске Уније?*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2001, стр. 11-15.

7) Опширније о раду Савета Европе и његовим форматима у: Мирослав Прокопијевић, *Европска унија – увод*, Службени гласник, Београд, 2005, стр. 36-43.

држава, будући да је све до краја осамдесетих година прошлог века било незамисливо да би иједна земља источног блока могла уопште аплицирати за чланство у Европској заједници. Међутим, великим политичким променама управо поменутих година, све већи број држава задовољавао је формалне критеријуме, географског присуства на европском континенту, и новог демократског уређења. Стога ЕУ је све више пажње у процесу новог чланства обраћала на секторске стандарде, данас јасно подељене у 35 поглавља.

Имајући у виду све промене чланова у примарном праву који пружају правну потпору за пријем држава у ЕУ, врло је приметно да је генеза развоја критеријума за чланство прошла путању од географског и политичког критеријума, до конституисања комплексне али целовите политике проширења и све строжијих стандарда.⁸

Сам процес придруживања ЕУ, суштински, почиње добијањем Студије изводљивости (енг. *Feasibility report*) која означава да је држава спремна да уђе у процес придруживања, а завршава се потписивањем Уговора о приступању, који ступа на снагу тек након што га ратификују све државе чланице ЕУ. Између ова два момента одвија се серија важних догађаја међу којима и потписивање и примена Споразума о стабилизацији и придруживању, стицање статуса државе кандидата, отварање преговора о усклађивању законодавства и затварање преговора о чланству и израда уговора о приступању.

Европско законодавство (фран. *Acquis Communautaire*) подељено је на 35 поглавља од којих свако поглавље покрива специфичне области које су у надлежности ЕУ или су подељене са државама чланицама. Иако не би требало да буде пракса, државе чланице у овој фази углавном блокирају државу која је у процесу преговора када имају нерешено одређено билатерално питање. Ова чињеница, а искуство Хрватске и Словеније то показују, додатно усложњава ову фазу приступања ЕУ.

У целини, подељено на поглавља, европско законодавство обухвата следеће области: Почевши од поглавља 1. Слободно кретање робе, 2. Слободно кретање радника, до најосетљивијих поглавља 23. Правосуђе и основна права и 24. Правда, слобода и безбедност до поменутог поглавља 27. Животна средина.⁹

8) Dimitry Kochenov, *EU Enlargement Law: History and Recent Developments: Treaty – Custom Concubinage?* European Integration online Papers (EIoP) Vol. 9, 2005, str. 15.

9) Група аутора, *Преговарачка поглавља – 35 корака ка Европској унији*, ЕУИЦ, Београд, 2014, стр. 5- 6.

Република Србија је 21.01.2014. године, одлуком Европског савета у Бриселу, формално започела фазу преговора о усклађивању свог законодавства са европским законодавством, а 14.12.2015. године и званично отворила прва поглавља. Пре формалног отварања било ког поглавља, спроводи се проверавање тзв. скрининг (енг. Screening) који представља аналитички преглед и оцене усклађености националног законодавства државе кандидата с правном тековином ЕУ. Поменути скрининг се састоји од тзв. експланаторног скрининга у оквиру кога ЕК представља држави кандидату европско законодавство. Након тога, следи тзв. билатерални скрининг у коме држава кандидат представља ниво усклађености правног система државе кандидата са правним системом ЕУ.¹⁰ Након овог процеса ЕК у свом извештају износи мишљење о томе да ли је држава спремна да отвори одређено поглавље и поставља стандарде који већ постоје у земљама чланицама, те такви морају бити и у земљи кандидату. Последње наведено подразумева да поглавље не може бити затворено док се не испуне задати одређени услови. Други део преговора састоји се од израде преговарачких позиција. Држава кандидат доставља платформу, а ЕК заузима заједничку позицију. За већину поглавља ЕК поставља затварајуће стандарде (енг. Benchmarks-e). до чијих се испуњења не може затворити одређено поглавље. Преговарачка позиција државе кандидата је вероватно и најважнији документ у овој фази придруживања у коме она износи своје захтеве за транзиционим периодима и дерогацијама.

Према званичним информацијама институција ЕУ, законодавство ЕУ у оквиру поглавља 27 обухвата више од 200 правних аката који покривају области хоризонталног законодавства, квалитета вода, квалитета ваздуха, управљања отпадом, заштите природе, контроле индустријског загађења и управљања ризиком, хемикалија, буке, цивилне заштите и климатских промена. На званичној интернет страници Министарства пољопривреде и животне средине Републике Србије стоји да ово поглавље „представља најзахтевније, најбитније, најкомплексније и најскупле подручје у преговорима“. Иако се наводи како су поглавља 23 и 24 важнија (односе се на правосуђе и људска права), оваква констатација није претерана с обзиром на чињеницу да испуњавање стандарда у наведеним областима захтева значајно инвестирање у инфраструктуру, али и јачање администрације на сва три нивоа

10) Исто, стр 7.

власти како би била способна да уведе и примени ово законодавство.

Када је у питању усклађивање са законодавством из поглавља 27, Република Србија је у последњих пет година усвојила низ законских и подзаконских мера којима је значајно унапредила правно стање у овој области. Најважнији правни акти су Уредба о листи индустријских постројења и активности у којима се контролише емисија испарљивих органских једињења, о вредностима емисије испарљивих органских једињења при одређеној потрошњи растварача и укупним дозвољеним емисијама, као и шеми за смањење емисија (*Службени гласник РС*, бр. 100/2011).

Најважнији стратешки документ Републике Србије када је у питању поглавље 27 представља „Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине“ (у даљем текст Стратегија), коју је Влада Србије усвојила 2013. године. Ова Стратегија представља „постојећи оквир за планирање транспозиције прописа ЕУ, јача имплементацију, контролу и надзор и обезбеђује инфраструктуру која је потребна Републици Србији, њеним општинама, привредницима и грађанима, како би се омогућило њихово усклађивање са прописима“.¹¹ Стратегијом су предвиђене три свеобухватне политике како би се успешно преговарало о Поглављу 27 и како би се постигла потпуна усклађеност са правним тековинама ЕУ што је пре могуће:

- Правне тековине ЕУ треба да се одразе у прописима Републике Србије, ни у мањој ни у већој мери - сваки додатни захтев или строжији стандарди ће бити употребљени само када су оправдани у смислу животне средине и економском смислу и када нису у супротности са прописима ЕУ;
- Коришћење донаторских средстава требало би свести на оптималан ниво - то укључује успостављање одговарајућих капацитета за искоришћење, тј. успостављање адекватних институција и механизма за реализацију пројеката. Укљученост приватног сектора би требало даље подстицати кроз креирање погодних услова за привлачење инвестиција. Требало би одржати уравнотежену економску стратегију која ће заузврат смањити потребе за интервенцијама из државног буџета, и

11) Проширена радна верзија Национална стратегија Републике Србије за апроксимацију у области животне средине, Београд, децембар 2011. године, стр. 3, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 80/2011 од 28. 11. 2011.

- Имплементацију треба усресредити на захтеве ЕУ - рад на апроксимацији и имплементацији правних тековина ЕУ треба да буде апсолутан приоритет испред свих националних приоритета; финансијски и људски ресурси треба да буду прераспоређени како би се ови услови испунили, посебно када је реч о поштовању буџетских ограничења и броју запослених.¹²

Преговори о усклађивању законодавства су у највећој мери преговори о транзиционим периодима и дерогацијама у односу на одређене директиве. Када је у питању поглавље 27 Хрватска је, на пример, у својој допуњеној преговарачкој позицији затражила транзиционе периоде за скоро све области које се налазе у оквиру поглавља 27 и неколико изузећа од пуне примене за одређене директиве. У образложењима из преговарачке позиције Хрватске доминирају аргументи који се односе на финансијске импликације и време које је потребно да се испуне високи стандарди у постројењима које постављају директиве из области животне средине. На пример, у захтеву за транзиционим периодом у подобласти која се односи на квалитет ваздуха, Хрватска је истакла: „У погледу примјене одредби из Прилога XV. Директиве 2008/50/EZ које се односе на национално циљано смањење изложености (ERT) и показатеља просијечне изложености (AEI) за PM2.5, а наставно на козултације с Европском комисијом, Хрватска овим Додатком тражи да референтна година за AEI за Хрватску буде X+2, при чему X представља годину приступања Хрватске у ЕУ“.¹³

Из овог параграфа којим је Хрватска затражила две године након приступања како би имплементирала наведену директиву можемо видети колико је комплексна материја у поглављу која се тиче животне средине. Не само да европско законодавство прописује високе стандарде у овој области које је тешко достићи, већ материја која се регулише захтева мултисекторски приступ, а трошкови увођења или неувођења тих стандарда за државу могу бити веома скупи. У Стратегији Републике Србије стоји да „Искуство нових чланица ЕУ (2004. и 2007. године) представља јасан знак упозорења шта би Република Србија требало да избегне. После приступања, Румунија и Бугарска 2007. године су поче-

12) Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 80/2011, стр. 2.

13) Међувладина конференција о приступању Републике Хрватске ЕУ, *Dodatak na Pregovaračko stajalište o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji za Poglavlje 27*, „Okoliš“, (CONF-HR 17/08), Zagreb, 2010, str 3-4.

ле да издвајају нето допринос за буџет ЕУ на основу споре мобилизације ЕУ бесповратних финансијских средстава (грантова). То је проузроковано неадекватним финансијским планирањем, као и лошим програмирањем бесповратних финансијских средстава, што је довело до тога да је мање од 10% доступних средстава повучено током прве три године чланства, што се и наводи у извештају Евростат-а (април 2011. године).¹⁴

Због тога је Србија укључила велики број различитих институција које су укључени у скрининг о животној средини. Поред Министарства пољопривреде и животне средине, у преговорима о поглављу 27 учествују такође: Министарство финансија; привреде; рударства и енергетике; здравља; правде; просвете, науке и технолошког развоја; Агенције за безбедност саобраћаја; Републичког хидрометеоролошког завода; Републичког завода за статистику; Републичког геодетског завода; Завода за заштиту природе Србије; Канцеларије за европске интеграције. Јасно је да је тешко област Животне средине изнети у приоритетне секторе уз чињеницу да је у Србији број незапослених близу 800.000, али с друге стране подједнако јасно стоји чињеница да преко 30 % укупних правних аката које је потребно усвојити и имплементирати у процесу европских интеграцију управо из сфере заштите животне средине.¹⁵ Додатну отежавајућу околност представља финансијска захтевност реализације поглавља 27, чему је посвећен наредни део истраживања.

3. АПРОКСИМАЦИЈА У ОБЛАСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Према процени Националне стратегије Србије потребно је око 10,6 милијарди евра за улагање у област животне средине како би се ускладила са стандардима који у важе ЕУ. До овог износа се стигло сакупљањем и обрадом националних и међународних података и студија кроз трошковно/финансијски модел, а „Настали вишегодишњи токови трошкова су дисконтовани на вредности у еврима за 2010. годину. То је нето садашња вредност (енг. NPV), што представља стандардну праксу за елиминацију временских дисторзија. Одабрана стопа отписа од 5% одговара

14) Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију, *Службени гласник РС*, бр. 80/2011, стр 11.

15) Darko Nadić, „Environmental Policy of Serbia and Challenges of Accession to Europe“, *Analiz*, Zagreb, 2013, str. 322.

оној која се користи на великим инфраструктурним пројектима у ЕУ“.¹⁶

Државе не финансирају саме све трошкове имплементације законодавства из области заштите животне средине. ЕУ кроз различите пројекте финансира постизање високих стандарда у области животне средине. Инструмент за предприступну помоћ државама кандидатима (енг. IPA) представља помоћ земљама у испуњавању политичких, економских и критеријума који се одnose на усвајање правних тековина ЕУ, као и изградња административних капацитета и јачање правосуђа и помоћ земљама у процесу припрема за коришћење структурних и кохезионих фондова након приступања ЕУ. Међутим наводи се да је недовољно развијена техничка документација основни недостатак и препрека Србије за ефикаснију апсорпцију средстава донатора у области животне средине. Техничка документација обухвата: Генерални пројекат, Предходна студија оправданости, Идејни пројекат, Студија оправданости, Анализа трошкова и користи (енг. CBA), Локацијска дозвола (подразумева власништво над земљиштем), Студија о процени утицаја, Главни пројекат, Тендерска документација, Дозвола за изградњу и остале неопходне дозволе у складу са Законом о планирању и изградњи и другим законима из области заштите животне средине.

Потребно је истаћи да постоје и бројне користи за друштво и државу од увођења високих стандарда ЕУ у области животне средине. Стратегија идентификује четири директне економске користи: 1. Избегавање штете по живот (смањена стопа смртности); 2. Избегавање штете по здравље (смањена стопа обољевања); 3. Избегавање штете по имовину и пољопривредну производњу и 4. Користи по екосистем.

Ова процена указује на то да ће током периода до 2030. године, користи надмашити трошкове за отприлике 2,4 пута, што показује део Националне стратегија апроксимације у области животне средине у табели 1.

16) Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију, *Службени гласник РС*, бр. 80/2011, стр. 12.

Табела 1. Резиме анализе трошкова и користи (кост-бенефит) примене правних тековина ЕУ

Резултати cost-benefit анализе		
	Базирано на користима средњег нивоа и проценом трошкова ЕАС пројекта израженом у милионима €	
	КОРИСТИ	ТРОШКОВИ
ВОДЕ	7.891	5.552
ОТПАД	2.705	2.796
ВАЗДУХ И ИНДУСТРИЈСКО ЗАГАЂЕЊЕ	14.737	1.992
СВИ ОСТАЛИ	НИСУ МОНЕТИЗОВАНИ	244
УКУПНЕ КОРИСТИ/ТРОШКОВИ	25.333	10.584

Извор: Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију¹⁷

Када је у питању време потребно за увођење законодавства из области животне Стратегија идентификује следећа три временска периода: *краткорочни* (до 2014. године); *средњорочни* (од 2015. до 2018. године) и *дугорочни* (од 2019. до 2030. године). Три различита временска раздобља ће успоставити ритам секторских стратегија и планова за имплементацију посебних директива: краткорочни (период од 2011. до 2014. године), средњорочни (период од 2015. до 2018. године) и дугорочни (после придруживања). Транспозиција ће суштински бити завршена током краткорочног периода.¹⁸

Поменутих 10.6 милијарди евра износи готово немогућу своту уложу у сферу заштите животне средине, међутим, требало би истаћи да је улагање распоређено до 2030. године, те да ће највећа улагања бити у периоду од 2021. године када се претпоставља да ће Република Србија бити чланица Европске уније, те да ће имати знатну финансијску помоћ у овој области и фондове које ће моћи да користи. Према Националној стратегији за апроксимацију у области животне средине Републике Србије, просечно, годишње се издваја 0.4% из буџета за ову област. Ипак, ова издвајања су далеко од процента неопходног на годишњем нивоу не би ли се до 2030. године испунили сви задати стандарди и

17) Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију, *Службени гласник РС*, бр. 80/2011, стр. 17.

18) Исто, стр. 22.

достигло процењених 10.6 милијадри евра улагања. С тога, очекивани проценат издвајања из годишњег буџета Републике Србије би требало да износи просечно 2% уз очекивану помоћ ЕУ не би ли се испунио план реализације у области Заштите животне средине. Искуства држава централне и источне Европе су да је у области животне средине потребно годишње улагање на нивоу од 2 до 3% БДП државе кандидата. Међутим, апроксимације неопходних инвестиција су доста варирале по државама: од 2 % БДП за Републику Чешку до 11 % БДП за Бугарску.¹⁹

Институционално посматрано, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, односно Агенција за заштиту животне средине, има претежну надлежност за поглавље 27. Агенција за заштиту животне средине, као орган у саставу Министарства пољопривреде и заштите животне средине, ради на тематским областима структурираним у складу са поглављем 27. Тематске области су подељене на: Вода, Ваздух, Климатске промене, Земљиште, Биодиверзитет, Полен, Отпад, Нејонизујуће зрачење, Привредне активности, Економски инструменти и Бука. Ова агенција сарађује са Европском агенцијом за животну средину (ЕЕА) и европском мрежом за информације и посматрање (EIONET).²⁰

На конференцији „Животна средина: Изазов и прилика за развој Србије” одржаној 23. марта 2015. године у организацији Министарства пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије и Регионалног центра за животну средину за Централну и Источну Европу (*енг.* REC). У најновијој анализи Министарства и REC-а, укупна висина неопходних инвестиција није промењена, али јесу односи по областима у којима ће се средства и финансије усмеравати у односу на израђену Стратегију. Ту се пре свега истиче да “трошкови управљања отпадним водама који су око седам пута већи од управљања отпадом, односно да уколико је вредност инвестиција у ове две области 4 милијарде евра, за управљање отпадом ће бити потребно 500.000.000 евра, а за управљање отпадним водама 3.500.000.000 евра, да ће Република Србија моћи да рачуна на највише 30% донаторских средстава из структурних фондова Европске Уније, односно између 1.200.000.000 и 1.500.000.000 евра за финансирање наведених пројеката. Претприступна помоћ за период 2014 – 2020. из фон-

19) Владимир Атељевић, и др, *Изазови Европских интеграција у областима заштите животне средине и одрживог развоја локалних заједница*, Палго центар, Београд, 2011, стр. 61.

20) Видети на: <http://www.sepa.gov.rs/index.php?id=4&akcija=showAll>. 22/06/2016

дова европске уније за сектор животне средине износи око 170 милиона евра, као и да ће Република Србија ће бити у обавези да остатак средстава, у предвиђеном периоду, инвестира из осталих финансијских извора, и то: јавних средстава, у првом реду еколошких такси и накнада за заштиту животне средине, дугорочних кредита и посредством јавно – приватних партнерстава.”²¹ Период од доношења стратегије 2011. до 2014. који је евидентиран као први тзв. краткорочни део плана прошао је у преписивању правних норми ове области из законодавства ЕУ, без готово икаквог системског, административног и инфраструктурног напретка. Од јануара 2015. године наступио је средњорочни период Стратегије који ће трајати до 2019. године и озбиљност приступа власти у овом временском интервалу даће коначан одговор колико је Република Србија реално спремна да испуни планове Националне стратегије апроксимације из области животне средине, а тиме и дикретно последично ће се видети њена способност реализације захтева и стандарда из поглавља 27.

4. СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ЕВРОПСКА КОМИСИЈА И РЕПУБЛИКА ИРСКА

У случају да држава не успе да имплементира европско законодавство, ЕК као институција чији је основни задатак да прати примену, након што државу опомене, може изнети случај пред Суд правде Европске уније (У даљем тексту Суд). Уколико држава не поступи по пресуди, дужна је да плати паушални износ или да плаћа пенале. Са овим проблемима сусрећу се посебно земље које су ЕУ приступиле након 2007. године, Румунија и Бугарска, али и старије чланице, попут Словеније и Пољске. У овом раду, циљ је да покажемо колико је важна, али и комплексна материја из поглавља 27. Због тога ће бити приказан случај који је ЕК покренула против државе која је члан европске заједнице дуже од 50 година, Републике Ирске. Наиме, као сто је наведено ЕК је покренула процес против Републике Ирске због неиспуњавања обавеза из једне директиве која се односи на животну средину. Иначе, директива у ЕУ има обавезну снагу само за државе којима је упућена, форма и средства у спровођењу исте су на самој држави, али се циљ директиве мора дословно испоштовати.²²

21) <http://www.eko.minpolj.gov.rs/konferencija-zivotna-sredina-izazov-i-prilika-za-razvoj-srbije/22/06/2016>

22) Дејан Миленковић, *Право заштите животне средине са елементима увода у право*, Виша политехничка школа, Београд, 2006, стр. 58.

Конкретно, реч је о спору C-158/12 који је покренут на основу члана 258 УФЕУ због неиспуњавања обавеза, у овом случају Ирске, тачније члана 5 Директиве 2008/1/ЕС који се односи на интегрисану превенцију и контролу загађења, чији је рок за имплементацију био 2013. година.²³ Члан 5 наведене директиве се односи на захтеве за издавање дозвола постојећим постројењима.

Пре него што је покренула поступак, ЕК је позвала државе чланице да примене наведену директиву, а у периоду до 2012. године када је покренула случај пред судом, неколико пута је од Ирске тражила извештај о томе колико се стигло у примени у смислу броја постројења у којима је уведен систем који захтева члан 5. Последњи пут, 7. фебруара 2012. године Ирска је доставила извештај, у коме је ЕК нашла да 13 постројења у Ирској и даље раде без адекватне дозволе те је одлучила да покрене поступак против ње.²⁴

ЕК је изнела аргумент како је Ирска повредила члан 5 Директиве на тај начин што 13 постројења још увек немају потребну дозволу за рад и како није предузела никакве превентивне мере да спречи да ова постројења раде без потребне дозволе. Са друге стране, Ирска је истакла два аргумента: Први је био да је ирска Агенција за заштиту животне средине осигурала да сва постројења буду обавештена о њиховој обавези да прибаве дозволе у складу са одредбама Директиве, а други аргумент како само три постројења, од 13 које је навела ЕК, још увек немају дозволу за рад према наведеној Директиви.²⁵

Суд је стао на следеће становиште: Како Ирска не оспорава да је на крају раздобља прописаног у образложеном мишљењу, није спровела потребне мере како би се осигурало да су дозволе издате у складу са чланом 5 Директиве 2008/1/ЕС, и чињеница да није донела мере којима би се осигурала примена, захтев ЕК је одобрен и закључено је да Ирска није успела да испуни своје обавезе. Према члану 138 Пословника о Суду правде ЕУ, странка која је изгубила спор мора да плати трошкове те је Ирској тако и наложено.²⁶

23) Directive 2008/1/EC Of The European Parliament and of The Council of 15 January 2008 concerning integrated pollution prevention and control (Codified version) (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, Brisel 29. 1. 2008.

24) Видети на: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=136151&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=258299>. 25/06/2016

25) Исто

26) Комплетну пресуду у случају C-158/12 видети на: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=136151&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=258299>. 25/06/2016

Овај случај који је ЕК поднела против Ирске нам показује како ни старије државе чланице ЕУ некада не успевају да испуне високе стандарде које ЕУ прописује у области заштите животне средине. Због тога држава као Србија, која има прилично лошу инфраструктуру, треба да обрати посебну пажњу при заузимању позиције у преговорима са ЕУ када су у питању транзициони периоди и изузећа од примене. Такође, требало би обратити више пажње при изради пројеката из области животне средине како би се што више финансијских средстава извукло из разних међународних фондова намењених за животну средину.

На основу анализе садржаја можемо извући закључак да ће усаглашавање са законодавством из поглавља 27, између осталог, за државу подразумевати: побољшање квалитета ваздуха и воде, заштита биоразноликости и успостављање интегрисаног система управљања отпадом, увођење високих еколошких стандарда како би се подстакла екоиновације и отвориле нове пословне могућности, изградњу система за одвод и пречишћавање отпадних вода, система водоснабдевања, модернизација индустријских постројења и увођење најбољих технологија које ће допринети побољшању услова живота грађана. Држава ће морати да пропише дозвољену границу емисије угљен диоксида за индустријска и енергетска постројења. Такође, постоји обавеза контроле емитовања опасних материја у воде, пречишћавања отпадних вода и заштите вода од загађивања нитратима пољопривредног порекла.

Велики део трошкова у вези са усклађивањем српског законодавства са европским је могуће финансирати путем европских инструмената намењених државама чланицама. Рајнер Фројнд, менаџер за пројекте из области заштите животне средине Делегације ЕУ у Србији истакао је како се тридесет посто средства из приступних фондова користи за област животне средине, а након приступања ЕУ чак 50 посто средстава из структурних фондова иде за област заштите животне средине. Међутим, Србија би требало да озбиљније схвати могућност повлачења средстава како из ИРА фондова тако и разних међународних донатора што подразумева веће улагање у идеје и стручност када је у питању израда пројеката.

Оно што је такође један од фундаменталних услова за успешну реализацију свих пројеката и достизања стандарда из области

животне средине је јачање и едукација будуће администрације која ће се бавити пословима из ове надлежности. Из искустава земаља примљених у ЕУ након 2004. поменуто готово по правилу је представљало успоравајући елемент свих процеса. Стога, већ сада би требало радити на специјализацији кадрова, будући да као и у поменутим државама и у Републици Србији је очит дефицит стручног кадра који ће радити у овој области.

На крају треба нагласити да увођење европских еколошких стандарда и за старије чланице ЕУ често представља проблем. Разлози нису увек само финансијске природе. Проблем може да буде и комплексност материје или недовољно времена за имплементацију одређених правила. Због тога је Србији у изради преговарачке позиције за поглавље 27 неопходан озбиљан експертски и мултисекторски приступ, како би се добро анализирано стање, а затим и могућности за примену одређених одредби и директива из области животне средине. Закључно, поред трошкова за увођење европских стандарда у области животне средине, постоје и бројне предности које се односе изнад свега на здравље становништва и заштиту биодиверзитета, а имају такође директну и индиректну економску исплативост на дужи временски период.

ЛИТЕРАТУРА

- Атељевић Владимир и др., *Изазови Европских интеграција у областима заштите животне средине и одрживог развоја локалних заједница*, Палго центар, Београд, 2011.
- Волф-Нидермајер Анита „Еколошка политика“, *Европа од А до Ш – приручник за европску интеграцију*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2004.
- Група аутора, *Преговарачка поглавља – 35 корака ка Европској унији*, Информациони центар Европске уније, Београд, 2014.
- Кнежевић-Предић Весна, *Како делује правни поредак Европске Уније?*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2001.
- Миленковић Дејан, *Право заштите животне средине са елементима увода у право*, Виша политехничка школа, Београд, 2006.
- Прокопијевић Мирослав, *Европска унија – увод*, Службени гласник, Београд, 2005.
- Тодић Драгољуб, *Водич кроз ЕУ политике - Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2011.

- Bell, S., Mc Gillivray, D., Pedersen, O., *Environmental Law*, Oxford, 2006.
- Kochenov Dimitry, *EU Enlargement Law: History and Recent Developments: Treaty – Costum Concubinage?* European Integration online Papers (EIoP) Vol. 9, 2005.
- Nadić Darko, „Environmental Policy of Serbia and Challenges of Accession to Europe“, *Anali hrvatskog politikološkog društva*, Vol. 9. No. 1. Zagreb, 2013.
- Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013. on a General Union Environment Action Programme to 2020 „Living well, within the limits of our planet“ (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, Brisel, 2013.
- Directive 2008/1/EC Of The European Parliament and of The Council of 15 January 2008 concerning integrated pollution prevention and control (Codified version) (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, Brisel 29.1.2008.
- Judgment of the Court (Seventh Chamber) of 11 April. 2013 - European Commission v Ireland. *Case C-158/12, Luxembourg (City)*, 2013.
- Међувладина konferencija o pristupanju Republike Hrvatske EU, *Dodatak na Pregovaračko stajalište o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji za Poglavlje 27, „Okoliš“*, (CONF-HR 17/08), Zagreb, 2010.
- Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију, (*Службени гласник РС*, бр. 80/2011).
- <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=136151&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&crid=258299> 19/06/2016
- <http://www.eko.minpolj.gov.rs/konferencija-zivotna-sredina-izazov-i-prilika-za-razvoj-srbije/> 22/06/2016
- <http://www.sepa.gov.rs/index.php?id=4&akcija=showAll>. 22/06/2016

Marko M. Vujic

**REALITY AND THE CHALLENGE OF CHAPTER 27 IN
NEGOTIATION BETWEEN THE REPUBLIC OF SERBIA AND
THE EUROPEAN UNION**

Resume

Chapter 27 is one of most demanding chapters in the process of harmonization of standards and legislation of the Republic of Serbia with the European Union

legislation. Research findings show that complexity is reflected in two ways. Primarily through the fact that Chapter 27 makes over 30% of legal acts to be adopted and implemented in the European integration process. On the other hand, Serbian investment in achieving the prescribed standards in the field of environmental protection amounted to be more than 10.5 billion euros.

Treated case study of the Republic of Ireland have shown that the standards of Chapter 27 are complex and stringent, even for the old EU member states. In addition to the complexity of the matter, if provided platform for negotiations is not adjusted to the real ranges, it can have negative consequences for the competitiveness of the country after it approaches the EU single market.

Therefore, it is important for Serbia to continue adopting laws and acts that will facilitate the process of implementation after the opening of Chapter 27. The Republic of Serbia will have a difficulties of administrative and expert capacity to implement the standards, and required large financial counterpart must be completed by EU funds and greater budget allocations. However, the research concluded that the enforcement of the requirements of Chapter 27 most of all contribute to the health of the population and the environment in the Republic of Serbia. Additionally the study of approximation showed that the long-term financing of this Chapter represents not a cost, but an investment that will be profitable already in the succeeding two decades.

Keywords: European Union, Republic of Serbia, Legislation, Environmental Politics, Chapter 27, Approximation

* Овај рад је примљен 09. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА И ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

79

Младен Стојадиновић

ПОЈАМ И ИСТОРИЈА ИДЕЈЕ КОСМОПОЛИТИЗМА
ОД АНТИКЕ ДО XX ВЕКА

99

Веран Ж. Станчетић

ЕТИКА У ПОЛИТИЦИ И ЈАВНОЈ УПРАВИ – ЗНАЧАЈ
И ПАРАДИГМЕ ЕТИКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА

115

Владица Тодоровић

СТРАНКЕ КОНЗЕРВАТИВНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У
СРБИЈИ С КРАЈА XX ВЕКА – СПО, СРС, ДСС

*Младен Стојадиновић**

Београд

ПОЈАМ И ИСТОРИЈА ИДЕЈЕ КОСМОПОЛИТИЗМА ОД АНТИКЕ ДО XX ВЕКА

Сажетак

У раду ће се разматрати појам космополитизма, његово савремено значење и историјски пут којим се овај појам развијао и мењао у западној филозофији и науци, почев од антике, преко просветитељства, па до модерних тумачења и употребе. Циљ рада је да се покаже на који начин је појам космополитизма уткан у промишљање политике и човека уопште код различитих мислилаца, и да се аргументује да се његово изворно значење, и поред извесних прилагођавања током векова, није суштински изменило. Осим тога, тврдиће се да наведени појам никад није изгубљен из делокруга, макар европске, мисли и да представља константно присутан одговор на многа питања која је друштвени развој поставио и поставља. И поред тога, разликују се историјски периоди у којима је интензитет употребе и снага наведеног концепта велика, од оних у којима је космополитски уплив занемарљив.

Рад је подељен у неколико поглавља. Најпре ће се говорити о космополитизму у стоичкој филозофији, која је изворно поље за највећи број каснијих концепција и окружење у којем је сам појам изнедрен у иоле јаснијем значењу. Затим ће један део рада бити посвећен космополитизму хеленистичког периода и

* Докторанд, Факултет политичких наука, Београд

односу са хришћанством. Следи поглавље о космополитизму у 18. веку и идејама Анахарсиса Клотса, па о Имануелу Канту као најзначајнијем филозофу космополитизма модерног доба. Рад се завршава кратким закључком у коме се сумирају кључни налази и дају одређени предлози и сугестије по питању истраживања појма космополитизма.

Кључне речи: космополитизам, стоици, хеленизам, хришћанство, просветитељство, Кант, историја идеје

1. КОСМОПОЛИТИЗАМ У АНТИЦИ – ИЗУМ И НАСЛЕЂЕ СТОИКА

Сам термин „космополит“, или сродни термин „космополитски“ јесу сложени термини настали од два друга простија. Наиме, „космос“ на грчком језику означава свет или ред, док је „полис“ име за град, државу или политичку заједницу,¹ док „политес“ значи грађанин, неко ко је члан полиса. Одмах је јасно да је реч која је сада универзално препознатљива потекла из грчког језика. Ово није зачуђујуће будући да нема доказа да је негде другде пре старе Грчке настао појам оваквог значења које данас има космополитизам. Буквално значење сложенице јесте веома слично простом скупу значења базичних термина од којих је скована. Космополита (κοσμοπολίτης, kosmopolites) је, дакле, грађанин света. У данашњој употреби појам космополитизма може се дефинисати као идеја и идеологија да сва људска бића припадају истој политичкој заједници, и то заједници заснованој на универзалној моралној једнакости. Сматра се да је сама реч „космополит“ први пут употребљена од стране филозофа Диогена, чувеног припадника циничке (киничке) школе из IV века п.н.е, који је на питање: „Одакле си“, наводно одговорио: „Ја сам грађанин света“ (κοσμοπολίτης, kosmopolites).² Иако је Диоген рекао за себе да је космополита, многи каснији грчки филозофи то нису говорили, а баштинили су сличне идеје. Дакле, треба нагласити да се сам термин космополитизам почео чешће употребљавати тек у модерно доба, па зато многи мислиоци који јесу

1) Г. Ван Бентем ван ден Берг, „Космополитизам“, у: *Светска енциклопедија мира*, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Центар за демократију, Гутенбергова галаксија, Београд, 1998, стр. 308.

2) Noah Feldman, „Cosmopolitan Law“, *The Yale Law Journal*, Vol. 116, 2007, p. 1027.

били космополити по опредељењу себе тако у антици нису звали, нити су употребљавали тај термин да опишу своје схватање друштва или политике. То је разлог због чега је историјат појма космополитизма знатно старији од историјата употребе термина који се користи да тај појам означи. Тако је и већина стоика ретко користила термин космополитизам, а данашњи историчари идеја убедљиво показују да је њихова етика била космополитска.

Већ је речено да се у старој Грчкој појам космополитизма појавио и пре оснивања стоичке школе. Међутим, прави израз и значење он добија тек код Зенона (Китијског, са Кипра) који се сматра оснивачем стоицизма. Тако је, према наводима Плутарха, Зенон говорио да: *"...требало би сматрати све људе да су у једној заједници и једном полису, и требало би да имамо заједнички живот и поредак..."*³ Ово је вероватно први записани облик космополитизма, чија би кључна одлика била да су сва људска бића самом природом окренута ситуацији у којој је један поредак успостављен једнако над свима. Тешко је даље развијати Зенонове идеје по овом питању, будући да има мало извора који могу посведочити о томе на који начин је он тачно подразумевао овако дефинисан космополитизам. Поред Зенона, занимљив је стоик Хијерокле, из 2. века нове ере, који је развио тзв. систем концентричних кругова моралног обзира.⁴ Суштина Хијерокловог модела јесте да људи треба да у своју моралну једначину уврштавају све људе, почев од најближих. Први круг обзира човек има према породици, затим према рођацима, пријатељима, суграђанима, судржаваљанима и тако све до читавог човечанства. Нормално је да човек највише брине о другима који су му у ближем концентричном кругу, али је, по Хијероклу, важно да сви људи уђу у круг бриге, толеранције и разумевања. Штавише, врлина се састоји управо у томе да се особе из даљих кругова третирају као да су ближе центру, тј. као да припадају кругу који је ближи човеку који промишља како треба да поступа.

Грчки појам који је важан за космополитизам стоика, а на који се наслањала и Зенонова и Хијероклова мисао у овом смислу јесте *oikeiosis* (οἰκεῖσις), што би се могло превести као припадност или блискост (на супрот отуђености). Латинска реч за *oikeiosis*

3) Преузето из: Panagiota Xirogianni, "Cosmopolitanism and Equality According to the Stoics", *Phronimon, North America*, Vol. 10, No 2, September 2011, превео и подвукао М.С. доступно на Интернету: <http://www.phronimon.co.za/index.php/phroni/article/view/24/19>, датум приступа 4. јун 2016, р. 47.

4) Leonidas Konstantakos, "On Stoic Cosmopolitanism: A Response to Nussbaum's Patriotism and Cosmopolitanism", *Prometeus-Filosofia*, Vol. 8, No 17, January-June 2015, pp. 54-57.

била је *concordatio*, чији је најбољи превод наклоност. Према томе, човек у стоичкој филозофији треба да буде наклоњен, односно да осећа одређену припадност или блискост са свим људима, самим тим што су и они људи као и он. Ово се савршено уклапа у стоичку антропологију и друге делове њихове филозофије, која тврди да су људи друштвена (емпатична) бића, и додатно, разумна бића, па је стога у њиховој природи да људи живе у политичкој заједници – то их чини добрим припадницима своје врсте. Наравно, већу обавезу (што је кључна етичка карактеристика по овој школи мишљења) човек има према својим ближњима, али то ни на који начин не значи да према странцима или непознатима треба бити безобзиран или им на било који начин штетити. Напротив, живети у складу са врлином (а то за стоике значи, у складу са природом) подразумева да се стално трудимо да их учинимо ближим него што јесу, тј. кад год је могуће, да странце третирамо као сународнике, познанике као пријатеље, пријатеље као рођаке итд. У грчком периоду стоицизма било је још филозофа који су баштинили космополитизам, као, нпр. Хрисип.

Космополитизам се код стоика наставио и у римском периоду. Ипак, већина аутора сматра да је он код римских стоика нешто другачије постављен; са изворно политичког прелази се преваходно на правни терен. Осим тога, космополитизам добија “овоземаљски” карактер, а са римском империјом се држављанство и обавезе космополита везују управо за Рим, тј. домовина постаје за многе синоним за космополис.⁵ Овде имамо и приметке једног нешто другачијег космополитизма, који ће постати основа теорија космополитског права, а што ће бити значајно савременим ауторима. Тако, код Цицерона је разум, као заједничка карактеристика свих људи, путоказ о томе како треба поступати. Тај заједнички разум је основа права које треба да буде исто за све, и једини начин да се дође до принципа правде. Природа права је већ садржана у природи човека.⁶ Разуме се, овде се ради о праву као начелу, природном праву, дакле *ius*, а не о праву као озбиљењу закона (*lex*). Заједница права базираног на разуму чини да постоји савез свих људских бића (*una civitas communis*).

Код Марка Аурелија је, чак, космополитски набој толики да он говори о универзалном братству свих људи.⁷ Ипак, генерал-

5) Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Cosmopolitanism”, доступно на Интернету: <http://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/#1>, датум приступа 6. јун 2016. године.

6) Cicero, *De legibus*, наведено према: Panagiota Xirogianni, “Cosmopolitanism and Equality According to the Stoics”, *op. cit.*, p. 49.

7) Paul Rittman, *Stoicism and Cosmopolitanism*, personal web page, доступно на Интернету, <http://www.paulrittman.com/Stoicism.pdf>, датум приступа 6. јун 2016. године.

но посматрано, римски стоицизам је легалистички и покушава се практично утемељити, притом избегавајући старогрчку склоност ка утопизму.⁸ Поред поменутих стоика, и Епиктет, Сенека и многи други развијали су сопствене варијанте космополитизма, што показује колико је тешко говорити о његовом јединственом концепту. Још једно занимљиво питање је колико је космополита у обавези да помаже другима (тима отварајући простор за развој теорије облигације, као код Епиктета), а колико само да задржи одређену врсту моралног сентимента да његово локално окружење и идентитети нису једини елемент у одређивању врлине. Оно што је константа у свим стоичким, па и у свим каснијим космополитским учењима је, међутим, да се човек роди у одређеној политичкој заједници случајношћу, дакле, да је то морално арбитран чин, и да стога припадност одређеној држави или нацији нема интристично већу вредност од припадности некој другој, што је јасно већ код Сенеке.⁹

2. ХРИШЋАНСТВО, ХЕЛЕНИЗАМ И КОСМОПОЛИТИЗАМ

Први историјски период у коме је космополитски поглед на свет постао практично доминантан је хеленистички период. Наиме, са освајањима Александра Великог, грчки свет се проширио скоро до граница Индије, па није чудо да се идеја о савезу народа већ присутна у филозофији појавила као савршен инструмент за јачање кохезије огромне империје у настанку. Погрешно је, међутим, тврдити да се космополитизам развио само као одговор на политичке потребе Александрових освајања, већ, напротив, он је испрва представљао увод и припрему за њих.¹⁰ Треба приметити да је замисао била савез Македонаца (Грка) и Персијанаца, односно заједница која би постала основ јединственог света. По многимима је, ипак, изворни космополитски идеал ранијих векова неповратно изгубљен у политичким превирањима и у бруталности империје која се убрзо после Александрове смрти распала. Посебан рад би захтевао одговор на питање да ли и због чега су

8) Leonidas Konstantakos, "On Stoic Cosmopolitanism: A Response to Nussbaum's Patriotism and Cosmopolitanism", *op. cit.*, p. 59.

9) Garrett Wallace Brown and David Held, editors, *Cosmopolitanism Reader*, Polity Press, 2010, p. 5.

10) Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Cosmopolitanism", *op. cit.*, датум приступа 7. јун 2016. године.

се периоди “цветања” космополитске идеје поклапали са тамном страном њене моћи и привлачности, односно са наметањем војне и идеолошке превласти државе-хегемона у одређеном историјском периоду. Било како било, универзализам (као реторика моћи, по Волерстину) неизоставно садржи и клицу која је погодна за злоупотребу. Чињеница је, међутим, да су се култура и филозофија старе Грчке и истока измешале; могло се путовати и мењати држављанства (припадност полисима) без икакве муке (што је претходно било тешко замисливо) и људи су се ослободили локалних стега, уских погледа и наметнутих обичаја.¹¹ Доминантне религије ускоро су добиле конкуренцију из Египта, Персије, са Блиског истока. Као најважнија идеја у позном хеленизму која ће уздрмати стари Рим који га је наследио јавила се хришћанска идеја.

Како и колико је хришћанство, као и друге монотеистичке религије, једно базично космополитско учење није једноставно објаснити. Чињеница је да је један од основних постулата хришћанства да су људи створени по Божијем обличју, и да је, поред љубави према Богу, најважнија љубав према ближњима.¹² У Јеванђељу по Матеју могу се наћи одговори на питања повезаности љубави према (човекољубивом) Богу и према људима који су створени по његовом обличју.¹³ Пред Богом су сви једнаки без обзира на расу, пол, нацију, друштвени статус. Универзализам јесте увек једна од кључних чинилаца појма космополитизма, како кад је хришћанство у питању, тако и генерално; то је непрекинута линија у садржају појма све до данашњих дана и најновијих дефиниција. Хришћанство је светска религија која трансцендира државе и нације. У раном хришћанству, код Светог Августина, идеја је била да се хришћани одбране од напада римске државе у опадању, која их је оптуживала да подривају поредак јер не поштују паганске богове. Међутим, у делу “Држава Божија” Августин је појашњавао да хришћани управо следе старе античке филозофе у њиховом подухвату одвајања партикуларних и универзалних лојалности, дакле, у разлици између универзалних вредности и посвећености Богу (раније, идеалима правде или разума) и пош-

11) Ian Garrick Mason, *Cosmopolitanism Then and Now*, доступно на Интернету: <http://www.stlawrenceinstitute.org/vol14mas.html>, датум приступа 7. јун 2016. године.

12) Susan Van Zanten, *Christian Cosmopolitanism: Reading in the Global Age*, доступно на Интернету: <https://www.cardus.ca/comment/article/2826/christian-cosmopolitanism-reading-in-the-global-age>, датум приступа 6. јун 2016. године

13) Philip Quinn, *Cosmopolitanism and Christianity*, доступно на Интернету: <http://bostonreview.net/archives/BR20.1/quinn.html>, датум приступа 6. јун 2016. године.

товања државе и закона који су у том тренутку успостављени, а често могу бити у несагласју са тим вредностима.¹⁴

Са хришћанством је моралном, политичком и правном космополитизму придодат и теолошки. Све од раног хришћанства па до рађања модерних држава, дакле, и кроз читав Средњи век, јасно је да Божије царство има другачије законе од царстава у којима хришћани живе, и да је фундаментална једнакост људских бића по себи загарантована. Једина разлика која постоји јесте разлика између верника и неверника, а не између било којих територија или народа. Хришћански Бог је, стога, космополитски Бог.¹⁵ За разлику од, нпр. јудаизма, који се односи на изабрани народ, овде није било никаквог ограничења у смислу порекла. Апстракција човека као бића изван заједнице била је тешко разумљива пре хришћанства.¹⁶ Разлика која се јавља између старогрчког и хришћанског космополитизма је и у томе што се свет (*kosmos*) у првом случају схвата као нешто лепо, природно, добро, док је хришћански свет греха, патње и само пролазна станица ка оновременом животу. Дакле, хришћански космополитизам није политички усмерен, већ пре сакрални и трансцендентални. Читав период Средњег века протекао је на Западу у доминацији Цркве, али је временом расправа по линији локално-космополитско скрајнута, док је преостала само дилема између секуларног и религијског.¹⁷ Зато је, све до раног модерног периода, било мало космополитизма и мало приче о њему, уз ретке изузетке (код Дантеа, делимично Томе Аквинског, али опет у служби друге идеје, а не због сопствене вредности).

3. ПРОСВЕТИТЕЉСТВО, ДОБА РЕВОЛУЦИЈА И РАДИКАЛНИ КОСМОПОЛИТИЗАМ АНАХАРСИСА КЛОТСА

Почев од 15. века, па до поменутог 18. века, импулс космополитизма превасходно је употребљаван као основа за империјалистичке, али и цивилизаторске циљеве европских колонијалних сила. То је доба мислилаца попут Франциска де Виторије, Хуга

14) Lee Trepanier and Khalil M. Habib, editors, *Cosmopolitanism in the Age of Globalization: Citizens Without States*, The University Press of Kentucky, 2011, pp. 293-295.

15) Obrad Samardžić, "Hrišćansko poimanje vremena i istorije", *Sociološka luča*, god. 3, br. 2, 2009, str. 98.

16) Obrad Samardžić, "Hrišćansko poimanje vremena i istorije", наведено дело, стр. 97.

17) Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Cosmopolitanism", op. cit, датум приступа 10. јун 2016. године.

Гроцијуса, Пуфендорфа и других, који се могу сматрати и утемељивачима међународног права. У тренутку кад је међународно право настајало, оно је по себи садржало космополитско језгро (у смислу да је требало да се тиче свих људи и да има универзални домашај), а тек је касније напетост на оси међународно-космополитско постала видљива. Међутим, треба признати да је овакво политичко становиште било веома удаљено од онога што се данас под појмом космополитизма подразумева. Иако је период између краја средњовековља и просветитељства успео да очува космополитску линију мисли, бар у одређеној невеликој мери, тек је у 18. веку модерни појам космополитизма свечано ступио на историјску сцену. То је и период кад се сам термин почео чешће употребљавати. Године 1753. француски аутор Де Монброн пише аутобиографију под називом „Космополита (Le cosmopolite)“, са циљем да покаже како су све земље за њега исте.¹⁸ Готово сви енциклопедисти и највећи француски филозофи тог времена (Дидро, Даламбер, Монтескје, Русо) су на један или други начин говорили о космополитизму. Понајпре се овај период историје идеје може описати као период у коме космополитизам није само морални или политички став, већ добија савремене обресе као особина карактера – то је човек који је отворен за друге културе, народе, онај који се свуда осећа као код куће.

Занимљива личност коју ваља поменути кад се говори о историји идеје космополитизма јесте Анахарсис Клотс. Ради се о пруском мислиоцу холандског порекла, са титулом барона, који је живео од 1755. до 1794. године. Родио се у северозападној Немачкој, близу холандске границе. Био је припадник аристократије и крштено име му је било Жан Баптист де Вал-де-Грас, а писао је на француском језику. Отац му је био саветник пруског краља.¹⁹ Касније се преселио у Париз, где је декретом добио држављанство и постао члан Парламента током Револуције. Узео је име Анахарсис по скитском филозофу и морепловцу. Завршио је на гиљотини, личношћу заслугом Робеспјера, који га је у почетку симпатисао.²⁰ Клотс је интересантан због свог утопијског пројекта “суверенитета човечанства”. Сматрао је себе за говорника “у име људског рода”. Следећи Декларацију из 1789. године по којој су људи рођени слободни и једнаки, Клотс изводи закључак да ниједан човек нити група не могу имати моћ над другима, односно

18) Исто, датум приступа 10. јун 2016. године.

19) Frank Ejby Poulsen, “Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism”, in: *Critique of Cosmopolitan Reason: Timing and Spacing the Concept of World Citizenship*, edited by Rebecka Lettevall and Kristian Petrov, Peter Lang Press, 2014, p. 96.

20) Исто, p. 99.

претендовати на суверену власт на некој територији.²¹ Може постојати само једна политичка заједница која би била у складу са људском слободом и једнакошћу, а то је универзална република целог човечанства.

Колико је радикалан Клотс у својим промишљањима показују и следећи ставови. На пример, за њега је свака подела на државе остатак феудализма, неразумно је да постоје ограничења кретања и трговине, подела власти је у супротности са суверенитетом и само постојање више држава неповратно угрожава светски мир појединаца као слободних грађана.²² За себе је тврдио, а са чиме се слаже и један број савремених аутора, да је једини конзистентно спровео теорију друштвеног уговора, која се, по овом виђењу, мора завршити светском државом, тј. светском републиком. Она, уколико је то неопходно, мора бити створена и силом.²³ Овде долазимо до још једног важног чвора космополитске идеје, а то је њена потенцијална веза са насиљем. Начелно говорећи, морални космополитизам је веома тешко спојив са било каквом употребом силе, али је политички космополитизам неретко у позицији да са њом “кокетира”, што критичари експлоатишу колико год је могуће. Клотс каже да слобода има само један облик јер се изводи из једне природе и једног врховног принципа, а, будући ватрени атеиста, покушао је да замени ауторитет Бога неподељеним суверенитетом човечанства.²⁴ Ако се узме у обзир мање-више непромењени костур појма космополитизма кроз векове, имајући у виду доба у коме је Клотс стварао, није зачуђује што је дошао до горе наведених закључака па се они можда и неоправдано чине екстремним. Штавише, чини се да је антиципирао многе од каснијих токова мисли кад је поменуто идеја у питању.

4. КАНТОВ КОСМОПОЛИТИЗАМ – У ПОТРАЗИ ЗА ВЕЧНИМ МИРОМ

Први велики модерни филозоф који је недвосмислено космополита и који се тако самодекларише је Имануел Кант. И сам изданак просветитељства (сетимо се само чувеног есеја „Шта је просветитељство?“), у тексту „О вечном миру“ из 1795. године

21) Исто, р. 108.

22) Pauline Kleingeld, *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Idea of World Citizenship*, Cambridge University Press, 2012, pp. 40-42.

23) Исто, р. 43.

24) Frank Ejby Poulsen, “Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism”, op. cit, р. 112.

он поставља темеље модерног схватања космополитског права.²⁵ Може се показати да код Канта налазимо и политичку и моралну, па и теолошку верзију космополитизма. За Канта сваки човек треба да буде другима циљ, а никада средство. Појединац се посматра као морално и политички релевантна јединка, а идеал постаје „универзална држава човечанства“ која почива на једнакости достојанства свих грађана света (*Weltbürger*). Вечни мир, односно глобални савез мирољубивих држава (у републиканском уређењу) представља највише политичко добро. Он не прихвата да то буде држава са једним владаром, већ пре савез у форми федерације. Кант се, према томе, плаши светске владе, тј. светске извршне власти, у чему га до данас следе бројни космополитски либерали, попут Томаса Погеа.²⁶ Широко позната три услова за вечни мир су: републиканско уређење свих држава, права народа изведена из федерације слободних држава и космополитско право као право универзалног гостопримства.²⁷ Право универзалног гостопримства (*hospitality*, *Hospitalität*) обухвата следеће елементе: 1) пристанак на аутономију других, 2) узајамно признавање слободу појединца и 3) поштовање јавног права.²⁸ Ради се о праву странаца да буду третирани као људска бића где год се налазили, да не буду третирани као непријатељи и да могу слободно ступати у контакт са становницима државе у којој су се нашли, тј. коју су посетили. Примећује се да космополитско право у форми гостопримства делује врло ограничено, односно, не ради се о ни о каквом тешњем односу или чвршћој обавези према припадницима других држава, већ само о разумном поступању које се изводи из њихове људске природе.

Различита су тумачења Кантовог космополитизма, поготово што има више радова у којима налазимо његове обресе.²⁹ Поред чињенице да он по први пут одређује некакву улогу појединца (у смислу основних неотуђивих права) кад је право које регулише односе међу државама у питању (чиме се ударају темељи оно-

25) Georg Cavallar, "Cosmopolitanism in Kant's Philosophy", *Ethics&Global Politics*, Vol. 5, No 2, 2012, p. 95.

26) Duško Prelević, "Ideja klasičnog kosmopolitizma: Argumenti u prilog svetske vlade", *Filozofija i društvo*, Vol. 2, 2008, str. 176.

27) Daniele Archibugi, "Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace", *European Journal of International Relations*, Vol. 1, No 4, 1995, p. 445.

28) Rafal Wonicki, "Cosmopolitanism and Liberalism: Kant and Contemporary Liberal Cosmopolitanism", *Synthesis Philosophica*, Vol. 2, 2009, p. 274.

29) Више у: Daniele Archibugi, "Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace", *op. cit.*, p. 430.

га што се данас назива међународно приватно право), код њега налазимо и објашњење разлике између националног, међународног и космополитског (које је изведено и директно усмерено на појединца, без посредовања државне власти). У односу на антички космополитизам, а с обзиром на историјске околности, ова је идеја поставила човека као грађанина у жижу интересовања, а не човека као људско биће. Чиниоци и извори Кантовог космополитског права, по Аркибуђију, су следећи: 1) доктрина природног права, 2) пројекат вечног мира, 3) Декларација о правима човека и грађанина и Декларација независности, 4) просветитељски идеал космополитизма и 5) критичка филозофија (критика чистог ума).³⁰ Комбинацијом ових елемената он је створио релативно заокружен систем на који су се наслањали готово сви каснији аутори у наведеној области. Тако је Кантов космополитизам (разуме се, прилагођен контексту и идејном окружењу) послужио као инспирација Дејвиду Хелду, Џејмсу Боману и другим утицајним савременим теоретичарима.³¹

Наравно, могу се наћи и оправдане критике космополитског елемента у Кантовој филозофији права и морала. Има аутора који тврде да је Кантов космополитизам у великој мери супротстављен његовом евроцентризму, и да му је то задавало доста мука.³² Иако космополита од кога је тешко наћи неког познатијег у то доба, није могао да надиђе предрасуде времена, штавише, ни одређене расистичке идеје, па је тако сматрао да су Индијанци, црнци или Хиндуси мање способни за учење од белаца.³³ Ово представља крунску препреку универзалистичком и егалитаристичком набоју космополитске идеје. Чак се говори о империјалном космополитизму код Канта.³⁴ Питање је, међутим, како је сам аутор мирио своје контрадикторне теорије, и да ли је то зависило од конкретног периода у коме су одређена његова дела настала. Наиме, Кантове идеје које су се тичале визије једног другачијег односа према странцима и према грађанима других држава нису изнете само у делу „О вечном миру“ већ и у другим његовим де-

30) Исто, р. 431.

31) Rafal Wonicki, "Cosmopolitanism and Liberalism: Kant and Contemporary Liberal Cosmopolitanism", *op. cit.*, pp. 274-277.

32) Видети, нпр. Walter, D. Mignolo, "The Many Faces of Cosmo-Polis: Border-Thinking and Critical Cosmopolitanism", *Public Culture*, Vol. 12, No 3, 2000, p. 733.

33) Исто, р. 734.

34) Eduardo Mendieta, "From Imperial to Dialogical Cosmopolitanism", *Ethics & Global Politics*, Vol. 2, No 3, 2009, pp. 241-258.

лима попут: “Идеја за универзалну историју са космополитском сврхом”, „Метафизици морала“ итд.

5. КОСМОПОЛИТИЗАМ У 19. И 20. ВЕКУ

Ако га упоредимо са претходним, 19. век није био посебно занимљив кад је развој космополитске идеје у питању. Зашто је тако могло би се аргументовати на различите начине. Чини се да 19. век као век национализма, космополитског архинепријатеља, није ни могао да понуди велики допринос у том смислу. Стварање националних држава, ратови и револуције у први план су истакли вредности отаџбине, али и отворили пут ка територијалним сукобима наредног столећа. Такав анархични свет разликовао се од Вестфалског, који је могао лакше да се повеже са разматрањима међународног права и вечног мира. Поред осе разликовања космополитско-међународно, јавља се још снажнија оса тензије: космополитско-национално. Но, без обзира на несумњив раст значаја национализма после Француске револуције, космополитизам остаје присутна тема све време током 19. века, можда мање у форми политичког космополитизма, али свакако у свом културном подтипу.³⁵

Такође, у једној важној идеолошкој струји космополитске су идеје преживеле овакво друштвено окружење које је карактерисало 19. век. У питању је комунистичка идеологија. Наиме, иако су сами Маркс и Енгелс критиковали (либерални) космополитизам као хипокризију,³⁶ и сматрали космополитизам буржоаском преваром, заправо се пуно космополитског садржаја налази у њиховој филозофији историје и учењима о радничкој класи као универзалном ослободиоцу човечанства. За њих је прави космополитизам онај долазећи, када ће се “пролетери свих земаља ујединити” и укинути експлоатацију која је супротстављена једнакости људских достојанстава. Космополитизам трговине и капиталистичке класе одиграо је важну и прогресивну историјску улогу стварајући предуслове за долазак истински универзалног космополитизма кога треба да изнесе пролетаријат. У “Комунистичком манифесту” из 1848. године чувена је реченица да “рад-

35) Eric Kaufmann, “The rise of cosmopolitanism in the 20th century West: A comparative-historical perspective on the United States and European Union”, *Global Society*, Vol. 17, No 4, pp. 365-367.

36) Видети нпр. Gilbert Achcar, *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*, Saqi Books, 2013, pp. 104-107.

ници немају отаџбину”,³⁷ што је својеврсни космополитизам, мада класног карактера. Може се упитати, међутим, да ли и колико комунистички космополитизам одговара на друге елементе овог појма, сем универзалности, као што је на пример општост или индивидуалност, имајући у виду да се само једној (наспрот многим) класи (наспрот појединцима) признаје право и обавеза да ову идеју разумеју и оваплоте. Било како било, идеја о којој говоримо присутна је у марксизму и није само резултат либералне традиције, мада би се дало дискутовати у којој мери је она уопште сводива на ту конкретну идеолошку раван. После Маркса, међу комунистичким мислиоцима Друге и Треће интернационале треба издвојити Карла Кауцког и Антонија Грамшија као ауторе који изричито помињу и пишу о космополитском елементу светске револуције.³⁸

Први светски рат је донео застој у космополитским учењима, али је његов крај подстакао либерални интернационализам, пацифизам и друге теорије и праксе које су баштиниле многе од сличних чинилаца. Ово се поклопило са вилсонизанским приступом дипломатији, оснивањем Друштва народа, мировним иницијативама и пактовима међуратног периода. У САД је либерални космополитизам чак постао најутицајнији поглед на свет интелектуалаца тридесетих година 20. века.³⁹ Ипак, пре се може рећи да се ради о космополитизму као културној пракси код све већег броја људи, док је мање успеха било у филозофском или политичком космополитизму у смислу теоријског доприноса. У Европи је у периоду између два светска рата, због другачије констелације снага и друштвених услова, било нешто теже развијати овакве идеје, мада треба поменути везе са мировним покретом и појединце попут Бертранда Расела који су се бавили питањима глобалног федерализма. Политичке фигуре попут Аристида Бријана такође се могу повезати са космополитизмом. Занимљиво је поменути, међутим, да су се и поред тешкоћа међуратног периода и јачања фашизма и нацизма прве паневропске идеје појавиле управо двадесетих година – рецимо, план Куденхов-Калергија из 1923. године,⁴⁰ кога десничари данас нападају да је желео да уништи Европу мешањем са другим расама и цивилизацијама.

37) Gilbert Achcar, *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*, op. cit, p. 109.

38) Исто, p. 112-117.

39) Eric Kaufmann, “The rise of cosmopolitanism in the 20th century West: A comparative-historical perspective on the United States and European Union”, op. cit, pp. 369-370.

40) Исто, p. 373.

После Другог светског рата ситуација је измењена у корист космополитизма. Са процесом стварања Европских заједница, система УН и ОЕБС, космополитизам улази на велика врата на светску сцену, уз ограду да увек опстаје базична напетост са идејом интернационализма која јој само привидно делује налик.

Завршетком Хладног рата и све јачим глобализационим процесима отвара се више простора за идеју космополитизма. Стога је крај 20. века и почетак нашег столећа изнедрио прилично велики број озбиљних теоретичара у наведеној области, од којих су неки потпуно на трагу ранијих мислиоца, док су други додали нове димензије и отворили нова питања, пратећи актуелне социјалне и политичке промене. Читаоца можемо упутити на савремене космополитске мислиоце, као што су Дејвид Хелд, Кваме Апија, Томас Поге, Марта Нусбаум и Улрих Бек. Наведени аутори представљају носиоце главних праваца развоја ове мисли којих је почетком 21. века све више. Међутим, осликавање тих праваца остављамо у задатак за неки други рад.

6. САВРЕМЕНО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА КОСМОПОЛИТИЗМА

До сада смо писали о схватањима појма космополитизма кроз историју, али шта је заправо оно о чему говоримо? Шта би била дефиниција космополитизма данас, која нам може помоћи да разумемо шта смо тачно разматрали у претходном делу текста? Па, усуђујемо се рећи да суштина појма није много другачија од оне изворне, са којом је сам појам и настао. Енциклопедија “Британика” дефинише космополитизам као “филозофију политике и морала која посматра појединце као грађане света пре него као грађане одређене националне државе.”⁴¹ Космополитизам има три основне карактеристике, по Томасу Погеу: 1) нормативни индивидуализам; 2) универзалност и 3) општост.⁴² Фред Далмајр тврди да се термин космополитизам употребљава у најмање три смисла: 1) *емпиријском* – у коме је појам космополитизма близак појму глобализације, дакле, космополитизам као показатељ глобалне међузависности; 2) *нормативном* – о коме ми овде го-

41) Joseph F. Benning, “Cosmopolitanism”, *Encyclopaedia Britannica*, доступно на Интернету: <http://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-international-relations>, датум приступа 19. јун 2016. године.

42) Thomas Pogge, “Cosmopolitanism and Sovereignty”, *Ethics*, Vol. 103, No 1, October 1992, pp. 48-49.

воримо и односи се на идеју космополитизма и њену вредносну компоненту; и 3) *практичном* – као идеологија и ангажман на успостављању система који се заснива на идеји о светској заједници људи као појединаца.⁴³ Колико је важно разјаснити значење појма космополитизма и колико се ради о активности која није нимало једноставна убедљиво показује Џејсон Рудал.⁴⁴ Чак има и аутора који предлажу да се наведени термин избегава због мноштва различитих значења на које може упућивати, што отежава квалитетну теоријску расправу.

Имајући у виду просторна ограничења, а уколико желимо упростити поменућу дебату, рећи ћемо да је космополитизам идеја о заједници свих људи на једнаким основама, из чега произлазе одређене обавезе и одређена права. Та заједница може бити политичка, морална, културна, економска итд. Отуда космополитизам може бити морални, политички, културни, економски.⁴⁵ Неко ко заступа морални космополитизам не мора нужно бити политички космополита (мада то изгледа логично и често буде случај), или неко ко је космополита у културном смислу није увек и у свим другим аспектима присталица космополитске идеје, што додатно компликује питање одређења појма и сврставања мишљења у унапред дате категорије. Космополитизам је и идеја, и пракса, и став и много тога другог. Поједини аутори преферирају да говоре о космополитизмима, а не о космополитизму; штавише, дефинисати само један космополитизам на један начин било би супротно самој идеји.⁴⁶ Може се рећи да је космополитизам пре идеал, и да још увек не постоји већ тек треба да буде измишљен и спроведен, а циљ му је помирење универзалних начела са локалним разликама.⁴⁷ То је својеврсна историја покушаја прилагођавања људских институција и понашања врховном циљу изједначења достојанстава у ситуацији драстичних разлика.

43) Fred Dallmayr, "Cosmopolitanism: In Search of Cosmos", *Ethics & Global Politics*, Vol. 5, No. 3, 2012, pp. 171–186, доступно на Интернету: <http://www.ethicsandglobalpolitics.net/index.php/egp/article/view/18618>, датум приступа 18 јун 2016. године.

44) Jason Rudall, "A Cartography of Cosmopolitanism: Particularising the Universal", *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, Vol. 3, No 3, pp. 748-753.

45) Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Cosmopolitanism", op. cit, датум приступа 12. јун 2016. године.

46) Frank Ejby Poulsen, "Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism," op. cit, p. 89.

47) Исто, p. 88.

7. СТАРА ИДЕЈА ЧИЈЕ ВРЕМЕ НИЈЕ ПРОШЛО

Космополитизам је у западној мисли присутан више од 2.000 година. Ради се, упрошћено речено, о универзалистичком учењу да су сви људи морално једнаког достојанства, те да због тога треба да живе у истој политичкој заједници, тј. да буду везани истим правом. Чињеница рођења у одређеној држави или народу не треба да има етичке (сходно томе, а зависно од подтипа космополитизма, ни општеполитичке или друге) последице. Почев од стоика у антици, па преко просветитељских аутора и Канта, све до савремених филозофа и социолога космополитизма, сматрамо да се суштина појма није променила. Оно што се мењало јесте друштвени контекст, односно политичке, економске, културне и друге претпоставке које су ишле у прилог или успоравале прихватање космополитских идеја. Тако су у старом Риму, у западној Европи 18. века или после Хладног рата (из низа разлога – да ли снаге империја, глобализације, увођења маса у политичке процесе) услови да се наведена мисао “прими” били повољни, те су се тада и јављали највећи пробоји у развоју наведеног учења. У другим периодима, као што су средњевековна столећа, или друга половина 19. века, није било шире рецепције сличних предлога, иако они никада нису престали да буду доступни.

Било да се ради о политичкој, правној, културној или некој другој варијанти космополитизма, као и о његовој тврдој (радикалној) или мекој (тањој) варијанти, чини се да ће време пред нама омогућити (штавише, захтевати) напредовање у њиховој имплементацији. Потреба за уском сарадњом у све већем броју области ради решавања еколошких, безбедносних, економских и других проблема захтева да се данашња, државоцентрична, политика прилагоди новом окружењу. Космополитизам може да понуди немерљив допринос у том подухвату, кроз мноштво идеја за институционалне и вредносне промене које у центар стављају појединца као припадника људске врсте, а не представника било ког партикуларног идентитета. Наравно, критичари могу указати на могуће злоупотребе идеје, на увек приметну везу са империјализмом и претњом светске ауторитарне државе (иако је питање успостављања глобалне државе само једно од могућих решења у ограниченом броју космополитских концепција). Но, ту се управо отвара простор за процват космополитске мисли и изналажење конструктивних предлога за превазилажење поменутих опасности. У том смислу, потребно је изнаћи и подсетити се веза између

космополитизма и демократије, затим теорије људских потреба и права, као и учења о цивилном друштву, грађанским покретима и другим помоћним средствима која ће се моћи користити како би осигурали еманципаторски потенцијал једне старе али врло актуелне идеје.

ЛИТЕРАТУРА

- Achcar, Gilbert, *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*, Saqi Books, 2013.
- Archibugi, Daniele, „Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace“, *European Journal of International Relations*, Vol. 1, No 4, 1995, pp. 429-456.
- Benning, F. Joseph, „Cosmopolitanism“, *Encyclopaedia Britannica*, 2007, доступно на Интернету: <http://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-international-relations>
- Brown, Wallace Garrett and Held, David, eds, *Cosmopolitanism Reader*, Polity Press, 2010.
- Cavallar, Georg, „Cosmopolitanism in Kant’s Philosophy“, *Ethics & Global Politics*, Vol. 5, No 2, 2012, pp. 95-118.
- „Cosmopolitanism“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, доступно на Интернету: <http://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/#1>
- Dallmayr, Fred, „Cosmopolitanism: In Search of Cosmos“, *Ethics & Global Politics*, Vol. 5, No. 3, 2012, pp. 171-186.
- Feldman, Noah, „Cosmopolitan Law“, *The Yale Law Journal*, Vol. 116, 2007, pp. 1022-1066.
- Kaufmann, Eric, „The rise of cosmopolitanism in the 20th century West: A comparative-historical perspective on the United States and European Union“, *Global Society*, Vol. 17, No 4, 2003, pp. 359-383.
- Kleingeld, Pauline, *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Idea of World Citizenship*, Cambridge University Press, 2012.
- Konstantakos, Leonidas, „On Stoic Cosmopolitanism: A Response to Nussbaum’s Patriotism and Cosmopolitanism“, *Prometeus-Filosofia*, Vol. 8, No 17, January-June 2015, pp. 49-60.
- Mason, Garrick, Ian, *Cosmopolitanism Then and Now*, 1999, доступно на Интернету: <http://www.stlawrenceinstitute.org/vol14mas.html>
- Mendieta, Eduardo, „From Imperial to Dialogical Cosmopolitanism“, *Ethics & Global Politics*, Vol. 2, No 3, 2009, pp. 241-258.

- Mignolo, Walter D., „The Many Faces of Cosmo-Polis: Border-Thinking and Critical Cosmopolitanism“, *Public Culture*, Vol. 12, No 3, 2000, pp. 721-748.
- Pogge, Thomas, „Cosmopolitanism and Sovereignty“, *Ethics*, Vol. 103, No 1, 1992, pp. 48-75.
- Poulsen, Frank Ejby, „Anacharsis Cloots and the Birth of Modern Cosmopolitanism“, in: *Critique of Cosmopolitan Reason: Timing and Spacing the Concept of World Citizenship*, edited by Rebecka Lettevall and Kristian Petrov, Peter Lang Press, 2014, pp. 87-118.
- Prelević, Duško, „Ideja klasičnog kosmopolitizma: Argumenti u prilog svetske vlade“, *Filozofija i društvo*, Vol. 19, No 2, 2008, pp. 161-189.
- Quinn, Philip, *Cosmopolitanism and Christianity*, 1995, доступно на Интернету: <http://bostonreview.net/archives/BR20.1/quinn.html>
- Rittman, Paul, *Stoicism and Cosmopolitanism*, доступно на Интернету, <http://www.paulrittman.com/Stoicism.pdf>
- Rudall, Jason, „A Cartography of Cosmopolitanism: Particularising the Universal“, *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, Vol. 3, No 3, 2014, pp. 747-769.
- Samardžić, Obrad, „Hrišćansko poimanje vremena i istorije“, *Sociološka luča*, god. 3, br. 2, 2009, pp. 88-107.
- Trepanier, Lee and Habib, Khalil M., eds, *Cosmopolitanism in the Age of Globalization: Citizens Without States*, The University Press of Kentucky, 2011.
- Van Bentem van den Berg, G, „Kosmopolitizam“, u: *Svetska enciklopedija mira*, Tom 1, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Centar za demokratiju, Gutenbergova galaksija, Beograd, 1998.
- Van Zanten, Susan, *Christian Cosmopolitanism, Reading in the Global Age*, 2011, доступно на Интернету: <https://www.cardus.ca/comment/article/2826/christian-cosmopolitanism-reading-in-the-global-age>
- Wonicki, Rafal, „Cosmopolitanism and Liberalism: Kant and Contemporary Liberal Cosmopolitanism“, *Synthesis Philosophica*, Vol. 24, No 2, 2009, pp. 271-280.
- Xirogianni, Panagiota, „Cosmopolitanism and Equality According to the Stoics“, in: *Phronimon*, North America, Vol. 10, No 2, September 2011, pp. 47-57.

Mladen Stojadinovic

CONCEPT AND HISTORY OF THE IDEA OF
COSMOPOLITANISM FROM THE ANTIQUITY TO THE XX
CENTURY

Resume

The author argues that the idea of cosmopolitanism is very deeply rooted in Western philosophy and thought. Starting from the antics, it survived the passive medieval times and reappeared in the modern era with improved strength. Although cosmopolitanism represents constantly present answer to important social questions posed in different times, its presence and eminence changed due to and in relation to the character of certain historical period. Cosmopolitan idea was introduced to philosophy by Stoics, in whose writings very sophisticated accounts of the idea can be found. In ancient Greece's Stoics (Zeno of Citium, Hierocles) one can find the call for the creation of one same political community (polis) in which all men should live. In Roman Stoicism, the same rational nature of human beings becomes the necessary condition for universal brotherhood and for the legal obligations in regards to the unchangeable principles of justice. Since Hellenism is cosmopolitan in its essence, it is not surprising this idea at this period occupied an important part of European thought. Once Christianity started to spread, it became obvious cosmopolitanism may be well supported by the notions within its teachings, which emphasized the fundamental equality of all men, if they accept the faith in God as proposed by Christians. Through all medieval centuries, this particular, more sacral than political, version of the idea dominated the cosmopolitan realm. The big change happened in the 18th century, with the Enlightenment, when the individual as a free citizen entered historical scene. That is the time of the Declaration of Independence, as well as of the French Revolution, and authors like Anacharsis Cloots already acknowledged much of the future development in the cosmopolitan thought. Also, Immanuel Kant with its „perpetual peace project” significantly contributed to the

progress and more firm establishment of cosmopolitan values and discussions on hospitality and rights of strangers. Many recent debates (i.e. the one related to world state) are grounded on findings from this historical period, where also the gap between international and cosmopolitan was both designated and acknowledged for the first time. The 19th century as an age of nationalism (except partially in Marxism) and the first half of 20th century (that was marked with two world wars) caused much of the cosmopolitan momentum to be lost or slowed down. However, during the Cold War and especially afterwards new authors and thinkers who recognized the hidden potential of the idea became more numerous. Contemporary concept of cosmopolitanism is formulated, which testifies that old notion of “cosmopolitan as citizen of the world” is not far from the truth. Following Pogge, normative individualism, universality and generality are identified as main features of cosmopolitan positions, which may vary and be of political, moral, economic, cultural and other social types. For reasons of clarity and coherence, a differentiation between cosmopolitanism as an idea, practice, and an attitude is proposed, while the term itself may have empirical, normative and practical meaning. In conclusion, the author reminds us that cosmopolitanism has not been changed much through centuries, and it still consists of willingness and appeal for forming single political community of men, founded on equal human dignity that should dictate our obligations towards all other human beings. It is plausible to conclude the forthcoming period will be pleasant environment for this ancient idea, bearing in mind the needs and conditions of social life in the 21st century. Therefore, it would be of importance to remind ourselves of its advantages, but also of its potential misuse, since imperialist forces often accompany cosmopolitanism and deprive it of its emancipatory content.

Keywords: cosmopolitanism, Stoics, Hellenism, Christianity, Enlightenment, Kant, history of an idea

* Овај рад је примљен 11. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

*Веран Ж. Станчетић**

*Факултет за европске правно-политичке студије, Универзитет Едуконс
Нови Сад*

ЕТИКА У ПОЛИТИЦИ И ЈАВНОЈ УПРАВИ – ЗНАЧАЈ И ПАРАДИГМЕ ЕТИКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА

Сажетак

Предмет овог рада је етика јавног сектора односно место и значај етике у политици и управи. Актуелизовано је питање нормативног и стварног у политици те извесна дискрепанција између декларативне политике и реалних резултата. Отворено је и питање да ли је за етички садржај погодна начелна или тзв. висока политика или пак њен извршни аспект тј. управа. Сходно томе треба дати и одговор на питање ко је гарант етике у јавном сектору, изабрана власт или професионална управа. Током развоја јавне управе одговори на ова питања су различити, у зависности од владајуће парадигме. Стога су у раду представљене парадигме етике јавног сектора од краја 19. века до данашњих дана. Циљ рада је да се на основу упознавања методолошких приступа и различитих парадигми идентификују могући концепти етике јавног сектора као и могућности њихове имплементације у пракси. У раду доминира методолошки приступ карактеристичан за науку о јавној управи и студије јавних политика. Феномен етике јавног сектора је обрађен уз коришћење дихотомије политика-управа.

Кључне речи: етика, политика, управа, јавни сектор, јавни службеници, функционери

* Ванредни професор

Јавни или друштвени проблеми са којима се суочавамо (од јавне безбедности до незапослености или гломазне бирократије) настају из, начелно говорећи, две ситуације. Једна ситуација је када друштво односно управитељи не препознају проблем на прави начин те немају довољно информација и знања да га реше. Друга ситуација је када управитељи истински не желе да реше проблем. Ова друга ситуација је непосредно везана за питање морала односно етике у јавном сектору.¹ Савремени филозофи разликују три групе етичких теорија. Прва су метаетичке теорије које истражују фундаментална питања етичких начела (порекло морала, универзалне истине). Други сегмент чини нормативна етика која се фокусира на практична питања која проишлазе из моралних стандарда, који регулишу добро понашање. Трећа група је примењена етика која се бави специфичним и контроверзним питањима као што су абортус, еутаназија, права животиња и сл. Студије примењене етике имплементирају идеје и теорије општих етичких студија које са баве добрим и исправним понашањем на специфичне околности и проблеме неке професије или струке. Сходно овој подели етика јавног сектора се сматра граном практичне или примењене етике.²

1. ЕТИКА И ПОЛИТИКА

Кад је реч о политикологији и политичкој теорији, она у извесном смислу садржи контрадикторност по питању односа етике и политике. Са једне стране друштвена заједница је базирана на консензусу и заједничком добру а изабрани представници се старају о добру свих и одлучују у име оних који су их изабрали.³ Али у исто време политика се одређује као поље или сфера борбе за моћ⁴. Кључне категорије данас у политици су ипак моћ

- 1) Стриктно говорећи етика и морал нису синоними. Може се рећи да је морал предмет а етика научна и/или филозофска дисциплина која проучава морал. Реч етика потиче од старе грчке речи *ethos* што значи обичај. У време старе Грчке морал је везиван за појмове добра и врлине а данас више за дужности и људска права. У историји филозофије, највећи допринос етици дали су: Сократ, Платон, Аристотел, Кант и Мил.
- 2) Гордана Марчетић, „Етички кодекси и етика јавних службеника“, *Хрватска и компаративна јавна управа*, Институт за јавну управу, Загреб, бр. 2, 2013, стр. 502.
- 3) По плуралистичком и републиканском схватању политике. Више: Слободан Самарцић, „Политика“ у: *Енциклопедија политичке културе*, (приредили: Милан Матић, Милан Подунавца), Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 882-884.
- 4) „Политика – било да је разумевана у свом прастаром, античком значењу као друго име (Конфуције) за организовани заједнички живот људи, или, пак у савременом значењу

и интерес, а освајање власти једна од главних полуга за стицање, очување или повећање моћи. Међутим, политика није одувек сагледавана у контексту ових категорија. У доба антике Аристотел је изједначавао политику и етику. До разлаза политике и етике или боље речено „протеривања“ морала из политике долази у време Макијавелија. Ипак око ових квалификација треба бити опрезан јер Макијавели својим делима није „протерао“ морал из политике већ ју је посматрао на методолошки другачији начин. Наиме, посматрао је и објашњавао политику онаквом каква јесте а не каква би требало да буде. Из разлике нормативног (како би требало бити) и реалног (како јесте) могао би се извести закључак да је понашање у политици увек било мање-више у складу са истом – људском природом.

И новији приступи објашњавању политичких појава и процеса остављају мало простора за етику. Последњих деценија је популарна теорија јавног избора.⁵ Реч је о дисциплини или боље речено методу односно начину објашњавања политике применом економских категорија. Једна од основних поставки ове теорије је да се људи у политици понашају слично или чак исто као и у сфери економије. На активност их покреће лична корист (ма у ком облику она била). Као што произвођач не производи из алтруизма и жеље да други уживају у његовом производу већ првенствено због профита, тако се и у политичку активност улази да би се зарадио „профит“ односно нека корист. Ипак, без обзира на мотив произвођача он остварује извесну општу корист (снабдевеност тржишта, могућност потрошача да куповином те робе задовољи своје потребе). Сходно томе се може посматрати и општа корист од политичара. Ова, задњих деценија веома популарна теорија (или боље речено метод) добро описује мотиве и понашање у политици онаквим какви јесу, док питања морала и етике остају углавном ван интересовања овог приступа.

Дакле, закључимо, када је реч о односу морала и политике тада се углавном кроз трактате и општа места указује на то каква би политика требало да буде. Када је реч о реалној политици и анализама базираним на теорији јавног избора стиче се утисак

као подручје борбе за власт и политичку доминацију (Ј. Ђорђевић)...“ Милан Матић, Милан Подунавац, *Политички систем*, ФПН и Чигоја, Београд, 1997, стр. 15.

5) Један од утемељивача ове дисциплине је амерички економиста и нобеловац Џејмс Бјукенен. Осим теорије јавног избора као веома близак (неки сматрају и подударан) појам је и конституционална економија. На сличним основама се развила и теорија игара која се бави рационалним понашањем актера у ситуацији када је одлука једног актера детерминирана понашањем других. Ове дисциплине су последњих деценија све заступљеније на престижним светским универзитетима.

да сфера „чисте“ политике није погодно тло за етику. Да ли се ипак оно што је нормативно и пожељно може уопште уградити у политичку праксу? Ако је мало простора за морал у сфери опште политике, да ли се нешто више може учинити у процесном тј. њеном извршном аспекту, наиме у сфери јавне управе и управљања?

2. ЕТИКА И ЈАВНО УПРАВЉАЊЕ

Да би се дао одговор на горе постављено питање треба кратко указати на методолошку деобу и разликовање две сфере у јавном сектору: сфере политике и сфере јавне управе (односно администрације). Ова деоба, касније оспорена, датира из времена Вудроа Вилсона који је и њен творац. Вилсон, осим што је био познат као амерички председник, сматра се и оснивачем науке о јавној управи. Темеље ове дисциплине је изнео у свом делу Студије управе (*The Study of Administration*) објављеном 1887. године у познатом академском часопису *Political Science Quarterly*.⁶ У овом тексту који се сматра пионирским за науку о јавној управи, Вилсон је описује као академску дисциплину и истиче да је приоритет политичких наука да се усредсреди на овај битан сегмент извршне власти. Међу бројним питањима које је поставио било је и како помирити појам демократије (народне воље) и системских правила која нису и не могу увек бити у сагласности са вољом већине. Као одговор је понудио разликовање две сфере: политика (*politics*) и управа (*administration*)? Под политиком је подразумевао одлуке власти (коју бирају грађани) а под управом старање о реализацији тих одлука али без уплитања политике. Сматрао је да су у вези закона осим питања његове садржине важна и питања његовог администрирања те доследно и правично спровођење. Дакле, управу је посматрао као сферу одвојену од политике, али је истицао да службеник није пасивни елемент у спровођењу воље политичара већ да такође битно утиче на крајње исходе неке одлуке.

Након објављивања овог дела, током целог 20. века и касније до данашњих дана одржане су бројне конференције и објављен је велики број књига, а јавна управа је прошла кроз неколико развојних фаза.⁷

6) Woodrow Wilson, „The Study of Administration“, *Political Science Quarterly*, Columbia University, New York, June 1887, pp. 197-222. Текст је доступан на: <http://www.heritage.org/initiatives/first-principles/primary-sources/woodrow-wilson-on-administration>, приступљено 24.06.2016.

7) У науци о јавној управи идентификују се следеће фазе: од 1887. до 1926. период класичне дихотомije политика-управа, од 1927 до 1937. је фаза POSDCORB периода, од

Оно што све време еволуције јавне управе константно постоји јесу принципи јавне управе. Данас се сматра да је за јавну управу важно пет принципа који се означавају као 5Е. То су економичност, ефективност, ефикасност, етика и социјална правда (енгл. *equity*). Дакле, етичност представља један од „носећих стубова“ јавне управе. Ипак, питање етике у јавној управи није увек сматрано важним у оној мери као што је то данас случај. То је зависило од научне парадигме и методолошког приступа управи.

3. ПАРАДИГМЕ ЕТИКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА – ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

Када се погледа развој јавне управе, од Вилсоновог времена до данашњих дана, као и питање јавне етике, могу се констатовати два темељна питања или дилеме. На основу њих се може говорити о различитим фазама односа етике и јавне управе. Прва дилема или питање се односи на релевантност етике у јавној управи. Дуго времена је владало мишљење по коме управа само спроводи одлуке те да је дужност службеника да примењују закон и правила институције у којој раде. Отуда, сматрало се, рђави поступци или резултати управе произилазе из лоших организација или правила. Сходно томе владало је уверење да етика нарочито индивидуална није релевантна за јавну управу.⁸ По другом становишту (јавна) етика јесте важна за добру функционисање управе. Али отвара се ново тј. друго питање или дилема. Ко је субјект етике јавног сектора – да ли појединци или организације? Осим ова два основна питања још је неколико других попут: ко ја гарант етичких норми (изабрани политичари, службеници или неко трећи), или шта је садржина етике јавног сектора, односно шта значи понашати се у складу са етиком јавног сектора?

У зависности од значаја и одговора на ова питања, током протеклих век и по, могу се идентификовати различите парадигме етике јавног сектора.

У САД од зачетка јавне управе као научне дисциплине могуће је идентификовати неколико фаза или парадигми. Њихов преглед је дат и у раду *Етички трендови америчкој власти у 20*

1938. до 1947. фаза бихејвиористичког изазова, од 1948. до 1970. фаза кризе идентитета науке о јавној управи и фаза нове јавне управе од 1971. Више о фазама развоје јавне управе и науке о јавној управи у: Веран Станчевић, *Реформа јавне управе – ка новој јавној управи*, ФПН и Чигоја штампа, Београд, 2015, стр. 25-38.

8) Напомена: ово не значи да се није обраћала пажња на етику службеника али се она сводила на општа правила и норме у свакодневном раду као што су учтивост, поштење, посвећеност послу и сл.

веку, професора са Колумбија универзитета⁹. Иако је реч пре свега о етици јавног сектора у САД, ове парадигме су имале утицаја и на Европу. Без обзира за који континент је релевантнији овај приказ парадигми, важнији је општи увид у различите концепције и могуће приступе и опсервације феномена етике у јавном управљању.

Прва, временски најдужа фаза траје у периоду од настанка јавне управе као дисциплине па све до краја шездесетих односно почетка седамдесетих година 20. века када настаје концепт Нове јавне управе (НЈУ). Репери за јавну управу у првој фази развоја у САД али и целом свету дали су већ помињано дело Вудроа Вилсона (1887), али и усвајање тзв. Пендлетон Акта¹⁰. Овим актом уведени су основни принципи система јавне службе, који су произашли из моралистичког духа Америке тога доба. Осим тога акт је био и реакција на злоупотребе дотадашњег *spoil* система те бројне случајеве корупције и конфликта интереса.¹¹ Циљ је био да се власт учини ефикаснијом а кључни механизми да се то оствари били су: *merit* постављање, напредовање на основу конкуренција и заслуга, нагласак на неутралности администрације у примени закона и приврженост хијерархијској структури процеса одлучивања. Ову реформу јавне службе (учињену Пендлетон Актом) Вилсон је означио као моралну припрему за оно што још треба да уследи (...“*moral preparation for what is to follow*“: Willson, 1887). Већ помињана дихотомија политика-управа је знатно детерминирала и схватање места и улоге етике у јавном сектору.

У првих неколико деценија 20. века настали су бројни етички кодекси за професионалне асоцијације чији су чланови радили у јавном сектору. Међу њима, најпознатији је био етички кодекс Међународне асоцијације градских менаџера (*International City*

9) Steven Cohen, William B. Eimicke, “Trends in 20th Century United States Government Ethics”, *International Journal of Organization Theory and Behavior*, PrAcademics Press, USA, Vol. 3, No 3 & 4, 2000, pp. 571-597.

10) Закон о реформи јавне службе (engl. *Pendleton Civil Service Reform Act*) је усвојен још 1883. године. Пун назив закона је: *An act to regulate and improve the civil service of the United States*, а неформални назив Пендлетон, потиче од презимена конгресмена који је био највећи спонзор и заступник овог закона. Њиме је на федералном нивоу уведено правило да запослени у сектору власти добијају плате на основу залагања а не политичких припадности и заслуга (увођење мерит службеничког система). Ово је била прва већа реформа система јавног сектора који је претходно озваничен 1871. године. У деценијама 20. века наставило се обликовање службеничког система.

11) *Spoil* систем или систем плена карактерише добијање службе у јавној управи, не на основу конкуренција и стручности (што је карактеристика *merit* система), већ као награде за извршене политичке услуге (најчешће током кампање), при чему је главна квалификација службеника лојалност партији.

Managers Association – ICMA) из 1924. године. Овај кодекс је упућивао своје члановима да имају етички одговорност да буду квалификовани за оно што раде, да ме слуша личним интересима, истицао је вредновање запослених на основу мерит система, као и принципе части, интегритета, услужности и друштвене одговорности.¹²

Значај овог етичког кодекса је у томе што су његови главни елементи преузимају и рефлектовани у бројним другим кодексима значајним за функционисање власти. У тим кодексима навођени су и: непристрасност, поштење, учтивост и интегритет. Такође, често помињани су и лојалност влади САД, обавеза чувања тајни и заштита јавне имовине. Осим тога истицани је и значај економичности, ефикасности и ефективности.

Али оно што је битно поменути јесте схватање „природе“ америчког система власти. Све до шездесетих година 20. века власт је схватана битно другачије него у каснијем периоду. До тада она је посматрана као механизам који промовише етичке изборе.¹³ По мишљењу тадашњих реформатора демократија је служила томе да минимизује утицај појединачних односно партијалних интереса на општи или јавни интерес. А ово се постигало кроз слободне изборе. По овом моделу размишљања грађани бирају доносиоце одлука а они будући од њих (грађана) изабрани, њима су и одговорни. Дакле, изабрани доносиоци одлука (односно политичари у власти) су људи који су овлашћени да доносе одлуке у име грађана. Те одлуке треба доследно спроводити. Стога су јавне агенције (и уопште организације власти и јавне управе) имале бити хијерархијски уређене те подређене и одговорне изабраним политичарима. Ово је и централна теорема „велике демократије“ коју је у истоименој књизи (*Big Democracy*) популаризовао *Paul H. Applebey* (професор и теоретичар јавне управе) и његови следбеници.

Да би се правилно схватио значај и улога етике у овим годинама важно је истаћи и схватање по коме потенцијалне претње друштву не долазе од лоших људи односно појединаца већ од слабих или лоших институција¹⁴. Ипак, то не значи да није било истицања личних моралних квалитета и пожељних понашања.

12) *ICMA Code Of Ethics With Guidelines*, доступно на интернету: http://icma.org/en/Page/72/The_ICMA_Code_of_Ethics_with_Guidelines, приступљено: 30.06.2016.

13) Stephen K. Bailey, "Ethics and the Public Service," in: *Public Administration and Democracy*, (ed. Roscoe Marin) Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1965; pp. 283-298, према: Cohen, Eimicke, исто.

14) Исто, стр. 283.

Међутим, сматрало се да су ово пожељне особине администратора у опхођењу са другим људима и обављању свакодневног посла, али да лоши или добри ефекти зависе пре свега од организације институција а не појединаца који у њој раде.

У деценијама након Другог светског рата у пракси постепено долази до превазилажење дихотомије политика-управа. Политика и управљање се услед бројних промена (индустријска и технолошка револуција) у окружењу мењају, а политичари од некада реалних доносиоца одлука постају све чешће потраживачи политика из различитих области. Због све снажнијег утицаја професије и бројних професионалних асоцијација али и менаџерског покрета у САД, основни етички принципи су постали, не толико изневерени или злоупотребљени већ напросто превазиђени. Заправо надјачала је корпоративна и професионална перспектива над јавним интересом. Против овог су били *Paul Appleby* и његови следбеници који су опомињали да није пожељна ситуација у којој експерти уместо да доприносе и служе заправо владају („*to put experts on the top rather than on tap*“)¹⁵.

Крај шездесетих година представља и крај једне моралне парадигме у јавном сектору. До тада се још увек сматрало да лична – приватна етика није адекватна за јавне одлуке, те да су професије у бити анти-владине. Сматрало се да су политика и администрација најбољи протектори јавне етике, ако функционишу отворено и транспарентно. Веровало се и да је веома важно широко образовање које осим компетентности и стручности треба да обезбеди и врлину како би се превазишле опасности сегментације и уски погледи професионалне специјализације.

Друга фаза развоја етике у јавном сектору почиње седамдесетих година прошлог века, када долази до радикалног заокрета у укупном схватању јавне управе. Промена и „нова филозофија“ није дошла случајно ни спонтано већ као одговор на нова времена и изазове. Након Другог светског рата у САД је дошло до наглог просперитета (два аута у свакој гаражи), интензивне (суб)урбанизације али и појаве нових (суб)култура као што је рокенрол. Али био је то и период бурних и великих догађаја као што су: хладни рат, свемирски програм, покрети за људска права, атентати на председника Кенедија и Мартина Лутера Кинга, рат у Вијетнаму и крвави антиратни протести. Бројни друштвени изазови су поткопали поверење Американаца у своју владу и принципе који

15) Frederick C. Mosher, *Democracy and the Public Service*, Oxford University Press, 1968, p. 213.

су до тада били доминантни. Поставило се питање да ли је власт уопште способна да обезбеди механизме којима може да управља поштено и мирно.

У таквом контексту се појављује књига 1971. године под називом *Ка новој јавној управи*¹⁶. То је означило нову еру у развоју јавне управе, али и радикално другачију филозофију јавне етике. Најпре, вишедеценијску представу о дихотомији политика-управа нови теоретичари су прогласили превазиђеном и „демантованом“ од стране реалности. Оспорили су и дотадашњу приврженост принципима економичности и ефикасности сматрајући их „општим местима“ и непотпуним концептима будући да нису постојали универзално прихваћени објективни стандарди перформанси. Такође је одбачен и принцип неутралности администрације и уместо тока прокламовано је да је администратор односно службеник најпре одговоран пред самим собом. У слободнијој интерпретацији може се рећи да је то је представљало позив службенику да реагује када је очигледно да организација у којој ради продукује штету или нешто неправедно, а не да слепо спроводи директиве. Нова јавна управа је охрабривала јавне службенике али и грађане да истичу своје сопствене тј. личне вредности у јавној арени. Ово је произилазило из идеологије индивидуализма и захтева за више демократичности по којој појединац најбоље зна шта је његов интерес, шта је за њега добро и да за то треба да се бори. Ово је битно другачије од претходног периода у коме је сматрано да је појединац чином гласања поверио своје представнику да се у име њега бори за општи интерес. Сходно овоме у парадигми Нове јавне управе службеницима је сугерисано да користе своје личне етичке кодексе (или боље речено назоре) и расуђивање у свом послу. Настанак ове, индивидуалистичке концепције јавне етике био је подстакнут бројним аферама попут Вотергејта, као и другим скандалима и етичким срозавањима Никсонове администрације. Из ових догађаја је произишао и један, данас важан и ефективан начин контроле јавне управе и власти а то је феномен узбуњивача (енгл. *whistle blower*). Заправо афера Вотергејт је и откривена захваљујући узбуњивачу о чему се у раније није много знало.

16) Frank Marini, *Towards a new Public Administration*, Chandler, New York, 1971. Овоме је претходила конференција 1967. године у Филаделфији под називом: Теорија и пракса јавне управе – предмет, циљеви и методи, у организацији Америчке академије политичких и друштвених наука. Многи закључци ове конференције су уграђени у поменути књигу која се сматра весником нове фазе.

Укратко, концепт Нове јавне управе је „наглавачке“ поставио принципе из претходног периода. Сада се веровало да изабрани званичници (политичари) и они које они постављају представљају главну претњу етичкој власти. Са друге стране су етички супериорнији јавни службеници који су стручни за питања јавних политика и они су најбоља гаранција да ће грађани имати добру и часну владу. Да би се службеницима у што већој мери омогућило да обављају своју дужност и послове, инсистирало је да управа буде што ближе грађанима те су постали значајни процеси децентрализације, контроле од стране заједнице и партиципација (укључивање грађана у процес доношења одлука). У овој фази се потенцирала слобода информација, заштита узбуњивача и генерално настојање да се ограничи контрола и патронат извршне власти над администрацијом. У основи за ова опредељења лежало је веће поверење у етичко расуђивање јавних службеника него у изабране извршне шефове и легислативу.

Избор Роналда Регана и раст конзервативизма у САД је допринео јачању неповерења према влади. Реганисти су заступали идеју о смањивању опсега односно надлежности власти. У њихово време била је актуелна фраза „власт је проблем и треба је се отарасити“. Ипак теоретичари Нове јавне управе су видели у ослањању на професионалне вредности и етику професионалних јавних службеника најбољи начин да се власт (влада) очува као часна. И баш као што су бројне друштвене промене шездесетих довеле до Нове јавне управе и индивидуалистичке етике, политичке силе Реганове револуције учиниле су да професионалци у јавном сектору поново преиспитају фундаментална уверења око сврхе владе и концепта власти. Ово поновно преиспитивање током и крајем осамдесетих година подстакло је интересовање за неке концепте из касног 19. века (период настанка јавне управе) када се јавни сектор развијао као одговор или брана од злоупотреба парцијалних група и непожељних ефеката тржишне економије.

Као посебна или трећа фаза може се идентификовати период Реганове администрације. Током осамдесетих година поново је владао принцип етичке неутралности службеника. То је у пракси значило да службеник треба да следи директиве и принципе организације а не своје личне етичке погледе.¹⁷ А те принципе па

17) Принцип неутралности службеника и јавне управе имао је бар два практична недостатка. Прво, ма колико били детаљни закони, кодекси, директиве и сл., јавни службеник се суочава свакодневно са разним ситуацијама које се не уклапају у калупе и које

тима и морални садржај одређују изабрани званичници односно политичари као и они које они постављају на функције. Дакле, нема личне одговорности већ само одговорности организације као целине. Ова „нова-стара“ одређења у знатној мери представљају враћање традиционалним поставкама из периода пре НЈУ, пре свега због незадовољства дотадашњим постигнућима

Током ових година дошло је до пораста броја постављених функционера – политичара у управној грани власти. Они су инсистирали на етичкој неутралности управе али и на њеној сталној контроли. Међутим та контрола (од стране политичара) се у пракси манифестовала као стална претња приватизацијама, смањењем овлашћења, те као отпор расту плата и осталих бенефиција јавних службеника. Али управо у том периоду је дошло и до великих скандала и криза за које су били одговорни управо политичари (функционери) а не *merit* јавни службеници. Како су се сва дотадашња решења показала недовољно успешним настављена је потрага за новим и савршенијим моделима.

Четврта фаза етике јавног сектора се везује за почетак деведесетих година када се појавила утицајна књига аутора Осборна и Геблера, о предузетничкој власти¹⁸. Са овом књигом настаје и нови талас или парадигма о предузетничкој власти. Основна промена у односу на Реганово време је да је систем власти лош и да га треба унапредити и то првенствено уграђивањем предузетничких механизма и принципа у рад власти. Подсетимо се, реганисти су заступали идеју да је власт сама по себи проблем и да је решење приватизација. Друга велика карактеристика овог концепта јесте фокусирање на резултате власти и управе а не норме и процедуре. Ова два аутора су подвукла значај морала и етике у јавној управи али су одбацили претходну моралну концепцију неутралности. Такође су и против праксе сталне контроле односно инспекција управе од стране политичара јер сматрају да се показало да су у коруптивним радњама учествовали за-

захтевају расуђивање о конкретној ситуацији а не пуку примену системског решења. Друго, није било предвиђених механизма да се чује глас службеника, шта он мисли о организацији управе или како да реагује када се суочи са притисцима да делује мимо етичких начела.

- 18) Реч је о књизи Редизајнирање владе (енгл. *Reinventing government*). Овај покрет или реформски правац постаје популаран након објављивања истоимене књиге са поднасловом „Како предузетнички дух пренети у јавни сектор“. Већ из самог наслова књиге намеће се чињеница да они не заступају идеју о повлачењу владе већ идеју о активној али предузетнички активној влади (власти). David Osborne, Ted Gaebler, *Reinventing Government – How to entrepreneurial spirit is transforming the public sector*, Penguin group, New York, 1993.

право политичари а не службеници. Осим тога ако су трошкови контроле високи упитно је да ли таква контрола има смисла? Бројни прописи и стална контрола могу створити систем власти у коме је корупција минимализована али је тиме онда и смањен простор за ефективно. Због тога они предлажу да је најбоље решење власт окренута ка резултатима (управљање путем резултата). По рецепту двојице аутора фокусираност на резултате, а не на правила и улоге јесте најбољи начин да се рад власти учини бољим и етичнијим. Они одбацују морални принцип из друге фазе (фазе нове јавне управе) по коме јавни службеници могу слободно да уграђују своје личне погледе, вредности па и интересе у доношење и реализацију политика, јер се у пракси показало да ово води ароганцији бирократије и њеном удаљавању од јавног интереса грађана.

Овим, анализа места и значаја етике у јавном сектору није исцрпљена. Током деведесетих година као и почетком 21. века, до данашњих дана, појављују се нови концепти који су углавном критика претходне парадигме. Тако, на пример, у књизи Дух јавне управе, америчког аутора Џорџа Фредерексона критикује се етичка парадигма карактеристична за предузетничку власт, нарочито њен сегмент који се односи на јавно предузетништво. Уместо предузетничког духа, Фредериксон истиче да у језгру јавне управе треба да обитавају вредности као што су приврженост закону, част, професионализам, лични морал и оданост уставу.¹⁹ Овај аутор види везу између корупције у јавном сектору и неетичког понашања са једне стране и предузетничког модела власти са друге стране. Осим Фредерексона сличног мишљења су и Томас и Синтиа Линч (*Thomas and Cynthia Lynch*) који говоре и пишу о постмодерним вредностима јавне управе тј. јавног менаџмента.²⁰ По њиховом виђењу у САД пред крај 20. века у, како је називају, постмодерној теорији јавне управе вредности су релативне и њихов значај или приоритизација се успоставља политичким процесом (или једноставније речено одлучује се о томе шта је морално или не, као и о многим другим практичним питањима, без „оностраног“ порекла морала и етике). Са друге стране истичу да су већина Американаца верници, те да је за њих

19) George H. Frederickson, *The Spirit of Public Administration*, San Francisco: Jossey Bass, 1997, p. 161.

20) Thomas D. Lynch & Cynthia E. Lynch. „The Increasing Importance of Values and Ethics in New Public Management,” presented at *The Speyer Workshop on The Political and Judicial Implications of Public Management*, Speyer, Germany, October 15-17, 1997, према: Cohen, Eimicke, исто.

прикладан морал који произилази из вере. Они заступају идеју да етика јавног сектора не може бити ситуациона и ствар нечије одлуке већ да треба да буде заснована на духовној мудрости те се залажу за увођење широког спектра религијске мудрости и вредности у јавну управу. Због својих залагања, често се заступници ових идеја (попут Фредериксона и Линч) означавају као заговорници спиритуалистичке концепције етике јавног сектора.

На крају, након актуелизације питања значајних за етику јавног сектора и представљања етичких концепата кроз историју, могу се констатовати два кључна питања или дилеме. Различите фазе или парадигме описане у овом раду разликују се управо због другачијих одговора на ова питања. Једно од њих јесте питање гаранта етичких начела у јавном сектору. Да ли су гарант етике јавног сектора изабрани политичари, службеници, или неко трећи? Друго велико питање и дилема је да ли је за јавни сектор адекватна лична етика или организациона (колективно-пословна) етика, односно да ли рђави ефекти долазе од лоших институција или лоших људи?

ЛИТЕРАТУРА

- Марчетић, Гордана, „Етички кодекси и етика јавних службеника“, *Хрватска и компаративна јавна управа*, Институт за јавну управу, Загреб, бр. 2, 2013.
- Матић, Милан, Милан Подунавац, *Политички систем*, ФПН и Чигоја, Београд, 1997.
- Самарџић, Слободан, „Политика“ у: *Енциклопедија политичке културе*, (приредили: Милан Матић, Милан Подунавац), Савремена администрација, Београд, 1993.
- Станчетић, Веран, *Реформа јавне управе – ка новој јавној управи*, ФПН и Чигоја штампа, Београд, 2015.
- Bailey, Stephen K., “Ethics and the Public Service,” in: *Public Administration and Democracy*, (ed. Roscoe Marin) Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1965.
- Cohen, Steven, William B. Eimicke, „Trends in 20th Century United States Government Ethichs“, *International Journal of Organization Theory and Behavior*, PrAcademics Press, USA, Vol. 3, No. 3 & 4, 2000, pp. 571-597.

- Frederickson, George H., *The Spirit of Public Administration*, San Francisco: Jossey Bass, 1997.
- *ICMA Code of Ethics With Guidelines*, http://icma.org/en/Page/72/The_ICMA_Code_of_Ethics_with_Guidelines,
- Lynch, Thomas D. & Cynthia E. Lynch. „The Increasing Importance of Values and Ethics in New Public Management,“ presented at *The Speyer Workshop on The Political and Judicial Implications of Public Management*, Speyer, Germany, October 15-17, 1997.
- Marini, Frank, *Towards a new Public Administration*, Chandler, New York, 1971.
- Mosher, Frederick C., *Democracy and the Public Service*, Oxford University Press, 1968.
- Osborne, David, Ted Gaebler, *Reinventing Government – How to entrepreneurial spirit is transforming the public sector*, Penguin group, New York, 1993.
- *Pendleton Civil Service Reform Act - An act to regulate and improve the civil service of the United States*, January 16, 1883.
- Wilson, Woodrow, „The Study of Administration“, *Political Science Quarterly*, Columbia University, New York, June 1887.

Veran Stancetic

ETHICS IN POLITICS AND PUBLIC ADMINISTRATION – THE IMPORTANCE AND PARADIGMS OF PUBLIC ETHICS

Resume

The subject of this work is the ethic of the public sector and the role and importance of ethics in politics and administration. The paper presents the paradigm of ethics of the public sector since the late 19th century to the present day. The aim of this work is to identify possible concepts of ethics in public sector and the success of their implementation in practice, based on the introduction of methodological approaches and different paradigms. The work is dominated by a distinctive methodological approach to the science of public administration and public policy studies. Therefore, the phenomenon of public ethics is elaborated using policy-administration

dichotomy. Before presenting the developmental phases an analysis of the relationships between terms of politics and administration is given, as well as the importance of ethics in these fields.

After that the question, the place and the role of ethics in politics is set. Some theoretical contradictions between the definition of politics as a struggle for power on the one hand and the necessity of applying ethical principles on the other hand have been pointed out. A possible solution may be hiding in distinguishing general policy from its implementation (the difference between politics and administration). One of the main dilemmas of public sector ethics is the question of who the guarantor of the public ethics is - elected politicians, administrators, or someone else? Another big question or dilemma is whether wicked effects come from bad institutions or bad people? In other words the question is: is for public ethics personal (individual) or organizational (collective-business) ethics adequate?

After a general analysis and the establishment of a dilemmas related to this field, an overview of the historical developmental phases of public ethics are given. The different paradigms of the public ethics in which dilemmas are reflected just as stated in the general analysis are also presented.

The first phase starts in 1887 (the year when Wilson published the article Study of Public Administration) and lasts until the beginning of the seventies in the twentieth century. It was a period when it was believed that the threat to the society does not come from the bad people or individuals. but from poor or bad institutions. Hence organizational, rather than individual ethics, was considered as appropriate for the public sector.

Since the seventies, a new paradigm appeared (New Public Administration) that virtually reverses the previous upside down. According to the new approach, elected officials (politicians) and those who are politically set, pose the main threat to ethical government. The individualism and individual or personal ethics of administrators was also underlined.

Later, during the Reagan administration, the concept of ethically neutral administrators ruled once more (having in mind that they only implement the decision). Finally, from the beginning of the nineties, a new movement by the name of the Reinvention movement appeared. Its main idea was based on entrepreneurial government. At the very end, the so call 'spiritualistic conception' of public ethics is mentioned.

Keywords: ethics, politics, government, administration, public sector, public officials

* Овај рад је примљен 12. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

*Владица Тодоровић**
Београд

СТРАНКЕ КОНЗЕРВАТИВНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У СРБИЈИ С КРАЈА XX ВЕКА –СПО, СРС, ДСС

Сажетак

У раду ћемо се бавити најзначајнијим странкама конзервативне оријентације у Србији, од увођења вишестраначког система 1990. прецизније с краја XX века. И то: Српским покретом обнове (СПО), Српском радикалном странком (СРС) и Демократском странком Србије (ДСС). Помоћу анализе садржаја релевантне литературе анализираћемо ставове ових странака о значајним политичким питањима као и међусобни однос ових странака, и покушати да дођемо до одговора зашто ниједна од ових странака дугорочно није постала доминантна странка десне оријентације на политичкој сцени Србије. По нама један од узрока је у томе што ове странке немају традицију из времена пре другог светског рата.

Кључне речи: десница, конзервативизам, странке, политика, Србија

Након деценија комунизма, када је у политичком систему постојала једна странка, леве оријентације, са увођењем вишестраначког система у Србији, појављују се и конзервативне странке, странке десне оријентације.

У карактеристике конзервативизма спадају: традиционална породица као стуб друштва, поштовање традиције, значај религије и добрих односа цркве и државе, приврженост нацији.

* Докторанд, Факултет политичких наука, Београд

По Ендрју Хејвуду, још можемо додати: људска несавршеност, хијерархија, ауторитет, својина.¹

У државама са дугом демократском традицијом уобичајено је да постоје две доминантне странке које се смењују на власти, једна је странка десне а друга леве орјентације. Најбољи пример такве политичке сцене је Велика Британија, где се на власти смењују Конзервативна странка и Лабуристичка странка. Ове странке углавном су самостално на власти, мада је 2010. Конзервативна странка формирала власт са Либерално демократском странком, али је већ на следећим изборима 2015. Конзервативна странка освојила довољну већину да самостално формира власт. Србија није земља такве политичке традиције, избори се у Великој Британији одржавају по већинском изборном систему док у Србији по пропорционалном али потребно је да се политичка сцена у Србији укрупни и на десници и на левици, да постоје две странке које ће се смењивати на власти. Проблем доминантне странке постоји и на левици али у овом раду ћемо се бавити десним странкама у Србији и покушаћемо да истражимо зашто ниједна од странака десне орјентације није постала доминантна у дужем временском периоду.

1. ОСНИВАЊЕ, ПОЧЕЦИ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СПО

СПО су основали 10. марта 1990. Вук Драшковић, који је био искључен из Српске народне обнове и Војислав Шешељ, који је био председник Српског слободарског покрета. Међутим, сарадња Драшковића и Шешеља трајала је само од 10. марта до 31. маја 1990.

Драшковић наводи разлоге раскида: “До разлаза је дошло на турнеји у Америци. Он је тада у вероватно у договору са Ђујићем, рекао да је његов даљи политички пут у максималном приближавању владајућем режиму. Добити од њега медијску промоцију, страховиту пропаганду и онда се у погодном тренутку дочепати власти. Он је говорио: „Ја сам робијао, ја ту своју робију морам да наплатим.“ Мени је рекао да се манем политике и да наставим да пишем књиге.²

1) Ендрју Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 75.

2) Ненад Стефановић, *Покривање нетокраке*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 237.

Шешел о прекиду сарадње са Драшковићем каже: „Он то лаже, њему се ништа не може веровати. Драшковић је обећао да ће се сасвим другачије понашати него у СНО, и што је најважније, да се његова супруга неће мешати у страначке послове. То је трајало само три дана. Она је она себи давала за право да креира страначку политику, да се издире на генералног секретара, да се меша у све послове и одлуке. На састанку централне управе 5. јуна 1990. Драшковић је смењен 9:5 али је заказао нову седницу за 8. јун и тада су сви присутни председници месних одбора глас дали Вуку.³ Шешел 1991. оснива Српску радикалну странку, док Драшковић наставља политичко деловање у Српском покрету обнове.

СПО је прва опозициона странка која је ушла у народ и направила значајну партијску мрежу по градовима Србије.⁴

У структури бирача СПО-а КВ радници чина 19%, службеници и техничари 18%, високообразовани и стручњаци 14% и незапослени 10%.⁵

1.1. Однос према режиму Социјалистичке партије Србије

СПО је дуго био најјача опозициона странка и предводник опозиционог окупљања: ДЕПОС-а 1992., ДЕПОС-а 1993., коалиције Заједно 1996. као и ДОС-а 2000. Године 1991. 9. марта СПО је предводио демонстрације тражећи оставке челних људи државне телевизије, које су завршене интервенцијом полиције.

Након пада Републике Српске Крајине 1995. Драшковић изјављује: „Крајина је жртва политике која је Србију и Црну Гору, матичне земље и срца целе нације наше, стрпала у светски економски, културни, дипломатски затвор и учинила их апсолутно немоћним да притекну Книну и Крајини у помоћ“.⁶

Након победе опозиције на локалним изборима у готово свим већим градовима и одбијања режима да призна резултате Драшковић каже: „Слободан Милошевић се до краја разголитио... Победа не може бити одузета. Победа је остварена и народ се осећа победнички ... Издржаћемо дуже него што су, својевремено, издржали Чеси.“⁷

3) Исто, стр. 238.

4) Миша Ђурковић, *Конзервативизам и конзервативне странке*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 95.

5) Славиша Орловић, *Политички живот Србије*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 224.

6) Вук Драшковић, *Подсећања*, Српска реч, Београд, 2003, стр. 220.

7) Исто, стр. 257-258.

Године 1998. СПО је преговарао о уласку у владу са СПС. Драшковић на главном одбору: „Као што видите, СПО у тој влади није. То значи да је одбијено све оно на чему смо инсистирали, а у Владу, тек ради пуне власти, нисмо хтели и нећемо никада, јер наш Програм и нова Србија, за коју се боримо, нису на продају“.⁸ Након дугих преговора СПО није ушао у владу у коју улази СРС. Поводом ситуације на Косову: „Садашња црвено-црна коалиција у Србији вући ће потезе који ће нас довести пред ултиматуме моћних и под њихове бомбе, ако не буде памети у Београду.“⁹ Пред бомбардовање 1999. СПО улази у савезну владу. Тим поводом Драшковић каже: „У тешком времену недаћа по наш народ и државу прихватили смо се велике обавезе да помогнемо у решавању тих великих проблема, а обавеза изнад свих обавеза јесте очување наше државе, очување нашег Косова и Метохије.“¹⁰

После два покушаја убиства: „Када је реч о Милошевићевом режиму, све је јасно. Ми смо једни наспрам других, они са каминима пуним песка, са револверима и батинама, а ми са својим срцем и љубављу према Србији, при чему никад од оружја нисмо понели ништа теже ни другачије од крста.“¹¹

1.2. Спољнополитичка оријентација

Пред изборе 1997. Драшковић каже: „Пред овом земљом и народом су два пута. Први пут је пут демократске Србије, коју представљам ја. Овај програм би гарантовао да би земља за наредне три до четири године, постала пуноправни члан Европске уније.“ Други пут је пут у међународну изолацију, нове санкције, страна интервенција и војнички слом Србије, губитак Косова“.¹²

Поводом дилеме коме се приклонити Русији или Сједињеним Америчким Државама и Европској Унији: „Русија је у невољама већим од наших. Пример Чеченије хоће да следе још неки, па Русији самој прети трагедија могућег распада. Ми деценију, натежемо коноп са САД, НАТО и ЕУ. Хоћемо да им докажемо да греше и да их присилимо да промене однос према српском државном и националном питању... Споразумом Милошевић-Холбрук, у решавање косовске драме укључени су САД, НАТО и ЕУ. У сукобу

8) Исто, стр. 296.

9) Исто, стр. 298.

10) Исто, стр. 305.

11) Исто, стр. 396.

12) Исто, стр. 285.

са тим силама не можемо одбранити Косово. У сарадњи са њима, сигурно ћемо га одбранити и учврстити у оснаженој Србији.¹³

Током преговора у Рамбујеу, поводом спровођења евентуалног споразума: „Ко ће разоружати албанске терористичке формације..ако неко други то хоће да обави и нуди се да уместо нас разоружа терористе, онда размислимо о томе. Ми нисмо чланица НАТО пакта, али наш циљ мора да буде да уђемо у Европску унију и НАТО.“¹⁴

О Драшковићу, Владан Станковић пише: „Ономе чему је једино до краја остао веран то је антифашизам четничке идеологије и блиски односи са САД и Енглеском.“¹⁵

1.3. Однос према Србима изван Србије

Драшковић је од почетка био критичан према политици Срба у Републици Српској и Републици српској Крајини. Тако је оптужио власти у две републике да су под контролом режима у Србији: „Нека каже Радован Караџић по чијем је налогу, марта 1991. претио да ће са милион љутих Срба прећи Дрину и обрачунати се са побуњеном омладином Србије. Нека Милан Бабић јавно понови да је, тако рећи свакодневно, присиљаван из Београда, са највишег места, да напада СПО“ .¹⁶

Да би се зауставио рат у Босни и Херцеговини, СПО предлаже: „Признати БиХ, као унију Републике Српске и муслиманско-хрватске федерације и обуставити мобилизацију у Србији и пресећи сваку врсту помоћи Караџићу и (Ратку) Младићу“.¹⁷

У Републици Српској Крајини СПО се залагао за прихватање плана Зе четири.

СПО је критиковао Караџића када је војска Републике Српске заробила војнике УН: „Када је цела планета, са криком немоћног очајника, посматрала офицере и војнике УН привезане, као керове, за бандере и букве по Јахорини, један психијатар је, заиста, нокаутирао читав свет. Караџић са поносом истиче да је био и храбрији и далековидији од Милошевића, свакодневно доказујући да је у овом обогаленом свету све допуштено.“¹⁸

13) Исто, стр. 301.

14) Исто, стр. 308.

15) Владан Станковић „Фактори менталитета у карактерима политичких вођа у Србији“ *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр.1/2010, стр.86.

16) Вук Драшковић, *Подсећања*, нав. дело, стр. 269.

17) Исто, стр. 211.

18) Исто, стр. 214-215.

Након пада Крајине, Драшковић каже: „Пала је книнска крајина, али нису, на нашу несрећу, још пали ни неразумна политика ни њени барјактари који су скривили ову несрећу... Тешка пресуда Крајини, као заштићеној области Уједињених Нација, потписана је и пред Уједињеним нацијама оног тренутка када је Карацић згазио Сребреницу и Жепу, такође заштићене области УН, и упутио се на Бихаћ, трећу заштићену зону УН, а тамо му притекао и Милан Мартић у помоћ... Крајина је и жртва оног скорашњег везивања војника и официра Уједињених Нација за бандере“.¹⁹

1.4. Однос према Српској православној цркви

СПО припада идеологији која посвећује значајну пажњу религији а један од знакова по коме је препознатљива ова странка су три прста која означавају свето тројство. Овај знак симпатизери СПО су показивали на митинзима.

Приликом повратка моштију Николаја Велимировића из САД, 1991. власт је дозволила скуп али да се не одржи у Београду због великог броја присталица СПО, који би се могао претворити у митинг опозиције.. Тако да је скуп одржан у Лелићу. Скупу су поред руководства СПО, присуствовали представници из САНУ, Удружења књижевника, али и В. Шешел.²⁰

Након избора 1993. у оквиру коалиције ДЕПОС у којој је био и СПО, у парламент је изабран свештеник Јараковић, али због тога што СПЦ забрањује свештеницима политичко деловање, поднео је оставку на посланичко место.

Поводом напада на Артемија Радосављевића, епископа Рашко-призренског: „Сад нападају владику Артемија, наше свештенике и мученике који су остали на Косову, оптужују за издају због тога што су остали тамо, због тога што нису побегли као они, због тога што албанским терористима не препуштају Грачаницу, Љевишску, Девич, патријаршију“.²¹

2. ОСНИВАЊЕ, ПОЧЕЦИ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРС

Шешел после разлаза са Драшковићем оснива Српски четнички покрет. Наступа на председничким изборима 1990. и осваја

19) Исто, стр. 219.

20) Јован Бајфорд, *Песник и мученик*, Pescanik. Net, приступљено 10. јуна 2016.

21) Вук Драшковић, *Подсећања*, нав. дело, стр. 386.

90 000 гласова. Емисију у којој се представио као кандидат гледао је Томислав Николић, потпредседник месног одбора Народне радикалне странке у Крагујевцу. Написао је писмо Шешељу и предложио уједињење са одборима Народне радикалне странке који не признају Вељка Губерину за председника. До оснивања Српске радикалне странке долази 23. фебруара 1991. у Крагујевцу. СРС постаје парламентарна 1991. јер је на допунским изборима у Раковици, Шешељ убедљиво победио. О избору Шешеља, Слободан Самарџић пише: „Као шефу нове, Српске радикалне странке, власт му је израдила посланичко место у Скупштини Србије у лето 1991. и од тада до данас њихова политичка симбиоза има један спирални успон.“²²

То је година почетка рата у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и како режим није имао јасне ратне циљеве, Шешељ формулише западне границе Србије: Карлобаг, Огулин, Карловац, Вировитица, називајући издајницима све оне који нису били на фону СРС у националном питању.

Гласачи СРС-а су пре свега они са незавршеном или завршеном основном школом 35%, са завршеним радничким и средњим школама по 28%. У структури занимања НК и ПК чине 19%, службеници и техничари 16%, КВ радници 15%, незапослени 12%.²³

2.1. Однос према режиму Социјалистичке партије Србије

Од оснивања, СРС је имала благонаклон однос према режиму. Шешељ је био омиљени Милошевићев опозиционар.²⁴ На председничким изборима децембра 1992. СРС је подржала Милошевића, који побеђује Милана Панића, а СРС је након парламентарних избора подржала и власт СПС-а.

Од СПС је у то време тражила разне врсте уступака, као што је смена савезног премијера Милана Панића и председника Савезне републике Југославије Добрице Ћосића.²⁵

У књизи интервјуу „Ко сте ви Војиславе Шешељу“? Шешељ позитивно говори о владавини СПС: “Ја мислим да ми и данас имамо, у принципу, праву демократију. Многи кажу да још немамо праву демократију. То кажу они који су мислили да ће се чим дође демократија, они наћи на власти. Е, па не може то тако

22) Слободан Самарџић, *Аргументи за Србију*, Центар за унапређивање правних студија, Београд, 2001, стр. 241.

23) Славиша Орловић, *Политички живот Србије*, нав. дело, стр. 224.

24) Зоран Стојиљковић, *Сва лица опозиције*, Вукотић медиа, Београд, 2015, стр. 247.

25) Славиша Орловић, *Политички живот Србије*, нав. дело, стр. 289.

у демократији. Имамо демократију оног момента кад је народ био у могућности да сам изабере оне који ће владати државом. И та наша демократија се ни почему не разликује од, рецимо, француске демократије. Где ту постоји разлика? Имамо слободну штампу, свако може да штампа новине. Треба написати најобичнију пријаву министарству информисања: “Од данас издајем новине под тим и тим називом.“ И новине се региструју²⁶. Али те слободно штампане новине имале су проблем у дистрибуцији, хартији за штампу као нпр.: НИН, Време, Наша борба, док такве проблеме нису имале новине под контролом режима. Подршка СПС трајала је до 1993. када је због подршке режима Венс-Овеновом плану, СРС најавила да ће оборити владу. Милошевић је предупредио гласање и распустио скупштину. На изборима 1993. СРС је прошла слабије него 1992. Лоши односи трајали су до локалних и савезних избора 1996. После непризнавања резултата локалних избора, коалиција Заједно почела је протесте које су у СРС осудили, док је СРС освојила власт у Земуну, који им је послужио као експериментална општина да би показали како би СРС владала на републичком нивоу. Године 1997. на председничким изборима Шешељ је поражен од Милана Милутиновића, после бројних нерегуларности. СРС није извела присталице на протесте, јер лидери СРС нису хтели да угрожавају животе својих гласача, за разлику од прозападне опозиције, како су говорили, мада раније није било инцидената на скуповима СРС. Поставља се питање како то да је било инцидената на скуповима опозиције а не на скуповима СРС. По нама, јер је СПС увек рачунала на коалицију са СРС, што се и испоставило следеће године када СРС после неуспелих преговора СПС са СПО улази у власт 24. марта 1998. и остаје до 5. октобра 2000.

Због споразума Черномирдин-Ахтисари, којим је прекинуто бомбардовање СРЈ од стране НАТО-а 1999. радикали су гласали против ратификације тог споразума а њихови министри најавили су излазак из Владе. Међутим уредбом председника републике (Милутиновића) наложено им је да остану у Влади.²⁷

На подсећање на изјаву да ће напустити владу ако страни војници уђу на Косово, одговорили су да су напустили владу, тиме одржавши реч, али да су се вратили у реконструисану владу, дакле не у исту владу у којој су били од 1998. Приметно да је и та влада до краја мандата водила исту политику као и претходна.

26) Нада Бојић, *Ко сте ви Војиславе Шешељу?*, Дерета, Београд, 1992, стр. 151-152.

27) Славиша Орловић, *Политички живот Србије*, нав. дело, стр. 160.

Шешел је сведочио у корист Милошевића у Хагу, а недавно се заложиио за подизање споменика Милошевићу.

2.2. Спољнополитичка оријентација

На Русију СРС се ослањала од оснивања. Како СРС није имала значајније контакте са властима Русије, окренула се странци Владимира Жириновског. Лидер СРС се више пута састајао са Жириновским, лидером Либерално демократске странке, познатог по екстремним изјавама.

У шестој тачки програма СРС се говори о евроатланским интеграцијама:

СРС ће поносно и усправно сарађивати са светом, штитећи државне и националне интересе. Приче неких политичких странака да би њихова победа представљала брзо припајање Европској унији су обмана којом желе да обезбеде још неколико година владавине и додатну пљачку народа. Залажемо се за најближе односе и свестрану сарадњу и са Русијом, Кином, Јапаном, Индијом, арапским земљама, земљама Јужне Америке. Српски радикали су против уласка Србије у НАТО, али не само због чињенице да је НАТО извршио бруталну агресију на нашу земљу. Приступање Северноатланском савезу додатно би осиромашило народ и државу, а заузврат ништа не бисмо добили и морали бисмо да се одрекнемо захтева за наплату ратне штете од земаља агресора.²⁸

Данас када је Русија снажнија него 90-тих година, СРС се залаже за улазак у Евроазијску унију и војни савез ОДКБ.

2.3. Однос према Србима изван Србије

СРС је од оснивања желела уједињења свих Срба у једну државу. Године 1991. долази до рата у Хрватској и формирања Републике Српске Крајине, 1992. долази до рата у БиХ и формирања Републике Српске. У овим републикама СРС је имала своје подружнице али и у Црној Гори. Никола Поплашен из СРС био је изабран за председника Републике Српске, али је смењен на интервенцију међународне заједнице, док је у Црној Гори СРС у почетку имала 8 посланика али касније је постала странка са малим утицајем. Као циљ СРС поставила је да победи у свим српским државама и тако дође до Велике Србије. У кампањи де-

28) Јово Бакић, „Политичке странке умерене и крајње деснице у Србији“, *Нова српска политичка мисао*, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2006, стр. 119.

цембра 1992. којом је доминирало национално питање, изборни слоган СРС био је „Где су српске земље ту су српски радикали“.

Године 1994. СРС се противи блокади на Дрини. Тада је СРС била у сукобу са СПС који су обележили инциденти у републичкој и савезној скупштини. Године 1995. лидер СРС је говорио да је био у затвору у Гњилану док је режим предавао Републику Српску Крајину, као да би Шешел да је био на слободи преузео власт у држави и интервенисао у Крајини. Године 1995. СРС је била против Дејтонског споразума да би га касније бранила, схватајући да су Срби формирали Републику Српску на 49% територије БиХ.

СРС је подржавала уједињење Срба путем рата, али је у Хашком суду Шешел говорио да СРС жели уједињење мирним путем, тако што ће и код Муслимана и Хрвата пробудити српску свест, коју су временом изгубили.

2.4. Однос према Српској православној цркви

Однос према хришћанству је једна од најбитнијих разлика у односу на умерену десницу, јер потоња према религији има недвосмислено позитиван став. Шешел се није либио да тројицу владика СПЦ Амфилохија Радовића, Атанасија Јевтића, Артемија Радосављевића алудирајући на почетна слова њихових властитих имена увредљиво означити као три издајничка слова А.²⁹ СРС има славу „Три јерарха“ а и посланици су се заклињали у цркви на почетку мандата. Било приметно да СРС тражи подршку у СПЦ, јер се могло видети често гостовање епископа Милешевског Филарета у пропагандној емисији СРС „Радикалски таласи“.

У блиским односима Шешел је био са свештеником Жарком Гавриловићем који је основао Српску светосавску странку али касније су били у сукобу.

У интервјуу руској телевизији Канал 5, 14. 12. 2014. на питање новинара: Ви сте религиозан човек? Шешел одговара: „Ја сам умерено религиозан, припадам СПЦ, веома сам поносан на то што ми Срби имамо националну цркву, јер да немамо националну цркву ко зна где бих ја одлутао по свом религиозном убеђењу, јер сам јеретик по некој вокацији јер не могу рећи да прихватам све црквене догме, али изузетно ценим и поштујем православну цркву.“

29) Исто, стр. 112.

3. ОСНИВАЊЕ, ПОЧЕЦИ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДСС

ДСС је основана 26. јула 1992. Оснивачки скуп је сазван под називом скупштина демократа за ДЕПОС јер Демократска странка није приступила овом покрету. Војислав Коштуница наводи разлог напуштања ДС и оснивања ДСС: „Неопходно је да се политичка сцена Србије разбистри, и свака птица оде своје јату.“³⁰ Лидер ДСС овде говори да су идеолошке разлике узрок формирања ДСС, јер је нова странка више национално оријентисана. Матија Бећковић рекао је да је Коштуница оличење нове, младе, образоване, некомпромитоване Србије. Коштуница није био члан Комунистичке партије Југославије, био је протеран са места асистента на Правном факултету у Београду због подршке професору Михаилу Ђурићу, који је критиковао устав из 1974.

ДСС се декларише као странка демократског опредељења и одговорне националне политике.³¹

Борислав Пекић, формулисао је начело којим се води ДСС а то је нација и демократија, а не нација или демократија. Наводи мо део: „Као демократе, никад не допустимо да будемо увучени у вештачку дилему избора између нације и демократије. Јер за демократију је нација њена нужна стварност, за нацију демократија њен изабрани циљ.“³²

У структури занимања гласача ДСС-а 27% чине службеници и техничари, 19% стручњаци, 14% радници, 13% пензионери.³³

3.1. Однос према режиму Социјалистичке партије Србије

ДСС је од оснивања имала дистанцу према режиму. Коштуница је једини значајнији опозициони лидер који се није срео са Милошевићем све до 6. октобра 2000. ДСС је бојкотовала председничке и парламентарне изборе 1997. показујући тиме став према честим мењањем изборних правила. ДСС је критиковала политику режима према Косову, говорећи да ако режим не започне преговоре са Албанцима Србији прети нови Дејтон, али и кад је било евидентно да ће доћи до рата са НАТО-ом да би одбрана била ефикаснија са неком другом влашћу.

30) Ненад Стефановић, *Покривавање нетокраке*, нав. дело, стр. 167.

31) Дијана Вукомановић „Идеолошко профилисање релевантних партија у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр.4/2009, стр. 147.

32) Ненад Стефановић, *Покривавање нетокраке*, нав. дело, стр. 169.

33) Славиша Орловић, *Политички живот Србије*, нав. дело, стр. 224.

О Милошевићу Коштуница каже: „Милошевића сам видео свега два пута и то оба пута пошто сам га победио на изборима. Пре тога га никада нисам срео, нити сам помишљао да улазим у његове владе, нити је странка чији сам председник икада била у тим владама“.³⁴ За мене је Милошевић био противник до оног тренутка док није признао пораз. Од тренутка када је то учинио он за мене више није био поражени кога треба прогањати, нити сам ја био победник који треба да успоставља револуционарну правду“.³⁵

Након 2000. Коштуница показује разумевање за СПС, противи се изручењу Милошевића Хашком трибуналу али и позива СПС да подржи владу ДСС 2004. на тај начин рехабилитујући ову странку која је од тада до данас 2016. била у свим владама.

3.2. Спољнополитичка оријентација

Од оснивања ДСС се залагала за Европску унију. Али 2008. са проглашењем независности Косова, ДСС мења своју спољнополитичку оријентацију, што се поклапа и са одласком са власти Коштунице. Од тада ДСС почиње да наступа са политиком против ЕУ и политиком политичке неутралности. Ову политику формулисао је лидер ДСС у две књиге: *За што Србија а не Европска унија* и *Политичка неутралност или Европска унија*.

Заокрет политике према ЕУ види се када Коштуница прави разлику између Европе и ЕУ: „Србија је стара европска држава, никада у историји није била изван Европе, као што је и сама Европа старија од Европске уније“.³⁶ „Током историје у нашем народу је било широко прихваћено схватање и став да је Србија исток западу и запад истоку, а тај став сведочи о томе да је тражена и проналажена права мера и место Србије у Европи.“³⁷

Однос према САД: „САД стоје иза једностране независности Косова али и Дејтонског споразум којим су у највећој мери поштовани интереси српског народа“.³⁸

Однос према Русији: „О развијању добрих односа са Русијом није реч о чињеници да Русија никада није напала или бомбардовала Србију, већ да је напротив кроз историју више пута подржавала легитимне интересе српске државе.“³⁹

34) Војислав Коштуница, *За што Србија а не Европска унија*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2012, стр. 61.

35) Исто, стр. 61.

36) Исто, стр. 15.

37) Исто, стр. 16.

38) Исто, стр. 21.

39) Исто, стр. 22.

Сукоб Коштунице и ЕУ догађа се поводом улоге ЕУ у признавању независности Косова: „ЕУ је припало да обезбеди да се на европском самиту у децембру 2007. утврди основ за признавање независности Косова и да мисија Еулекс замени Унмник на Косову, како би се УН истиснуле са Косова.“⁴⁰

Посебно је био компликован однос са ЕУ код референдума у Црној Гори, у време када је Коштуница био премијер. Критиковао је ЕУ око већине потребне за изгласавање независности као и због спречавања становника Србије који су из Црне Горе да гласају на референдуму.

3.3. Однос према Србима изван Србије

ДСС је имала блиске односе са лидерима Републике Српске. Док је у Црној Гори ДСС била блиска са Народном странком.

О Републици Српској: „Треба имати у виду да је настанак Републике Српске непосредно и формално везан за Србију. Србија је потписница и гарант Дејтонског споразума. Самим тим и међународноправно Србија и Српска су нераскидиво спојене, што је у складу са интересом српског народа да буде што више и суштинскије повезан. Најбољи начин да се Србија и Српска повезују јесте да што више и јаче економски сарађују. То нас је и највише руководило када смо 2006. донели чврсту одлуку да Телеком Србије мора да победи на тендеру за куповину Телекома Српске.“⁴¹

О Косову и Црној Гори: „Србија мора свим снагама бранити резолуцију 1244 која гарантује њену територијалну целовитост о питању Косова, а о Црној Гори да Србија сагласно своме уставу брани права српског народа и СПЦ у Црној Гори. Док Црна Гора потписује конкордат са Ватиканом прогања СПЦ и њено свештенство и монаштво у Црној Гори.“⁴²

3.4. Однос према Српској православној цркви

Због изузетног значаја који СПЦ има за очување и развијање националне и државне свести код српског народа, потребно је доношење закона којим би се уредили положај, права и обавезе СПЦ, као и њен однос са државом. Неопходно је вратити сву одузету имовину СПЦ и другим верским заједницама. У школама

40) Војислав Коштуница, *Политичка неутралност или Европска унија*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2013, стр. 27.

41) Војислав Коштуница, *Зашто Србија а не Европска унија*, нав. дело, стр. 35.

42) Исто, стр. 36.

треба увести верско образовање. Тек након тога СПЦ ће моћи да обавља своје задатке од општег интереса за читав народ.⁴³ Уколико се овој начелној блискости ДСС-а СПЦ дода и залагање бивше министарке просвете из ове странке, Љиљане Чолић, да се из наставног програма изостави учење теорије еволуције Чарлса Дарвина, онда је клерикална усмереност барем дела ДСС више него очигледна.⁴⁴

Коштуница је од 2000. до 2008. био председник СРЈ и председник владе Србије у два мандата.

Претпоставка да ће према цркви имати више разумевања произилази од тога да је декларисани верник... У мандату ове Владе усвојена су два веома значајна закона која се тичу односа цркве и државе. То су Закон о црквама и верским заједницама 20. априла 2006 и закон о враћању (реституцији) имовине црквама и верским заједницама (25. маја 2006). Влада помаже изградњу Храма, обнову Хиландара... Црква добија и место у преговарачком тиму о статусу КиМ, као и у радиодифузног савету.⁴⁵

ЛИТЕРАТУРА

- Бојић, Нада, *Ко сте ви Војиславе Шешељу?*, Дерета, Београд, 1992.
- Бакић, Јово, „Политичке странке умерене и крајње деснице у Србији“, *Нова српска политичка мисао*, стр. 105-122. 1-4/2006.
- Бајфорд, Јован, *Песник и мученик*, www.pescanik.net, приступљено 10.06 2016.
- Вукомановић, Дијана, „Идеолошко профилисање релевантних партија у Србији“, *Српска политичка мисао*, 4/2009, стр. 137-158.
- Драшковић, Вук, *Подсећања*, Српска реч, Београд, 2003.
- Ђурковић, Миша, *Конзервативизам и конзервативне странке*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Коштуница, Војислав, *Зашто Србија а не Европска унија*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2012.
- Коштуница, Војислав, *Политичка неутралност или Европска унија*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2013.
- Орловић, Славиша, *Политички живот Србије*, Службени гласник,

43) Јово Бакић, „Политичке странке умерене и крајње деснице у Србији“, *Нова српска политичка мисао*, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд бр. 1-4/2006, стр. 108.

44) Исто, стр. 108.

45) Славиша Орловић, *Политички живот Србије*, нав. дело, стр. 374.

Београд, 2008.

- Самарџић, Слободан, *Аргументи за Србију*, Центар за унапређивање правних студија, Београд, 2001.
- Стефановић, Ненад, *Покрштавање петокраке*, БИГЗ, Београд, 1994.
- Станковић, Владан, „Фактори менталитета у карактерима политичких вођа у Србији“, *Политичка ревија*, 1/2010, стр. 69-90.
- Стојиљковић, Зоран, *Сва лица опозиције*, Вукотић медиа, Београд, 2015.
- Хејвуд Ендрју, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

Vladica Todorovic

THE PARTIES OF CONSERVATIVE ORIENTATION IN SERBIA AT THE END OF XX CENTURY – SPO, SRS, DSS

Resume

The defining characteristic of the three major parties of the conservative orientation is that they have not changed their leaders since they were founded, hence all three parties can be called leadership parties. Only DSS changed the leader in 2014. when the party did not pass the electoral threshold in parliamentary elections, followed by Koštunica's resignation from presidency. Another interesting fact is that none of the three leaders, since the parties were established, had faced a rival in the party elections.

Since its foundation SPO stood for cooperation with Europe, the EU, while SRS promoted cooperation with Russia against the EU, nowadays it promotes membership in the CSTO, a military organization, a kind of counterpart to NATO, by 2008. DSS stood for cooperation with the EU, since then it stands for a policy of political and military neutrality, but noticeably inclines to closer ties with Russia.

SPO has long been the biggest opponent of the regime; nonetheless it was frequently willing to cooperate with the regime of SPS. In 1997 SPO. had attained authority on the municipal level in Belgrade backed by SPS; eventually, SPO entered the federal government in 1999.

Since it was formed SRS cooperated with SPS until 1993. when they had a conflict that lasted until 1996, when SRS condemned the protests against the coalition Zajedno against the disregard of the electoral will. Shortly thereafter in 1998. SRS entered the Serbian government as well as the federal government where it remained until 5 October 2000.

From the day it was formed DSS was opposition to the regime, but the party had a smaller impact than SPO and SRS, however in 2004. Koštunica called SPS to support the minority government and by the move he rehabilitated SPS which returned to political life as a prominent player, which will become apparent in the years to follow.

When it comes to relationship between these parties it becomes apparent that the relationship was strained. In the case of SPO and SRS it must have been difficult because their leaders used to belong to the same party, the Serbian Renewal Movement. After parliamentary elections in 1997. they had parliamentary majority but the leader of SRS was favoring government made up of SPS, SRS and SPO.

At first SPS started negotiations with SPO, but SRS seemed a more reliable partner with whom they had already cooperated from 1992., and overnight SRS entered the Serbian government. SPO collaborated with DSS in Depos in 1992., and then in coalition Zajedno in 1996. but because they did not back Koštunica as the presidential candidate of the opposition, SPO did not participate in the 2000 elections as part of DOS, nonetheless in 2004 it entered the government of Koštunica with Drašković as the Minister of Foreign Affairs.

DSS and SRS cooperated with the Democratic Alternative, a coalition, the Democratic Party was also part of the coalition, but the coalition was short-lived.

Since the beginning of the multiparty system a stable right-wing party seemed inconceivable. After the first elections it was SPO, being a major party but not powerful enough to challenge the regime. Then there was SRS, a party overnight achieved significant success, but from the start it cooperated with the regime.

Following 2000 when Koštunica was elected the President of the FRY, DSS became the strongest party of conservative orientation. The party began to grow rapidly, however the influence of the party started to diminish quickly.

A dominant right-wing party that will gather the bulk of the prominent politicians representing the orientation is needed, something the three parties that existed almost from the start of multiparty system couldn't accomplish. They had their ups, then downfalls, went through divisions, lost their parliamentary status. One of the causes of their ups and downs is that they don't have a long history, or to be exact they don't have a tradition from the pre World War II period.

Accordingly, the Democratic Party has had success; it carries on the tradition of the Democratic Party founded in 1919, thus, it can call upon the prominent members and the likes of Ljuba Davidović and Milan Grol. Therefore, Serbia needs the Radical Party, a party with even longer tradition than the Democratic Party, because the NRS was founded in 1881. The party would become the dominant conservative party. An attempt was made when NRS was formed in 1990. As was previously stated, a part of the board of NRS merged with SRS but it still exists. However it needs prominent people to make it a relevant party.

Today we are witnesses that on the party walls hang the pictures of the leaders because the history of the parties starts with them, on the walls of this party pictures of prominent members of NRS would be hung: Nikola Pašić, Stojan Protić, Laza Pačuo, Milovan Milovanović, only if a new leader would continue the tradition of NRS and this time the history would not start with him, they would "aid" his political activities because he would not have to create a party from the foundations, but he would call upon the tradition of the People's Radical Party.

Key words right-wing, conservatism, parties, politics, Serbia

* Овај рад је примљен 01. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

135

Биљана Витковић

**ОДГОВОРНОСТ ЗА ГЛОБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ И
МЕЂУНАРОДНО РАЗУМЕВАЊЕ**

Биљана Витковић

Министарство финансија Републике Србије, Београд

ОДГОВОРНОСТ ЗА ГЛОБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ И МЕЂУНАРОДНО РАЗУМЕВАЊЕ

*Приказ књиге: Миролjub Радојковић, Бранимир Стојковић,
Александар Врањеш, Међународно комуницирање у
информационом друштву, Клио (Библиотека Мултимедиа) и
РТС, Београд, 2015, 197 стр.*

У студији *Међународно комуницирање у информационом друштву*, аутори Мирољуб Радојковић, Бранимир Стојковић и Александар Врањеш, на скоро две стотине страница текста, анализирају утицај револуције у области технологије комуникација (превасходно широку палету могућности интернета, социјалних мрежа и блогинга) на преображај класичних структура (облика, процеса, субјеката, садржаја, ефеката...) међународног комуницирања у нови облик – *глобално комуницирање* у којем државе и различите друштвене, националне и наднационалне структуре губе апсолутну комуникациону сувереност, а постмодерни појединци односно грађани „добијају“ прилику да постану неовлашћени регулатори комуницирања. Како је феномен глобалног комуницирања и његовог деловања на прогрес у међународном разумевању, у пуној еволуцији, осветљен и анализиран првенствено у теоријском оквиру комуникологије и политичке науке, а имајући у виду недостатак научне литературе о међународном комуницирању (комуникологији нових медија, савременим системима информисања...) у домаћим научним изворима, и посебно помањкање уџбеничког градива у овој области, књига је не само важан додатак теоријском фонду знања српске научне заједнице, већ би се могла сврстати у изузетно уски круг истински значајних дела и у светској литератури за овај огранак комуникационих студија.

Наслов је целовит и неупитно одговара садржају књиге – разумевању трансформације комуникационе праксе која се јавља преко међународних граница и њеног утицаја на појединачна друштва и свет у целини.

Предмет студије је генеза међународног комуницирања од настанка, до данашњег времена – када је оно постало глобални, саставни чинилац међународних односа и понашања унутар међународне заједнице (Радојковић).

Научни значај студије проистиче из научне актуелности проблема којим се бави, али и из потребе да се на пољу студија комуникација унапреди теоријско-аналитички приступ разумевању новог облика комуницирања које је надрасло ранију одредницу међународног или међунационалног. Осим значајног помака у погледу развоја комуниколошке научне дисциплине, дело доприноси и њеној популаризацији.

Друштвени значај студије, између осталог, проистиче и из чињенице да међународно комуницирање у савременом друштву наилази на многобројне изазове. Динамичност тих изазова, ау-

тори су појаснили тако што су модеран, глобални систем јавног комуницирања (укључујући све значајне промене током његовог сазревања), поставили у средиште друштвене расправе у правом тренутку – у јеку кључних глобализацијских процеса и противуречностима које их карактеришу – и отворили бројна питања о медијској пракси, која су постала прекретница у начину мишљења истраживача различитих аспеката међународног комуницирања.

Битан допринос студије огледа се у сведочењу да су нови медији и даље нови, сада најмање у технолошком смислу, а највише као фактор који на нове начине обликује међународно комуницирање и – нашу стварност.

Хипотезу – да, због различитих трендова, токова и промена које се везују за глобализацију (једну од најкомплекснијих и најспорнијих савремених појава), систем међународног комуницирања, технолошки заснован на интернету, Вебу 2.0 (*Web 2.0*) и конвергенцији дигиталних медија, прераста у систем глобалног комуницирања а заједно са њим настаје и светска/глобална култура – аутори су промовисали у осам целина студије. Насловни блокови поглавља информативно указују на теме које се у њима разматрају и изложене истраживачке налазе.

У првом поглављу, под насловом „Генеза међународног комуницирања“, описан је историјски развој међународног комуницирања и његове главне карактеристике. Међународно комуницирање, као сложена и стално променљива област комуникације, дескриптивно је одређено као: „Процес који обухвата укупност комуникационих актера, односа и норми помоћу којих се, кроз светски простор и време, духовне творевине преливају преко националних граница“ (стр. 23), уз ауторску напомену да ће ова операционална дефиниција постати „недостатна ако и када националне границе буду укинуте“ (исто).

Друго поглавље, названо „Просторна и временска димензија међународног комуницирања“, описује како се међународно комуницирање током своје еволуције мењало у обе инхерентне димензије – али супротним смером. Просторна димензија је расла, а временска се сажимала, да би у оновременој фази развитка глобалног комуницирања доспеле до ивице спознајних могућности – просторна димензија приближава се свом појмљивом максимуму, а временска минимуму. Чини се да се временска димензија комуницирања више не може умањивати то јест да даље убрзавање иде у правцу толико малих јединица које се више не могу констатовати у човековој представи о времену да се може очекивати

да ће глобално комуницирање, уз друге ефекте, утицати и на промену основне конвенције којом сада рачунамо време.

Треће поглавље студије, „Ефекти међународног комуницирања“, посвећено је ефектима, односно последицама примљених информација на мишљење и делање људи. Закључак аутора је сасвим отворен – код неких људи, под неким условима, неке информације могу да постигну неки ефекат Клапер (*Klapper*). Иако је јасно да је, полазећи од оваквог закључка, о ефектима комуницирања у међународном простору тешко расправљати, а у виртуелном још теже, аутори су јасно показали да су земље у развоју дуго трпеле злу судбину оног дела света који је био најмање комуникационо способан и стога најмање делотворан у стварању промена. На различите начине, овим земљама била је ускраћена равноправност у међународном комуницирању, а истовремено оне су биле најподложније утицају његових негативних последица.

Четврто поглавље, насловљено као „Борба за нови светски информациони и комуникациони поредак“, обухватило је историјски осврт на преломне тачке борбе за нови информационо-комуникациони поредак у свету. Изложено је како су технолошки напредак и распрострањавање интернета допринели бржем комуникационом оснаживању заосталих земаља, тако да су оне постале мање подложне занемаривању, експлоатацији и потцењивању. Приказано је да ни дигитални медији нису имуни на различит третман од стране друштава и појединаца, опет због разлика у њиховом економском богатству. Становиште аутора је да и односи у савременом, глобалном комуницирању нису хармонични и равноправни, али – свет је сада много спремнији да заједнички крене против ризика који се појављују због настанка информационог или мрежног друштва.

У петом поглављу, „Међународна пропаганда“, аутори констатују, „да је сваки корак остварен у експанзији међународног комуницирања имао одговарајуће последице на статус и извођење међународне пропаганде“, и да ће тако, „вероватно, бити и убудуће“ (стр. 84). „Напредак у брзини, домету и средствима за комуницирање у свету“, изазвао је, сматрају аутори, „и паралелну појаву, све јаче загађивање међународног комуницирања – ‘инфосфере’ Земље – међународном пропагандом“ (исто). „И док је темпо загађивања постајао све бржи, друга страна процеса, усаглашавање воља субјеката међународне заједнице о стварима које не би требало никако, па ни пропагандом подржавати, одвија се много спорије. Они који су оваквим следом збивања угрожени,

као ‘мете’ пропаганде, развијају колико год могу своје селективне и одбрамбене механизме, и верују да им је у том послу најдрагоценији савезник интернет технологија.“ (исто). „Међутим“, наводи се, даље у студији, „историјско искуство нам говори да само поседовање технологија са ослобађајућим потенцијалом није довољно за одбрану од ‘сиренског зова’ манипулатора свих врста. Потребно је поседовање адекватног предзнања о томе како и зашто нам се информације нуде“ (исто). У складу са тим, Радојковић, Стојковић и Врањеш, подржавају захтев свих светских самита о информационом друштву, „да се свим људима, целом човечанству, обезбеди скуп предзнања познат као ‘медијска писменост’“ (стр. 84–84).

Шесто поглавље, „Норме у међународном комуницирању“, претежно се бави међународноправним инструментима и препорукама за преношење и пријем јавних информација (порука), те нормама у вези са међународном пропагандом јер је и она намењена превасходно јавностима других држава. Мишљење аутора је да су основни узроци слабости и противуречности нормативног система међународног комуницирања: непостојање ефикасних санкција за кршење међународних норми односно међународних правних инструмената, латентно непомирљив сукоб интереса различитих држава и заснивање међународних инструмената на формалној једнакости и суверености свих припадника међународне заједнице што у стварности није случај¹.

Седмо поглавље, понело је наслов „Способности за међународно комуницирање“. Оно приказује да се способности држава у глобалном комуницирању и данас разликују: „Према сопственим комуникационим потенцијалима, и према степену укључености у међународно комуницирање, многе савремене земље показују се

1) Ево примера из књиге у вези са питањем одговорности државе за информисање и пропаганду који полазе са њене територије: „Неке државе, САД на пример, одбијају да преузму било какву одговорност за рад актера са своје територије (агенције, ТВ и радио, штампу, интернет сајтове итд.) који су укључени у међународно комуницирање. Оне полазе од доктрине по којој ти актери имају статус приватних институција, односно иста права и дужности као било који појединац. Сви они су у САД заштићени првим амандманом који не дозвољава било какво мешање државе у слободу изражавања. У складу с тим, чак се и еклатантни примери говора мржње и непријатељске пропаганде толеришу тумачењем првог амандмана које даје Уставни суд. Отуда се сматра да се у САД не могу примењивати ни одредбе међународног права. Због тога ова држава не пристаје на норме и препоруке иза којих се обично сврстава онај део међународне заједнице који мисли другачије и захтева одговорност за глобално комуницирање. Та већина поштује доктрину по којој се прихваћене међународне норме могу наметнути домаћим актерима комуницирања и да оне чак имају приоритет над националним законима.“ (стр. 88).

као неравноправне“ (стр. 117). Према ауторима, „ова врста лако уочљиве неравноправности није вечита чињеница што су неке азијске земље (Кина, Индија, Јужна Кореја, Сингапур...) и Бразил у Јужној Америци уверљиво показале. Оне су битно унапредиле властити информационо-комуникациони систем поставши тако важни, или чак водећи (Кина), актери међународног комуницирања“ (исто).

Ово поглавље се посебно бави питањем позиције новинских агенција у модерном светском поретку (Стојковић), које су још један чинилац који умногоме одређује способност држава за међународно комуницирање. Новинске агенције су заправо „највећи генератор мађународног комуницирања. Обим њихове продукције се процењује на више од 50 милиона речи сваког дана“ (стр. 137). У студији се наводи да опстанак новинских агенција зависи од прилагођавања условима које диктира информационо друштво и – да је оно што је некада била реч, сада информација. Новинске агенције су у свом раду угрожене отварањем многобројних и службених извора информисања на интернету. Многи актери све више употребљавају Твитер, Фејсбук и друге платформе које користе институције, организације и компаније ради информисања окружења и како би на најбржи могући начин могли да упуте своје поруке домаћој и светској јавности и да избегну посредовање и трошкове скопчане са претплатом на агенцијске сервисе (стр. 139). Ваља цитирати да: „Оно што као дугорочна предност остаје на страни новинских агенција јесте њихов кредибилитет и стриктна контрола истинитости информација које нуде“⁴² (исто).

Последње поглавље књиге „Од међународног до глобалног комуницирања“ резервисано је за савремене друштвено-политичке процесе који су уз утицај развоја и употребе нових информационо-комуникационих технологија (ИКТ) на светском нивоу довели до промене међународног у глобално комуницирање (стр. 140). Према ауторима, важан „показатељ трансформације међународног у глобално комуницирање јесте повећање броја субјеката који умрежавају инфосферу захваљујући развоју и доступности савремених информационо-комуникационих технологија“⁴³ (стр. 141). Овај процес Радојковић, Стојковић и Врањеш, објашњавају и

2) „Јер, као што је познато, интернет је све више загађен слободним прометом неистинитих вести и гласина а корисници преузимају ризик за њихову употребу, или злоупотребу.“ (стр. 139).

3) У студији је наведено да се данас под актере овог облика интеракције могу подвести и машине за претраживање интернета, социјалне мреже, међународне владине и невладине организације, различити локални и транснационални покрети, али и сваки грађанин који

као „последницу нестајања комуникационог суверенитета, који су модерне државе изгубиле много пре појаве интернета, да би касније под утицајем глобализацијских процеса почеле губити и економски, војни, финансијски, еколошки суверенитет итд.“ (исто).

Важан налаз овог поглавља је да „идеја о виртуелном простору, у коме припадници различитих нација и друштвених поредака несметано комуницирају и тиме развијају толеранцију и хабермасовски делиберативни облик демократије, наилази на озбиљне препреке“ (стр. 166) јер је „свет оптерећен неједнакостима и неразумевањем, различитим вредносним и интересним конфликтима, културним самобитностима и различитим политичким системима (...)“, и другим аспектима „из стварног живота који се рефлектују и на сајбер простор, производећи ‘руинирану Вавилонску кулу’ нагрижену различитим језицима, промоцијом говора мржње на одређеним порталима, националистичким дискурсом, цензуром, манипулацијама итд.“ (исто). Отуда је, глобално разумевање, које би требало да буде дериват интернет комуникације, готово немогуће остварити у условима у којима само 15 одсто популације говори енглески језик. Е-елита – нова друштвена група која говори енглески, поседује ресурсе и самим тим боље позиционира у светском поретку – све је видљивија (Врањеш).

Кључна поента дела је да се не може порећи постојање глобалног комуницирања. Трагајући за његовим специфичностима, аутори се слажу да су то и управо описана ограничења аспеката из стварног живота која се одражавају на виртуелни простор, и да је пут развоја овог облика јавне интеракције спор и кривудава (исто). Дајмо реч ауторима: „Препреке и ограничења дефинитивно не може да отклони само технологија, него глобални грађани, што свакако захтева време, али и развијену свест. С друге стране, глобалном комуницирању погодују неке појаве из реалног живота као што су миграције, јефтина путовања за младе, масовни туризам, глобална интеграција тржишта, глобализација забаве итд. које га недвосмислено оснажују.“ (исто). Отуда је изведен и важан налаз студије – да ће главни генератор промена ипак бити друштво, а не микрочип Каран (*Curran*).

Иако је „цензура толико флексибилна да је тешко предвидети шта је следећа мета“ (стр. 174), закључак студије је „да је и глобално комуницирање већ делимично подвргнуто контроли, да се облици те контроле и даље развијају како технолошки тако

поседује одговарајући „гаџет“ за приступ интернету, знање, идеју, те потребу да комуницира у виртуелном простору, тј. преко граница своје националне државе (стр. 141).

и административно, те да не можемо говорити да су актери овог комуницирања, избегавши контролу властитих држава, постали апсолутно слободни да шире поруке кроз сајбер простор према свим меридијанима“ (стр. 179). Отуда је питање аутора „не враћа ли се држава (тима и класичан концепт међународног комуницирања) у домен контроле глобалног комуницирања?“ (исто), постало истинска инспирација за озбиљна научна разматрања оних који се овим обликом јавне интеракције баве или за њу интересују.

Структуру дела, осим поменутих поглавља, чине: „Увод“ у изучавање комуникацијских процеса у савременим друштвима, у којем су изложене технолошке, друштвене и друге промене у вези са савременим медијима, које читаоце уводе у најзначајније расправе, дешавања и проблеме који обликују глобално комуницирање; у импозантном прегледу Библиографије коришћених радова и релевантне нове литературе, приложене су и интернет адресе на којима читаоци који се занимају за одређену област (критичка размишљања, извештаје међународних институција...) могу пронаћи додатне информације; студија садржи и исцрпан Индекс кључних појмова и имена као путоказ за идеје које су у књизи развијене и подсетник на позиване ауторе. Садржај је организован тако да читалац лако може одабрати одговарајуће поглавље или одељак и тако ће простудирати било који аспект међународног комуницирања. Дело садржи примере из праксе, који прате технолошке, друштвене и друге промене у вези са овом облашћу изучавања медијског деловања. Књига је штампана латиницом у меком повезу.

Разумљивост, прегледност, промишљеност и концизност главне су карактеристике овог дела, јединственог по својој дубини и обухвату. Књига је написана академским стилем, али једноставним, занимљивим и пријемчивим језиком. Дело посебно одликују беспрекорне зналачке интерпретације и несвакидашња ерудиција аутора, као и иновативан приступ тематици. Општу вредност текста мултиплицира прецизан избор термина и синтагми, складан однос делова и целине, јасно истицање битног и вешто коришћење фуснота. Цитати наведени у књизи су прикладни, информативни, помажу у наглашавању, сумирању и усвајању материје и знатно доприносе атрактивности текста. Интелектуална дистанца аутора видљива је у свим деловима књиге. Изнета становишта имају упориште у оригиналним изворима (најпознатијим, најзначајнијим и најиновативнијим студијама водећих светских

специјалиста разматране комуникационе области) и документи-ма. У методолошком и садржинском смислу студија има врхунске теоријске, стручне и образовне квалитете (карактеришу је нови увиди и закључци). Књига је структурисана тако да новим, про-вокативни погледом на глобални медијски поредак гарантује пот-пуну заокупљеност читаоца, независно од тога да ли ће оспорити или прихватити одређене ставове.

Уравнотежен спој знања и дугогодишњег искуства аутора сту-дије, реномираних стручњака у овој области, омогућио им је да своју (на кохерентан и аутентичан начин синтетизовану) ризницу података о вишеструким променама у међузависности културе и комуникације адекватно контекстуализују односно свеобухватно и ауторитативно прикажу неизмерно богатство стваралачких мо-гућности савременог медијског простора. Дело може бити пред-мет пажње не само стручне јавности, истраживача међународне заједнице и међународних односа (свих врста) – већ и публике која жели да разуме како се друштво мења под утицајем нових информационо-комуникационих технологија (НИКТ) то јест да појединачно интересовање претвори у унапређење колективне медијске културе.

* Овај рад је примљен 24. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. 09. 2016. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курсивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курсивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курсивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курсивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.
 - **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Исто, стр. 55**
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав.дело, стр. 54.**

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме** аутора на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, <http://www.politickarevija.rs>

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politickarevija.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензена је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Планета
принт).- 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364